

Monument revue

ročník 9

číslo 1

Časopis Pamiatkového úradu SR na prezentáciu
vedeckého poznávania kultúrneho dedičstva

2020

Obsah

Editorial /1

Veda a výskum

Martin Bóna: Pamiatkový výskum torzálnej architektúry na Slovensku a jeho prepojenie s pamiatkovou obnovou /2

Michal Šimkovic: Metodika obnovy hradných zrúcanín na základe skúseností uplynulých 20 rokov /14

Martin Miňo: Obnova horného nádvorja Ľupčianskeho hradu /30

Adriana Reťkovská: Obnova hradu Blatnica a zamyslenie sa nad jej smerovaním /36

Júlia Kéryová: Pamiatková obnova Plaveckého hradu /40

Tomáš Janura: Historické trendy využívania a opúšťania hradov a výpovedná hodnota prameňov z hľadiska architektonicko-historického vývoja v období raného novoveku /48

Daniel Gahér: Svätajurský hrad (Biely Kameň) z pohľadu archívnych prameňov /62

Lenka Vrbíková, Eva Klučková: Fyzikálno-chemické analytické metódy používané pri identifikácii stavu a zloženia mált a omietok v pamiatkovej obnove hradov /68

Andrej Jaroš: Rekonštrukcia hradov na Slovensku prostredníctvom dotačného systému Ministerstva kultúry SR
Obnovme si svoj dom /78

Terézia Tomašovičová, Pavol Uličný: Aristokratický odev v novovekom Uhorsku – vybrané aspekty problematiky /82

Recenzie a anotácie

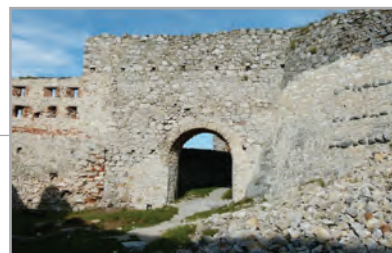
Katarína Kolbiarz Chmelinová: Barokový rebel vo Viedni /90

Nikola Danišová: Anotácie /93

Osobnosti

Jaroslava Žuffová: Jubileum Gabriely Kvetanovej /97

Summary /98

Na obálke:
s. 1 – Hrad Sklabiňa.
Foto: Martina Orosová, 2020.
s. 4 – Hrad Víglaš, detail.
Foto: Veronika Kapišinská, 2007.

Editorial

Vážení čitatelia,

toto číslo Monument revue sme venovali objektom, ktoré sú považované za pamiatky par excellence – hradom a hradným ruinám. Slovensko je nimi doslova posiate, tvoria súčasť obrazu kultúrnej krajiny, dodávajú jej malebnosť a atraktivitu, priťahujú pozornosť odborníkov aj bežných turistov. Vzhľadom na turbulentné dejiny, ktorých priamymi účastníkmi boli aj hradné objekty, je len 28 využívaných na kultúrne, komerčné či iné účely. Ostatné sú v stave ruiny, nachádzajú sa zvyčajne mimo obcí a ich torzá už storočia postupne splývajú s prírodou. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR je momentálne zapísaných 102 hradov ako národných kultúrnych pamiatok, čo však zďaleka nie sú všetky objekty, ktoré môžeme nazvať hradmi bez ohľadu na ich stavebno-technický stav. V porovnaní s inými typmi nehnuteľných pamiatok, napr. kaštieľmi, kostolmi, meštianskymi domami či ľudovou architektúrou, to však nie je tak veľa. Presná kvantifikácia objemu pamiatkového fondu je východiskom pre ďalšiu činnosť spojenú s jeho ochranou. V prípade hradov máme teda presné čísla a údaje o geografickej polohe. Zaostávame v poznaní ich histórie a stavebného vývoja, ale ani toto nie je nezvládnuteľný problém a systematickým interdisciplinárnym prístupom postupne zaplníme medzery v našich vedomostiach. Za posledné dve desaťročia sa mimoriadne skvalitnili výstupy pamiatkových výskumov. Výskumné dokumentácie, ale aj iná technická a obrazová dokumentácia, sa svojou kvalitnou môže porovnávať so svetovými trendmi. Šokujúci, na jednej strane chvályhodný, na druhej nelichotivý, je pre mňa fakt, že za týmto vývojom nestojí štát a jeho špecialisti, ale súkromné osoby, výskumníci, ktorí by mohli k svojej živnosti pristupovať utilitárne a robiť len to nevyhnutné minimum, ktoré od nich vyžadujú právne predpisy. Oni však zlepšujú svoje metódy a prekvapujú odborno-metodickú pamiatkovú komisiu stále dokonalejšími prácami. Najväčším problémom pamiatkovej ochrany hradov, z praktického aj metodologického hľadiska, je ich obnova, prezentácia a využitie. Prevládajúci prístup k obnove hradov možno charakterizovať ako konzervačný, akceptujúci rekonštrukcie len v nevyhnutných prípadoch stabilizácie najväčších deštrukcií. Pamiatkari sa v mnohých prípadoch dostávajú do konfliktu s realizátormi a investormi obnov. Po Nežnej revolúcii sa totiž iniciatívy záchranu hradov ujali najmä občianske združenia a miestne komunity, čo je úžasným výdobytkom demokratickej spoločnosti. Štát v tomto smere opäť ťahá za kratší koniec a snahy občanov podporuje aspoň finančne dotačným programom Ministerstva kultúry SR. Čo však výrazne absentuje, je systematický vedecký prístup k pamiatkovej ochrane, rozvíjanie jej teoretických východísk a syntetizovanie poznatkov získaných pamiatkovými výskumami a realizovanými obnovami. Aj preto v našom časopise chýba kapitola Monumentológia. Smutne konštatujem, že pamiatkari, napriek nesmiernym praktickým skúsenostiam z každodennej praxe, nemajú teoreticky formulované zásady pamiatkovej ochrany. Sila argumentov a presvedčivosť pamiatkových princípov je fundamentálna pre úspešnú pamiatkovú ochranu, dokáže mobilizovať občanov a celú spoločnosť často lepšie ako priama finančná dotácia. Monumentológia postavená na vedeckom základe je popri pamiatkovom zákone jedinou zbraňou pamiatkarov v presadzovaní záujmov štátnej ochrany pamiatok. Začnime sa jej konečne venovať systematicky. Je to jedinečný dar, ktorým môžeme prispieť k utváraniu kultúrneho prostredia a zachovaniu pamiatkového fondu pre budúce generácie.

Martina Orosová

MONUMENT REVUE

Časopis na propagáciu vedeckého poznávania pamiatkového fondu Slovenska
Ročník 9, číslo 1, 2020, august 2020

Vydáva: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
tel. 02/20464111
IČO 31 755 194
e-mail: redakcia@pamiatky.gov.sk
Elektronická verzia: www.pamiatky.sk

Časopis je zaradený do databázy EBSCO spoločnosti EBSCO Publishing, Inc.

Hlavná redaktorka:

Mgr. Martina Orosová, PhD., PÚ SR Bratislava

Redakčná rada:

Mgr. Peter Buday, PhD., FF UK Bratislava
doc. Mgr. Katarína Kolbiar Chmelinová, PhD., FF UK Bratislava

Mgr. Bronislava Porubská, PÚ SR Bratislava

Ing. arch. Lívia Šišlákova, FA STU Bratislava

Mgr. Anna Tuhárska, PÚ SR Bratislava

Preklad angl. resumé: Mgr. Anna Tuhárska

Grafická úprava: Mgr. Bronislava Porubská

Recenzenti:

Ing. Peter Gutek

Mgr. Filip Jaško, PhD.

doc. PaedDr. Miroslav Kmeť, PhD.

Mgr. Maroš Mačuha, PhD.

PhDr. Pavol Maliniak, PhD.

Vychádza dvakrát ročne.

Náklad 500 ks.

NEPREDAJNÉ.

© Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Autorské práva vyhradené.

Akékoľvek rozmnožovanie textu, fotografií, kresieb, vrátane údajov v elektronickej podobe len s predchádzajúcim písomným súhlasom vydavateľa.

Evidenčné číslo MK SR: EV 4650/12

ISSN 1338-807X

Zoznam autorov:

Ing. arch. Martin Bóna, PhD., ProMonument, s. r. o.,

Zlaté Moravce, bona.martin@gmail.com

Mgr. Nikola Danišová, PÚ SR Bratislava

nikola.danisova@pamiatky.gov.sk

Mgr. Daniel Gahér, PhD., PÚ SR Bratislava

daniel.gaher@pamiatky.gov.sk

doc. Mgr. Katarína Kolbiar Chmelinová, PhD.,

FF UK Bratislava, katarina.chmelinova@uniba.sk

Mgr. Tomáš Janura, PhD., HÚ SAV,

histjanu@savba.sk

Mgr. Andrej Jaroš, Ministerstvo kultúry SR

andrej.jaros@culture.gov.sk

Mgr. Júlia Kéryová, KPÚ Bratislava

julia.keryova@pamiatky.gov.sk

Eva Klucková, Bratislava

kluckova@gmail.com

Mgr. Martin Miňo, KPÚ Banská Bystrica

martin.mino@pamiatky.gov.sk

Mgr. Adriana Reťkovská, PhD., KPÚ Žilina,

pracovisko Martin

adriana.retkovska@pamiatky.gov.sk

Mgr. Michal Šimkovic, Zvolen

simkovic.miso@gmail.com

Mgr. Terézia Tomašovičová, PhD., PÚ SR Bratislava

terezia.tomasovicova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Pavol Uličný, Bratislava

pavol.lux@gmail.com

Ing. Lenka Vrbíková, PhD., PÚ SR Bratislava

lenka.vrbikova@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Jaroslava Žuffová, CSc., Bratislava

jzuffova@gmail.com

Pamiatkový výskum torzálnej architektúry na Slovensku a jeho prepojenie s pamiatkovou obnovou

MARTIN BÓNA

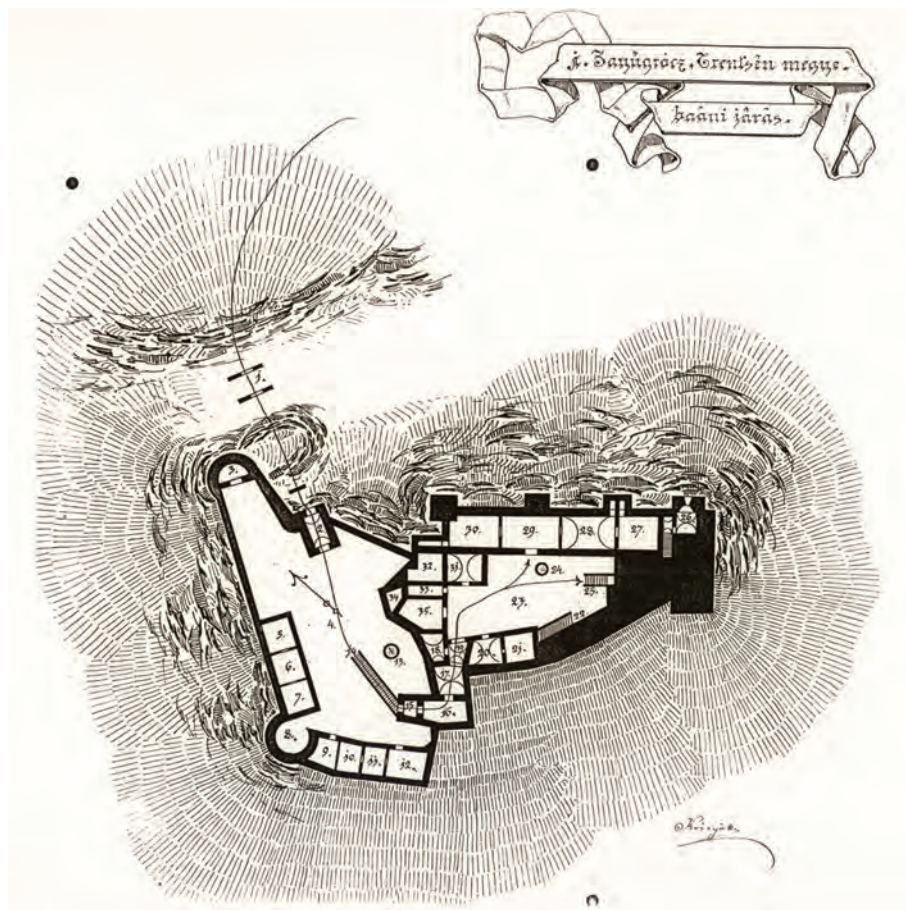
Príspěvek venuje pozornosť historickému i súčasnému postaveniu pamiatkového výskumu torzálnych stavieb v procese ich obnovy a poukazuje na špecifiká prebiehajúceho výskumu hradných zrúcanín, na riešené problémy, ale i na pozitíva a výzvy, ktoré dnešná situácia prináša.

Počiatky a rozvoj výskumu torzálnych stavieb a jeho prepojenia s pamiatkovou obnovou

Záujem o históriu a pôvod hradných zrúcanín sa objavuje už u autorov miestopisných a historicko-geografických publikácií 18. storočia. Avšak systematickejšie

1. Hrad Tematín na fotografii Jána Müllnera okolo roku 1910. Reprodukcia. Zdroj: CSILLAG, ref. 9, s. 30.

zhromažďovanie informácií o pamiatkach a centrálne organizovaná pamiatková starostlivosť sa začala rozvíjať až po založení Cisársko-kráľovskej centrálnej komisie pre prieskum a zachovanie stavebných a umeleckých pamiatok vo Viedni v roku 1850 a po neskoršom založení Uhorskej dočasnej pamiatkovej komisie v Budapešti v roku 1872.¹ Jednou z prvoradých úloh pamiatkovej komisie bolo vytvorenie základného zoznamu pamiatok so zreteľom na pamiatky stredoveku. Tento zoznam, budovaný za pomoci externých spolupracovníkov a nadšencov, sa postupne dopĺňal aj o fotografie, kresby a plány a bol spočiatku zameraný na najhodnotnejšie sakrálné pamiatky stredoveku. Systematické dokumentovanie hradných stavieb sa rozvinulo od 80. rokov 19. storočia, pričom k najaktívnejším spolupracovníkom komisie dokumentujúcim

2. Pödorys hradu Uhrovec v prieskumnej dokumentácii Jozefa Könyökiho z roku 1886. Reprodukcia. Zdroj: Magyar Építészeti Múzeum, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály – Tervtár, Budapešť, K 8378.

hrady patrili archeológ a profesor kreslenia Jozef Könyöki, profesor Viktor Myskovszky, František Drahotuszky, Konštantín Werdenstetter, Karol Berg a ďalší. Z nich najväčší počet hradných zrúcanín (41 stavieb) zdokumentoval J. Könyöki na území dnešného západného a stredného Slovenska (obr. 2).² Svoje poznatky neskôr zhrnul do monografie o *Stredovekých hradoch s osobitým zreteľom na Uhorsko*, ktorá dodnes tvorí dôležité východisko pre moderný výskum hradných stavieb spolu s Könyökiho rozsiahlou prieskumovou dokumentáciou.³ Okrem dokumentačnej aktivity pamiatkovej komisie v Budapešti sa medzi rokmi 1893 – 1929 venoval súkromnému prieskumu uhorských hradov maďarský vojenský historik Elemír Soós. Ako prvý sa na základe terénnych obhliadok hradov pokúsil aj o ich vývojovú analýzu a s využitím Könyökiho pôdorysov pripravoval obsažné štúdie doplnené početnými teoretickými rekonštrukciami historickej podoby hradov. Žiaľ, jeho rozsiahle dielo zostalo nedokončené a Soós stihol publikovať len jednu menšiu monografiu a zopár štúdií, takže väčšina materiálu zostala v autorovej pozostalosti.⁴

Najstaršie základné prieskumy hradných stavieb nesmerovali ešte k obnove a konzervácii pamiatok, ale len k základnej identifikácii a umeleckohistorickému hodnoteniu. Centrálnie organizovaná obnova hradných zrúcanín, ktoré boli zväčša v súkromných rukách, prakticky neexistovala. Uskutočnila sa len ojedinelá súkromná obnova niektorých objektov, a to v duchu romantického purizmu, bez predchádzajúceho odborného prieskumu. K takýmto obnovám patrila adaptácia veže zrúcaniny hradu Slanec na rodové múzeum Forgáčovcov a nadstavba i zastrešenie veže Topolčianskeho hradu Augustom Stummerom okolo roku 1887.⁵ K ucelenej obnove došlo len na zrúcanine Smolenického hradu, ktorého romantickú rekonštrukciu zahájili Pálfiovci v roku 1887.⁶ Rekonštrukcia čiastočne dotvorila a dostavala zachované obvodové opevnenie hradu s vežami, avšak vnútorná palácová zástavba bola zrealizovaná ako novostavba s využitím torza starej polygonálnej veže, a to po predchádzajúcej asanácii zvyškov staršej palácovej zástavby.

V priebehu 19. storočia sa rozvinul aj záujem o zbieranie archeologických starožitností, a to viacerými regionálnymi historickými a archeologickými spolkami. Niektoré osobnosti uskutočnili aj menšie archeologické výskumy v priestoroch hradných zrúcanín, ako napr. Andrej Kmeť (Sitno, Žakýlsky hrad) alebo Jozef Könyöki (Zvolen – Pustý hrad), avšak bez úmyslu nadviazať obnovou alebo konzerváciou týchto stavieb.⁷

Okrem zmienených základných prieskumov a kresbovej dokumentácie hradných zrúcanín sa k ich hĺbkovjším výskumom neprístupovalo ani začiatkom nasledujúceho storočia, avšak postúpilo sa v ich dokumentácii. Rozvoj fotografie podnietil totiž aj narastajúcu fotodokumentáciu torzálnych pamiatok, vďaka čomu môžeme dodnes obdivovať najstaršie fotografie Bratislavského, Spišského a Pustého hradu nad Zvolenom v zbierke člena pamiatkovej komisie Petra Gereczeho.⁸ Viaceré naše hradné zrúcaniny obsahuje fotografická zbierka historika umenia Kornela Divalda, a predovšetkým kolekcia fotografií zo začiatku 20. storočia od budapeštianskeho fotožurnalistu Jána Müllnera (obr. 1).⁹ Presnejšie zamerania hradných zrúcanín sa na začiatku 20. storočia ešte neuskutočňovali a zachované zameranie Starhradu z roku 1909 je skôr vzácnou výnimkou.¹⁰ V tomto období sa už pozornosť pamiatkovej komisie orientuje aj na konzerváciu významnejších hradných zrúcanín. V roku 1906

3. Jan Hofman na hrade Hrušov počas konzervácie v rokoch 1928 – 1930. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka negatívov, sign. 19234.

a 1910 boli napríklad vyčlenené menšie finančné čiastky na konzerváciu zrúcanín hradov Filakovo a Strečno.¹¹

V dôsledku rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku Československej republiky sa úplne prerušili väzby našich pamiatok na uhorskú pamiatkovú správu, s čím sa musela slovenská pamiatková starostlivosť, zastúpená Vládnym komisariátom na ochranu pamiatok na Slovensku, od roku 1919 dlho vyrovnávať, a to najmä v súvislosti s obmedzeným prívivom financií. V tomto období sa zároveň dovtedajší dominujúci puristický a rekonštrukčný prístup k obnove pamiatok postupne pretransformoval na konzervačný. V oblasti záchranu hradných zrúcanín sa na území Slovenska postúpilo po roku 1922, keď sa hlavným výkonným pracovníkom vládneho komisariátu stal český historik umenia Jan Hofman. V roku 1923 rozvinul program na záchranu hradných zrúcanín na Slovensku, vďaka ktorému bol napr. na zrúcanine Trenčianskeho hradu zakonzervovaný Barborin palác.¹²

Významnou mierou sa Hofmanova činnosť odzrkadlila na jeho metodickom usmerňovaní komplexnej a na Slovensku ojedinelej konzervácie Hrušovského hradu (obr. 3). Bola uskutočnená v rokoch 1928 – 1930 z podnetu prezidenta Tomáša G. Masaryka. Napriek tomu, že táto akcia mala vysokú podporu a záujem štátnych inštitúcií, na jej pozadí ešte vidno, že odborný výskum ako východisko pre stanovenie spôsobu konzervácie detailov prakticky neexistoval. Jednotlivé kritériá obnovy sa opierali len na tú dobu o vysoko pokročilý konzervačný prístup, pričom výskum sa oklieštil iba na zaznačenie archeologicky nájdených architektonických článkov a odkrytých prvkov, ktoré sa následne mali konzervovať. Žiaden archeologický alebo stavebno-historický rozbor murív sa v priebehu tejto rozsiahlej konzervácie neu-

4. Alfred Piffel pri analýze omietok Bratislavského hradu. Reprodukcia.
Zdroj: PIFFL, ref. 22, s. 99.

5. Beckov. Horný hrad počas výskumov v roku 1974. Foto: Dušan Tóth.
Zdroj: Archív KPÚ Trenčín.

skutočnil a v rámci stanoveného termínu ukončenia konzervácie to ani nebolo možné.¹³

Vzhľadom na nedostatok finančných prostriedkov vlády komisariát do záchranu slovenských hradných zručánin zainteresoval aj Klub československých turistov v Prahe. Vďaka jeho aktivite došlo v 30. rokoch aspoň k menším konzervačným prácam na niektorých významnejších hradných zručáninách, ktoré sa obmedzili len na stabilizáciu ohrozených častí murív a na terénne úpravy.¹⁴ Od roku 1930 začal na vládnom komisariáte pôsobiť aj český architekt Václav Mencl, ktorý sa zaslúžil o postupné začleňovanie umelecko-historických rozborov pamiatok do procesu ich pamiatkovej obnovy. Vzhľadom na svoje odborné zameranie na stredovekú sakrálnu architektúru sa venoval len prieskumom románskych hradov Spiš a Uhrovec, pričom spoločne s manželkou architektkou Dobroslavou Menclovou uskutočnili aj podrobné zameranie a výskum zručániny hradu Bzo-

vík.¹⁵ V súvislosti s konzervačnými prácami na Beckovskom hrade vyhotovil Mencl aj jeho analytický pôdorys. Od 30. rokov sa architektonicko-historickému prieskumu našich hradov začala venovať D. Menclová a výsledky svojich prvých obsiahlejších prieskumov na zručáninách Bratislavského a Devínskeho hradu aj uverejnila.¹⁶ Na Devíne sa už od 20. rokov realizoval aj hĺbkový archeologický výskum, ktorého završením bola obnova novoobjavených objektov i zaistenie múrov hradnej zručániny,¹⁷ avšak výskum tu ešte netvoril prípravnú fázu obnovy a nebol ani obnovou vyvolaný.

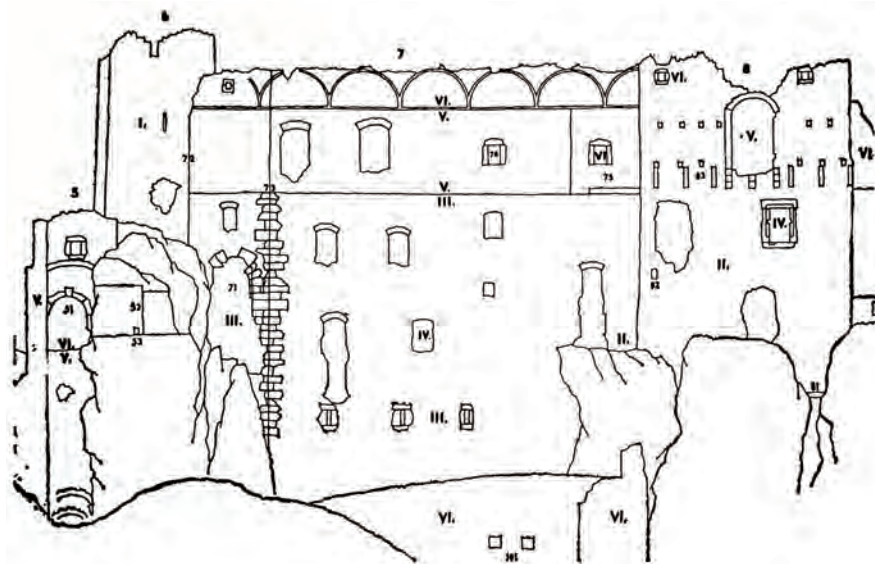
Rozbehnutý proces záchranárskych i výskumných aktivít na našich hradných zručáninách pozastavili spoločenské premeny v roku 1938, keď J. Hofman s V. Menclom odišli do Čiech a po vyhlásení Slovenskej republiky v marci 1939 zanikol aj vládny komisariát. Negatívny dopad na stav pamiatok, a teda i hradných zručánin, mali predovšetkým vojnové udalosti. Podľa výsledkov úradného vyšetrovania v roku 1947 bolo vo vojne na Slovensku poškodených 20 hradných zručánin. Novozriadené pamiatkové oddelenie na Povereníctve školstva a osvety nemohlo vzhľadom na zlú hospodársku situáciu naplno rozvinúť svoju aktivitu. Spomedzi mála podporovaných pamiatok sa ušlo len na záchranu niektorých hradov.¹⁸

Nová etapa v záchrane poškodených pamiatok nastala až založením Slovenského pamiatkového ústavu v Bratislave v roku 1951, ktorý sa od roku 1958 ako Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (SÚPSOP) na základe zákona č. 7/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach stal okrem iného aj organizátorom a realizátorom výskumov na poli štátnej pamiatkovej starostlivosti. Zodpovednosť za zachovanie, obnovu a správu pamiatok niesli v tom čase národné výbory. Postupne sa ústav dopĺňal o profesie architektov, historikov umenia i archeológov, čím mohol pokryť širokú

škálu svojho poslania.¹⁹ Priamy kontakt zamestnancov ústavu s terénom a pamiatkami umožnil zrod novej generácie pamiatkarov a výskumníkov, ktorá sa priamo zúčastňovala na terénnom výskume, a zároveň mohla metodicky určovať spôsob obnovy pamiatok. V tomto období sa za pamiatkový výskum pokladal predovšetkým umelecko-historický a architektonicko-historický výskum, zameraný na nadzemné časti stavieb, pričom pamiatky pod úrovňou terénu pokrýval archeologický výskum zastrešovaný Archeologickým ústavom SAV. Táto úzko profilovaná inštitúcia ale nebola neskôr schopná naplňovať požiadavky na výskum rastúceho počtu pamiatkových akcií, následkom čoho sa v roku 1965 na SÚPSOP vytvorilo samostatné archeologické oddelenie realizujúce výskumy aj na torzálnych pamiatkach.²⁰

Okrem SÚPSOP sa iniciatívy na výskum a záchranu hradných zručánin chopili aj osobnosti z iných inštitúcií. Aktivitou a zánietením vysokoškolského profesora Alfreda Piffela

*I. etapa — koniec 13. stor., raná gotika,
 II. etapa — pred rokom 1321,
 III. etapa — prvá pol. 14. stor., vrcholná gotika,
 IV. etapa — druhá pol. 14. stor.,
 V. etapa — 15. stor., neskorá gotika,
 VI. etapa — 16. stor., renesancia,
 VII. etapa — 17. a 18. stor., barok*

6. Hrad Lietava. Vývojová analýza Zdeňka Gardavského. Reprodukcia. Zdroj: VOHRNA, ref. 25, s. 8.

sa v 50. rokoch rozpútal boj o záchranu a obnovu zrúcaniny Bratislavského hradu, ktorú väčšina návrhov medzinárodnej architektonickej súťaže z roku 1942 odporúčala odstrániť alebo nahradiť novostavbou.²¹ On osobne sa od roku 1953 podieľal aj na výskume hradu, a tiež vyhotovil štúdiu rekonštrukčnej obnovy hradného paláca.²² Skĺbil tým úlohy výskumníka a zároveň projektanta, o ktorých prepojenie sa svojim profesijným obsadením usiloval aj SÚPSOP (obr. 4). Na požiadavku vedeckého zdokumentovania hradov upozornil aj archeológ Štefan Janšák, ktorý navrhol metodiku zostavenia vedeckých elaborátov, ktorá sa ale nezaviedla.²³

Jedným z Pifflových nasledovníkov bol architekt Andrej Fiala, ktorý počas pôsobenia na SÚPSOP vytvoril zoznam a podklady pre kategorizáciu slovenských hradov a v priebehu 60. rokov sa ako pracovník Archeologického ústavu SAV podieľal na komplexnom výskume Bratislavského hradu. Tu sa u nás prvýkrát rozvinula úzka interdisciplinárna spolupráca architekta a archeológa, majúca pozitívny dosah nielen na vyhodnotenie skúmaných stavieb, ale tiež na ich následnú pamiatkovú obnovu a prezentáciu. Kategorizácia pamiatok vyústila medzi rokmi 1961 – 1970 do vyhlásenia najvýznamnejších z nich za národné kultúrne pamiatky, na ktorých obnovu bola sústredená zvýšená pozornosť štátu.²⁴ Medzi pätnástimi vybranými hradmi sa nachádzalo aj šesť zrúcanín, ktoré sa dostali do programu dlhodobejšie koncipovaných pamiatkových obnov (Bratislava, Trenčín, Spiš, Beckov, Devín, Strečno). Na ich výskum boli zostavené interdisciplinárne výskumné tímy, predovšetkým z radov odborníkov SÚSPSOP (obr. 5). Vedením novovzniknutého oddelenia hradov a fortifikácií na bratislavskom krajskom stredisku SÚPSOP bol poverený A. Fiala, ktorý sa tiež osobne zúčastňoval na interdisciplinárnych výskumoch zrúcanín Spišského a Trenčianskeho hradu a ich obnovu priamo metodicky usmerňoval. SÚPSOP so svojimi krajskými pracoviskami na tieto náročné úlohy poskytoval širokú odbornú základňu, zameranú na výskumnú, projekčnú i metodickú prípravu obnov.

Neskôr, v roku 1975, sa projekčná zložka SÚPSOP presunula na novozriadený Projektový ústav kultúry, ktorý mal tiež samostatné výskumné oddelenie realizujúce pamiatko-

vé výskumy ako podklad pre projekty obnovy. Rastúci počet rozbehnutých obnov pamiatok torzálny architektúry si vyžiadala aj odbornú výpomoc iných inštitúcií podobného zamerania, v rámci ktorých sa najviac uplatnil Státni ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (SÚRPMO) s pracoviskom v Olomouci.²⁵ V ňom výskumne i projekčne pre oblasť fortifikačnej architektúry pôsobil architekt Zdeněk Gardavský. V rámci svojho pôsobenia na Slovensku uskutočnil podrobné architektonicko-historické výskumy hradov Strečno, Likava, Lietava, Sklabiňa i Šariš (obr. 6) a zrealizoval tiež tzv. prípravné výskumy mnohých ďalších hradných zrúcanín (Považský hrad, Súľov, Revište, Šášov, Muráň, Divín, Čičava a ďalšie).²⁶

Zo slovenských odborníkov sa na oblasť výskumu a obnovy hradných zrúcanín vyprofiloval architekt Ivan Staník, začínajúci v 70. rokoch pod vedením A. Fialu a pracujúci v Krajskom ústave štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (KÚŠPSOP) v Bratislave v sekcii obnovy torzálny architektúry a hradov.²⁷ Podieľal sa na výskume a metodickom usmerňovaní obnovy viacerých hradných zrúcanín (napr. Devín, Branč, Levice) a spolu s A. Fialom odovzdali svoje skúsenosti aj našej generácii začínajúcich pamiatkarov a výskumníkov.

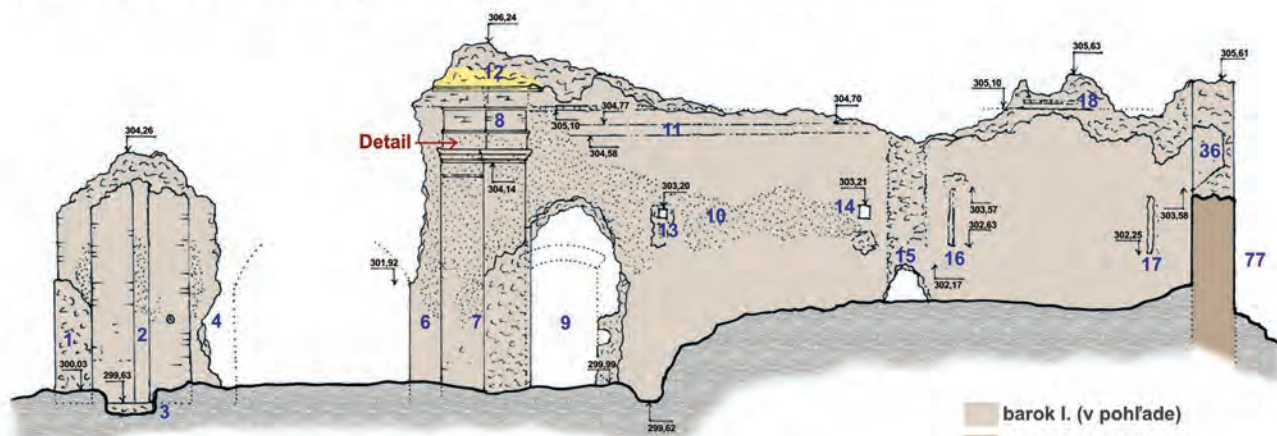
Spoločenské premeny v 90. rokoch priniesli nové možnosti v postavení výskumníkov a vznikali aj prvé pokusy realizovať výskumnú činnosť v slobodnom povolaní (Konzorcium Pamiatkový výskum).²⁸ Zároveň sa od konca 90. rokov do výskumu metód obnovy pevnostnej architektúry zapája Fakulta architektúry STU, napomáhajúca nielen rozvoju odbornej prípravy pamiatkovej obnovy, ale aj výchove nových generácií projektantov špecializovaných na pamiatky.²⁹

Poslednú doterajšiu zmenu v postavení pamiatkového výskumu na Slovensku priniesol nový pamiatkový zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Ten stanovil štyri druhy pamiatkových výskumov vrátane archeologického a urbanistického a určil možnosti ich vykonávania len osobám s osobitnou odbornou spôsobilosťou na základe osvedčenia udeleného Ministerstvom kultúry SR. Prinieslo to príležitosť pokračovať v realizácii všetkých druhov pamiatkových výskumov nielen odborne zameraným

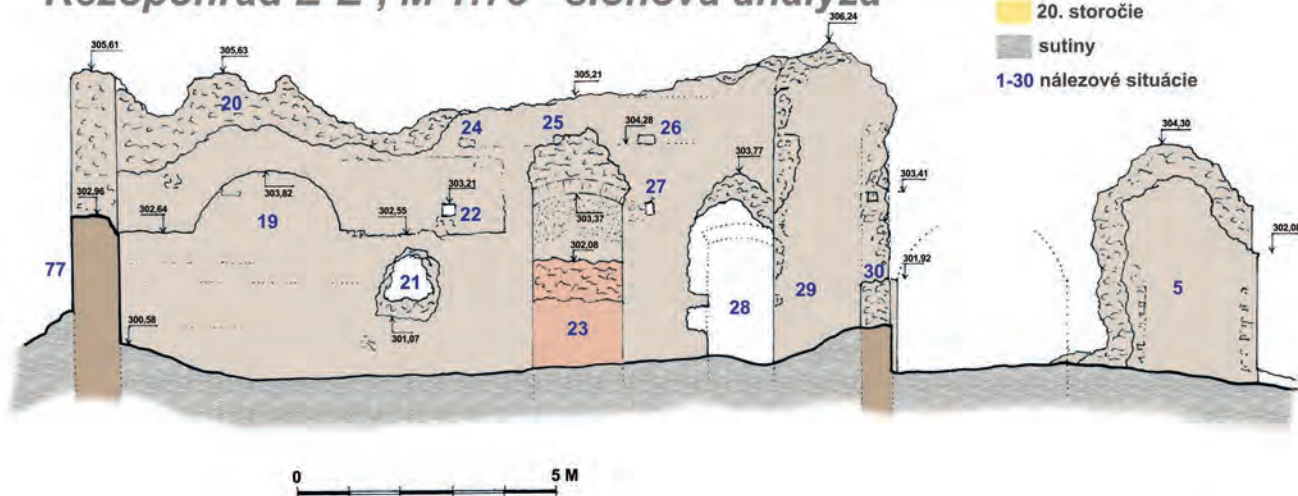

Rezopohľad A-A', M 1:75 - slohová analýza

Rezopohľad E-E', M 1:75 - slohová analýza

7. Nitra, Zoborský kláštor. Slohová analýza zrúcaniny Kostola sv. Jozefa. Analýza a kresba: Martin Bóna, 2014.

inštitúciám, ale aj fyzickým osobám v slobodnom povolání, a zároveň zakladanie nových právnických osôb na vykonávanie archeologického výskumu. Nový pamiatkový zákon priniesol aj podstatnú zmenu v postavení novozriadeného Pamiatkového úradu Slovenskej republiky (PÚ SR), ktorý sa spolu s ôsmimi krajskými pamiatkovými úradmi (KPÚ) stal orgánom na výkon špecializovanej štátnej správy na ochranu pamiatkového fondu. Nové prioritné zameranie úradu na štátnu správu vyvolalo, žiaľ, aj objemný nárast písomnej agendy, čo vzhľadom na obmedzenú kapacitu úradu postupne utlmilo jeho ambície vybudovať v krajských pamiatkových úradoch výskumné oddelenia. Oblasť pamiatkového výskumu sa postupne a dominantne presunula do podnikateľskej sféry, následkom čoho sa do súčasnosti na Slovensku vytvorilo až 40 právnických osôb oprávnených vykonávať archeologické výskumy, 41 fyzických osôb oprávnených vykonávať architektonicko-historické výskumy a 31 osôb spôsobilých vykonávať umeleckohistorické výskumy.

Nový zákonný stav pripúšťa realizáciu pamiatkových výskumov len na základe rozhodnutia vydaného príslušným KPÚ. Zároveň je v zmysle zákona povinnou súčasťou výskumnej dokumentácie návrh ochrany, obnovy a prezentácie, takže spracovatelia výskumov sa zároveň zaoberajú metodickým návrhom obnovy, čím sa aj spracovanie tejto zložky prípravnej dokumentácie postupne presúva

mimo pamiatkového úradu. PÚ SR vypracovalo usmernenia pre spracovávanie dokumentácií pamiatkových výskumov a prostredníctvom odbornometodologickej komisie spracúva k povinne predkladaným výskumom odborné posudky, čím sa zabezpečuje rámcová kontrola výskumných dokumentácií, takže tie môžu príslušné KPÚ následne svojím rozhodnutím schváliť a postúpiť do ďalšieho procesu prípravy obnovy.

Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že vďaka zákonnému ukotveniu pamiatkového výskumu do procesu obnovy a vďaka štedrej grantovej podpore výskumov zo strany Ministerstva kultúry SR sa od roku 2003 počet spracovávaných výskumov výrazne zvýšil, a to aj na pamiatkach torzálnej hradnej architektúry, ktoré dovtedy zostávali vo veľkej miere nepovšimnuté.³⁰ Zároveň sa vďaka grantovej podpore a požiadavkám KPÚ výrazne podporila interdisciplinárnosť pamiatkového výskumu, ktorého súčasťou sa nezriedka stáva aj archívny, dendrochronologický, prípadne aj petrografický výskum.

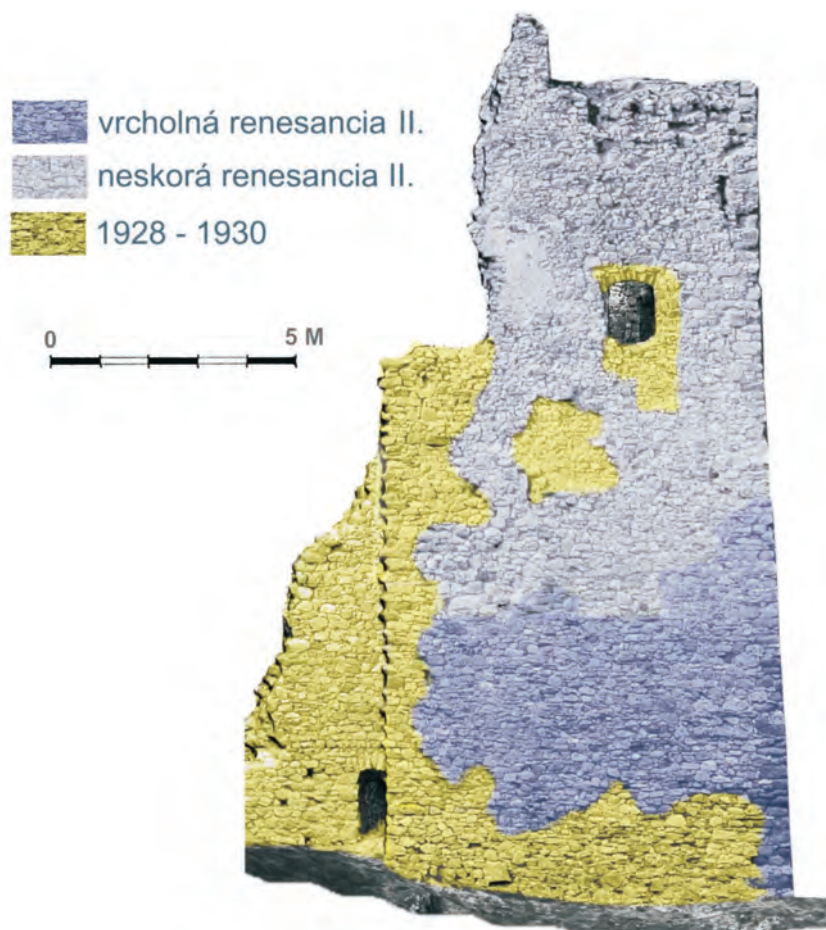
Nárast výskumov torzálnych stavieb bol vyvolaný predovšetkým neočakávaným záujmom verejnosti o záchranu nepovšimnutých hradných zrúcanín, ktoré zostali zväčša majetkovo nevyrovnané, a preto aj bez náležitej starostlivosti a potrebnej údržby. Záujem verejnosti sa mohol rozvinúť tiež vďaka spusteniu grantového systému *Obnovme si svoj dom* v roku 2004,³¹ ktorý dodnes umožňuje podporu

výskumu i obnovy majetkovo nevyrovnaných pamiatok na pozemkoch v nájomnom vzťahu občianskych združení. Vytvoril sa tak dôležitý ústretový krok k tomu, aby záchrana i výskumy mohli prebiehať aj na majetkovo neusporiadaných objektoch. Vďaka tejto podpore sa postupne od 90. rokov 20. storočia do dnešných dní založilo vyše 32 dobrovoľníckych občianskych združení zachraňujúcich zanikajúce hradné zrúcaniny, prípadne zrúcaniny opustených sakrálnych stavieb.³² Na rozdiel od situácie v druhej polovici 20. storočia, keď sa pozornosť venovala konzervácii približne 10 % hradných zrúcanín, v súčasnosti je to až 40 % z celkového počtu zachovaných hradných zrúcanín na Slovensku, na ktorých spolu s obnovou prebiehajú aj pamiatkové výskumy. Ide u nás v súčasnosti o situáciu, aká sa v rozsahu a intenzite výskumného i záchranárskeho nasadenia na slovenských hradoch doteraz neobjavila. Situácia prináša mnohé nové skúsenosti a je aj výzvou k tomu, aby sa suma získaných nových poznatkov čo najlepšie spracovala, efektívne premietla do procesu obnovy a odovzdala ďalším generáciám.

Všeobecné špecifiká pamiatkového výskumu torzálnej architektúry

Na rozdiel od úplne archeologizovanej architektúry skúmanej metódami archeologického výskumu, u torzálnej nadzemnej architektúry je oveľa väčší potenciál na získanie informácií o priestorovom a výškovom členení stavieb. Výsledky takéhoto výskumu umožňujú lepšie sa priblížiť analýze celkovej stavebnej podoby objektov (obr. 7). Oproti celistvo zachovaným a zastrešeným stavbám ponúkajú torzá stavieb príležitosť nazrieť do jadra ich konštrukcií, keďže samotná prirodzená deštrukcia takýchto stavieb vytvára v nich spontánne a neraz objemné „sondy“. Ponúka sa tým možnosť skúmať aj tie časti architektur, ktoré u užívaných a ucelene zachovaných stavieb nie je v takejto miere možné. Týmto sa torzálne architektúry stávajú jedinečným zdrojom poznatkov o historických konštrukciách a murárskych technológiách, čo výrazne zvyšuje výpovednú hodnotu týchto pamiatok. Výskumy torzálnej architektúry sú na rozdiel od väčšiny úplne archeologizovaných architektur konzervovaných terénom časovo limitované, a to vzhľadom na ich neustále sa zrýchľujúcu deštrukciu. Zároveň je takýto výskum limitovaný dočasnou prístupnosťou murív z lešenia a skutočnosťou, že následná konzervácia zvyčajne zníži mnohé výpovedné vlastnosti murív. Aj preto je potrebné v maximálnej miere venovať výskumnú pozornosť autenticky zachovaným torzálnym stavbám. Výskum torzálnej architektúry je v tomto nielen špecifický, ale i náročnejší, keďže takéto

8. Hrad Hrušov. Príklad čiastkovej slohovej analýzy ohrozenej časti juhovýchodného paláca dosadenej do fotogrametrie. Podklad: Jozef Ornth, 2013. Analýza a kresba: Martin Bóna, 2019.

stavebné komplexy predstavujú individuálne formované stavebné útvary, často s obmedzenou čitateľnosťou, danou ich fragmentárnym stavom i zložitým vývojom.

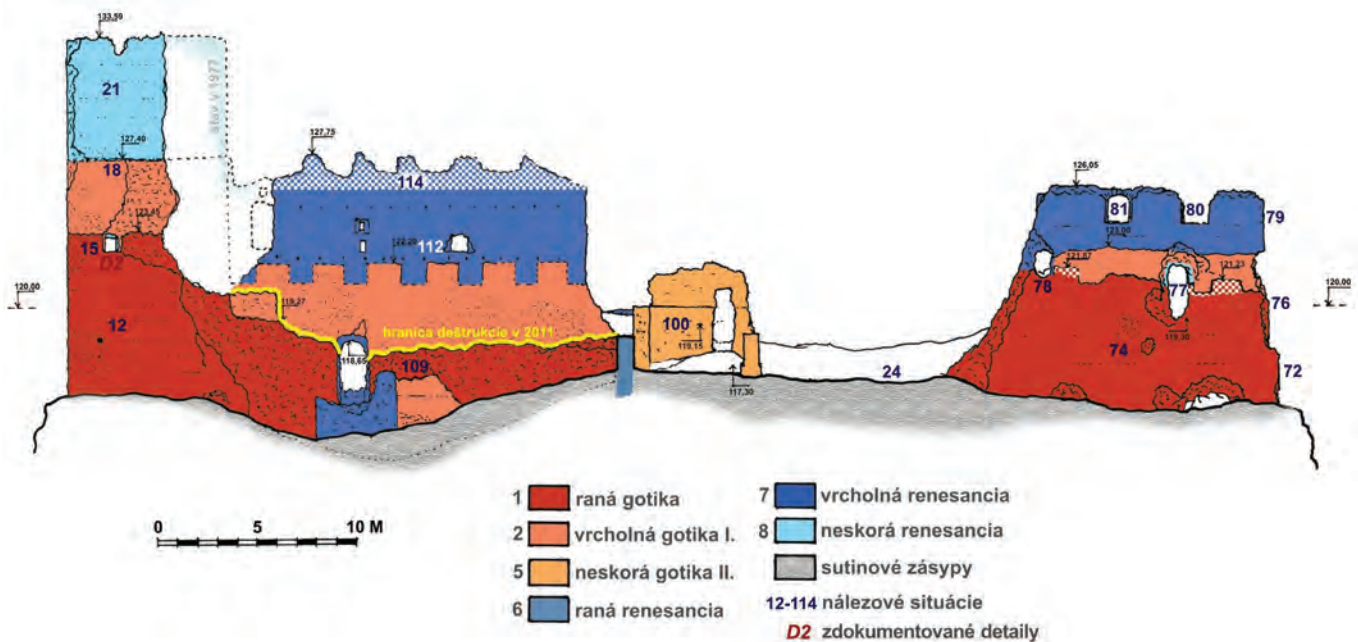
Špecifiká pamiatkového výskumu architektonických torz z pohľadu súčasnej situácie

Ciel'a zameranie pamiatkových výskumov

Primárnym cieľom u väčšiny prebiehajúcich obnov torzálnej architektúry bola donedávna záchrana a statické zabezpečenie najohrozenejších častí.³³ Z toho vyplynula čiastkovosť pamiatkových výskumov, ktoré na rozdiel od etapovitých komplexných výskumov hradných areálov v minulom storočí nemôžu poskytnúť ucelené poznatky o danej lokalite, a teda ani objektívny metodický pohľad na riešenie niektorých metodických otázok, aké sú napríklad celková prezentácia hradnej lokality, jej bezpečné sprístupnenie, dispozičná a komunikačná schéma, finálna úprava neskúmaných častí a pod. Rozsah výskumu je tu ale rozumne podriadený účelu obnovy, t. j. zachrániť najohrozenejšie časti a nie celky vybraných hradov na úkor zániku ohrozených častí zvyšných hradov (obr. 8). Nastavenie na prioritné statické zabezpečenie najohrozenejších častí a tomu podriadená čiastkovosť výskumov na prípravu obnovy bola teda správna cesta.

Tu sa ale pri snahe o záchranu vybraných najohrozenejších hradov alebo ich častí naráža na skutočnosť, že občianske združenia sú dobrovoľnícke organizácie, ktoré nie sú

9. Hrad Revíšte. Príklad slohovej analýzy hradného celku. Analýza a kresba: Martin Bóna, 2012.

vlastnícky na objekty naviazané, a teda v zmysle zákona ani nenesú zodpovednosť za ich doterajší zanedbaný stav. Navyše vzhľadom na dobrovoľnícke zameranie združení nie je možné ich činnosť a ciele pamiatkovou inštitúciou nariadiť, len ich aktivitu usmerniť a vykonávať nad ňou dozor. Zároveň každé takéto združenie vstupuje do zámeru záchranu „svojho hradu“ s vlastnou individuálnou predstavou. A táto predstava o spôsobe a postupe záchranu sa nemusí vždy zhodovať s pamiatkárskou snahou o prioritnú záchranu najohrozenejších častí. Mnoho, ak nie väčšina občianskych združení, sa chopilo záujmu o konkrétny hrad s cieľom zanechať na ňom kus viditeľnej záchranárskej práce a dostať hrad do stavu bezpečne sprístupnenej a prezentovanej zrúcaniny, nezriedka čiastočne zrekonštruovanej, a neuskromniť sa len s konzerváciou najohrozenejších častí. Preto z pohľadu pamiatkových záujmov a priorit sa dnešný celkový stav záchranárskych aktivít torzálnych stavieb javí nevyvážený. Sú totiž významné hrady v havarijnom stave, na ktorých sa pre absenciu dobrovoľníckych združení alebo zodpovedného vlastníka žiadna obnova ani údržba neuskutočňuje (napr. Biely Kameň, Pajštún, Ostrý Kameň, Súľov, Vršatec, Zniev a iné), a sú lokality, kde úspešne napredujúce združenia najohrozenejšie časti staticky zabezpečili a chcú pokračovať v ďalšom zabezpečovaní a prezentácii menej ohrozených častí pamiatky. Preto dnes v mnohých lokalitách prebiehajú konzervačné práce vo veľkej miere aj nad rámec nevyhnutnej statickej stabilizácie s cieľom poskytnutia bezpečného pohybu návštevníkom v celom areáli, ako aj s cieľom zakonzervovania celého hradného komplexu, vytvorenia aspoň malého technického zázemia a niekde i menších expozícií, čo je už spojené s oveľa objemnejšou prípravou a výskumným nasadením.

Sú nezriedka prípady, keď združenie pri snahe o záchranu najohrozenejších častí hradu naráža na svoje kapacitné a technické limity, pretože takéto ciele vyžadujú výrazne náročnejšie technické a materiálne zabezpečenie vrátane výskumnej prípravy, než je v možnostiach občianskych zdru-

žení. Napríklad na hrade Gýmeš už niekoľko rokov pracuje občianske združenie v počte do 10 ľudí, pričom zrútením ohrozená časť jedného paláca si vyžadovala na svoju záchranu také enormné finančné náklady a technickú prípravu, aké ani zďaleka neboli v možnostiach dobrovoľníkov. Očakávanie skorého zániku palácového múru bolo preto sprevádzané aspoň jeho predstihovým nedeštruktívnym prieskumom a fotogrametrickým zameraním, takže napriek samovolnému zrúteniu múru bol tento aspoň podrobne zdokumentovaný.³⁴ Nemožno preto na takto vzniknuté situácie vždy nazeráť kriticky, zvlášť keď združenie nie je majiteľom pamiatky a nemá ani dlhodobú zodpovednosť za jej havarijný stav, pričom v skutočnosti dobrovoľne supluje zanedbanú povinnosť „majiteľa majetkovo neusporiadanej pamiatky“.

Zo strany niektorých združení ale došlo aj k iniciatíve zameranej na archeologické odhalenie úplne zaniknutých, a teda ucelene archeologizovaných hradných lokalít, čo bolo sprevádzané odhalením veľkých rozsahov murív v snahe o ich pôdorysnú prezentáciu v celom rozsahu hradného komplexu. Išlo však o murivá, ktoré neboli priamo ohrozené. V takomto prípade sa výskum a obnova minuli svojmu poslaniu uskutočniť konzerváciu ohrozených častí. V skutočnosti tu odhalenie a archeologický výskum vyrobili nový, dovtedy neexistujúci problém, vytvárajúci potrebu urýchlenej konzervácie dovtedy neohrozených konštrukcií. Tento nesprávny nadšenecký smer sa preto musel včas usmerniť a takéto aktivity pozastaviť.

Problematika rozsahu a etapizácie výskumu

Pri zamýšľanej etapovitej obnove vybraných najohrozenejších častí rozsiahlych hradných komplexov môže na čiastkový výskum konkrétnej časti nadviazať takisto len čiastkový návrh obnovy. Takýto výskum a návrh obnovy nemajú možnosť plnohodnotne zohľadňovať celok pamiatky. Týka sa to teda nielen obmedzení v celistvejšom vyhodnotení nálezov, ale i samotného návrhu a procesu obnovy bez možnosti záväzného určenia celkovej vízie pokračovania obnovy, kto-

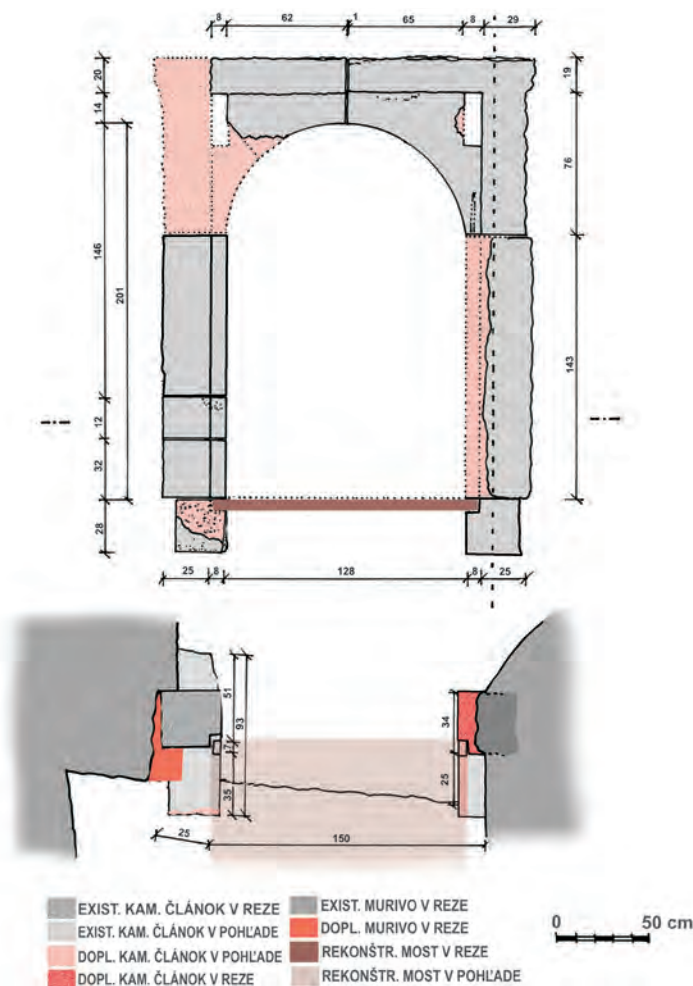

rú môžu ovplyvniť neskoršie výskumné zistenia. Z uvedených dôvodov sa u tých hradných zrúcanín, kde je potenciál dlhodobiejšieho pôsobenia združenia alebo iného investora, ukazuje vhodnejšie uskutočniť najprv základný nedeštruktívny pamiatkový výskum celej hradnej lokality, a ten doplniť rámcovým stanovením metodického prístupu a perspektívneho spôsobu využitia a prezentácie, či organizovanej prevádzky (obr. 9).³⁵ Takýto prístup síce nevie zdefinovať záväzné podmienky na všetky oblasti a detaily obnovy, ale dokáže aspoň rámcovo a predstihovo stanoviť podmienky ďalšieho postupu a definovať optimálne možnosti obnovy. Až nadväznú hĺbkové výskumy jednotlivých častí hradných komplexov, sprevádzané podrobným návrhom obnovy, môžu priniesť záväzné podklady pre stanovenie presných podmienok pamiatkovej obnovy. Takýmto spôsobom bol napríklad realizovaný architektonicko-historický výskum hradu Čičava,³⁶ v ktorom boli stanovené základné metodické východiská a ciele obnovy s perspektívou jej postupnosti, pričom detailnejšie návrhy na obnovu sa plánujú uskutočniť až na základe ďalších podrobných hĺbkových výskumov po postavení lešenia alebo odkrytí potrebných častí hradu metódami archeologického výskumu.

V súčasnosti sa zo strany Ministerstva kultúry SR preferuje, aby sa dlhodobiejšia vízia obnovy torzálnych hradných stavieb riešila architektonickými štúdiami, stanovujúcimi koncept a postup obnovy i výskumu v dlhoročnom horizonte, v snahe vniesť do dlhodobej obnovy systém. Tu ale narážame na problém, že efektívnosť a prínos takejto štúdie sú naviazané na mieru preskúmania tej-ktorej lokality, v opačnom prípade výsledky takýchto štúdií nemôžu byť záväznými, ale len predbežnými, spracovanými bez náležitých podkladov. Preto vnímam podnet vytvárania koncepcných štúdií síce ako dôležitý, no rovnako dôležitá je správne načasovanie takejto štúdie vo vzťahu k hĺbke preskúmania danej lokality. Vzniká tak otázka, do akej miery môže byť prínos koncepcnej architektonickej štúdie efektívny pre postupujúcu obnovu nedostatočne preskúmanej lokality, a či takéto štúdie nezostanú iba nepoužiteľnými víziami, načrtávajúcimi hypotetické perspektívy obnovy. Je totiž viac než pravdepodobné, že hĺbkové výskumy pozmenia doterajšie predstavy o pôvodnej a meniacej sa komunikačnej schéme, terénnych danostiach, o rozsahu a funkcii či miere zachovanosti niektorých objektov, zväčša aspoň lokálne archeologizovaných, atď., čo pri postupnej etapovitej obnove a výskume hradných lokalít vyžaduje dlhodobú a prácnu aktualizáciu takýchto štúdií. Na príklade štúdie Oponického hradu, uskutočnenej vo fáze nedostatočného poznania hradnej zrúcaniny, sa v priebehu jej spracovávania ukázali mnohé oblasti, ktoré projektant chcel navrhnuť, ale neuspokojivá miera preskúmania lokality neumožnila dať k takýmto návrhom zo strany výskumníka a metodika náležité a záväzné podklady.

Metodický návrh obnovy verus projektová dokumentácia obnovy

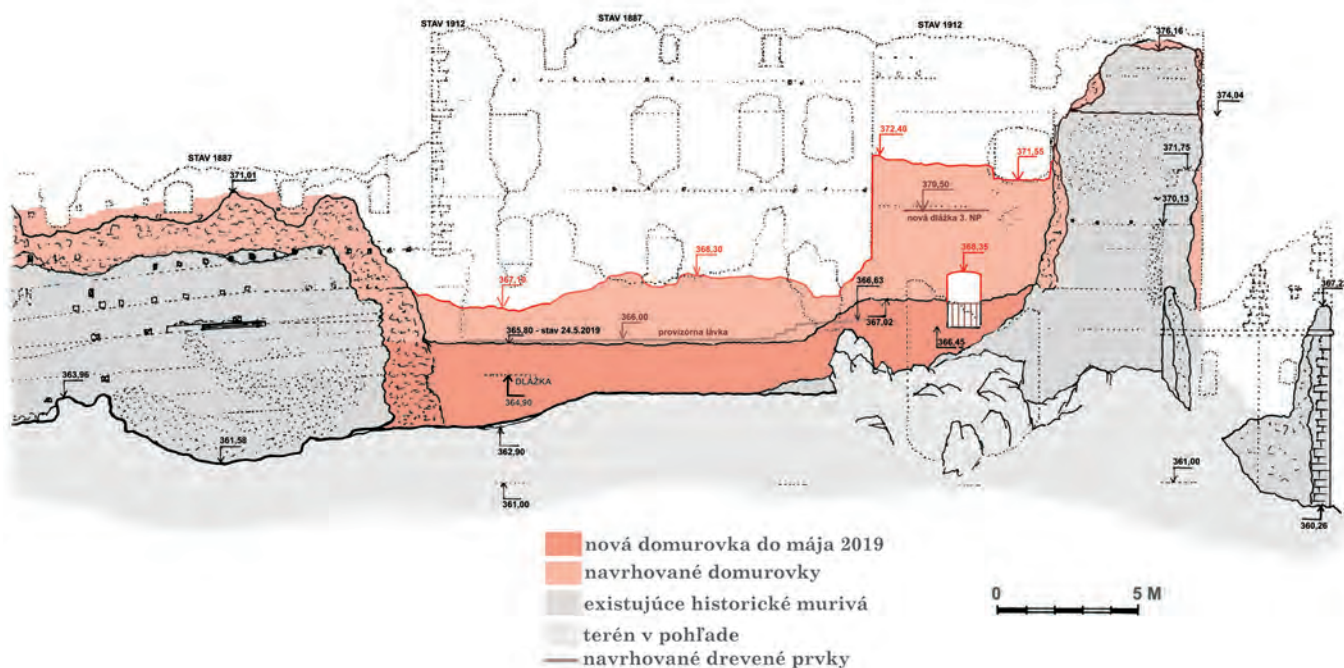
Súčasná situácia otvára tiež otázku, či a v akej miere by mohol metodický návrh obnovy, tvoriaci súčasť výskumnej

10. Hrad Gymeš. Návrh obnovy vstupného portálu formou anastolytickej rekonštrukcie z prvkov nájdených archeologickým výskumom. Návrh a kresba: Martin Bóna, 2016.

dokumentácie, aspoň čiastočne nahrádzať projektovú dokumentáciu obnovy (obr. 10). V tejto otázke, na ktorú by bolo možné jednoznačne odpovedať z pohľadu zákona, sa totiž vynára aj stret názorov, v ktorom niektorí architekti presadzujú záujem zastrešovať celkovú obnovu torzálnych architektúr a určovať spôsob jej tvarovania a väčšej čitateľnosti – tzv. architektonizáciu z pohľadu architektonických kritérií – po zohľadnení výskumných zistení.³⁷ Tento tvorivý zámer vstupovania projektanta do procesu tzv. architektonizácie ovplyvňujúcej tvarovanie hradných zrúcanín v priebehu obnovy má ale svoje úskalí. Na jednej strane tvarovanie a spôsob prezentácie jednotlivých detailov murovaných torz je možné v niektorých prípadoch aj variovať a na tento cieľ by bolo možné využiť aj architektonické štúdie, ale výsledná podoba návrhu sa tak či tak má odvíjať predovšetkým od výskumného zistenia, ktoré sa v čo najširšom spôsobe premietne v metodickom návrhu obnovy v prílohe výskumnej dokumentácie spracovanej výskumníkom. Vstup a invencia tvorivého architekta môže byť teda prínosom len v niektorých prípadoch, čo je samozrejme závislé od skúseností autora návrhu obnovy a miery podrobnosti tohto návrhu i od skúseností samotného projektanta. Skôr sa ukazuje prínosom spolupráca výskumníka – metodika so statickom, a to už v procese prípravy návrhu obnovy, ktorý tak môže reflektovať aktuálne nároky na statické zabezpečenie niektorých častí a od toho sa odvíjajúce tvarovanie obnovovaných torz.

11. Hrad Šášov. Návrh obnovy priečelia paláca opierajúci sa o výskum historickej fotodokumentácie. Návrh a kresba: Martin Bóna, 2019.

Pozícia tvorivého architekta sa zatiaľ ukazuje najprínosnejšia a najefektívnejšia pri riešení drobnej architektúry v hradných areáloch, vo vizualizácii niektorých novodobých doplnkov či prístavieb, ale nie v zastrešovaní celého procesu obnovy.

Vyššie naznačená možnosť, že by v niektorých prípadoch mohol už metodický návrh obnovy postačovať ako podklad pre realizáciu obnovy niektorých vybraných častí stavby, vyplýva z viacerých okolností riešenej problematiky, čo si vyžaduje citlivé posúdenie zodpovedným metodikom KPÚ pri vydávaní rozhodnutia stanovujúceho rozsah a podrobnosť výskumnej i prípravnej projektovej dokumentácie (obr. 11).

Fenomén revízných výskumov dávnejšie zakonzervovaných zručaní

V súčasnosti narastá aj počet revízných pamiatkových výskumov stavieb zakonzervovaných a upravovaných od 70. rokov minulého storočia, čo je vyvolané potrebou aktualizovania návrhov obnovy a údržby ich poškodených častí, ako aj potrebou prípadného prehodnotenia dávnejších výskumných zistení vzhľadom na novoodkryté alebo novospriístupnené nálezové situácie. Stále viac preto pribúda výskumov pamiatok, ktoré už majú obmedzenú výpovednú schopnosť v dôsledku dávnejšieho použitia nevhodných konzervačných technológií. V takýchto prípadoch je potrebné čerpať informácie nielen z originálu ovplyvneného konzerváciou, ale i z historickej fotodokumentácie, starších výskumných správ, archívnych vyobrazení a pod. Zároveň sa u takýchto dávnejšie zakonzervovaných pamiatok v rámci návrhu obnovy riešia nielen otázky samotnej korekčnej obnovy, ale aj odstránenia nevhodných zásahov z minulosti, ktoré nebývajú zanedbateľné. V týchto prípadoch je podľa dnešných skúseností opodstatnená realizácia pamiatkových výskumov i v prípade, že už tu v minulosti výskumy vykonávané boli. Vo všeobecnosti totiž nebol v minulosti kladený dôraz na konštrukčné detaily a viaceré výskumy nebolo možné

z objektívnych dôvodov realizovať podrobne a s dokumentačnými metódami na dnešnej úrovni. To všetko zvyšuje argumentáciu na opätovné preskúmanie zakonzervovaných torz stavieb aj s odstupom času, najmä s dôrazom na potrebu vypracovania korekčných návrhov obnovy a prezentácie.

Napríklad v rámci prebiehajúceho revízného pamiatkového výskumu hradu Beckov sa získali informácie o metodicky nesprávne i technologicky nevhodne obnovennej fasáde hradnej kaplnky v 80. rokoch 20. storočia, ktorej vstupný otvor sa medzičasom dostal do havarijného stavu. Po spracovaní korekčného návrhu obnovy odporúčajúceho nové premurovanie celej fasády bolo zložité túto myšlienku presadiť u investora a majiteľa pamiatky, ktorý pochopiteľne nesúhlasil investovať vlastné prostriedky do nápravy chyby z minulosti. Nakoniec sa dospelo ku kompromisu v čiastkovom premurovaní nevhodnej štruktúry a farebnosti muriva a v korekcii výskumom doložených otvorov, čím sa po novom zastrešení kaplnky vytvoril očakávaný reprezentačný priestor horného hradu. Nové zistenia ponúkli aj terajšie odstránenie starších cementových škárovaní muriva a sprístupnenie nových situácií z lešenia, čím sa aj vďaka dendrochronologickému a archívnemu výskumu významne doplnili výsledky výskumov Beckovského hradu zo 70. – 80. rokov minulého storočia.

Problematika koordinácie výskumu a obnovy torzálnych stavieb

Pri veľkých finančných grantoch umožňujúcich získať objemné investície na obnovu pamiatok, avšak pri podmienke jej realizácie za neprimerane krátky čas, sa stretávame s problémom, ktorý súvisí s rizikami realizovať potrebné výskumy v dostatočnom predstihu obnovy. Takýto hĺbkový výskum, sprevádzaný často archeologickým odkrytím zaspaných častí architektúr, by totiž pri neúspechu grantovej žiadosti spôsobil problémy s následnou ochranou a zabez-

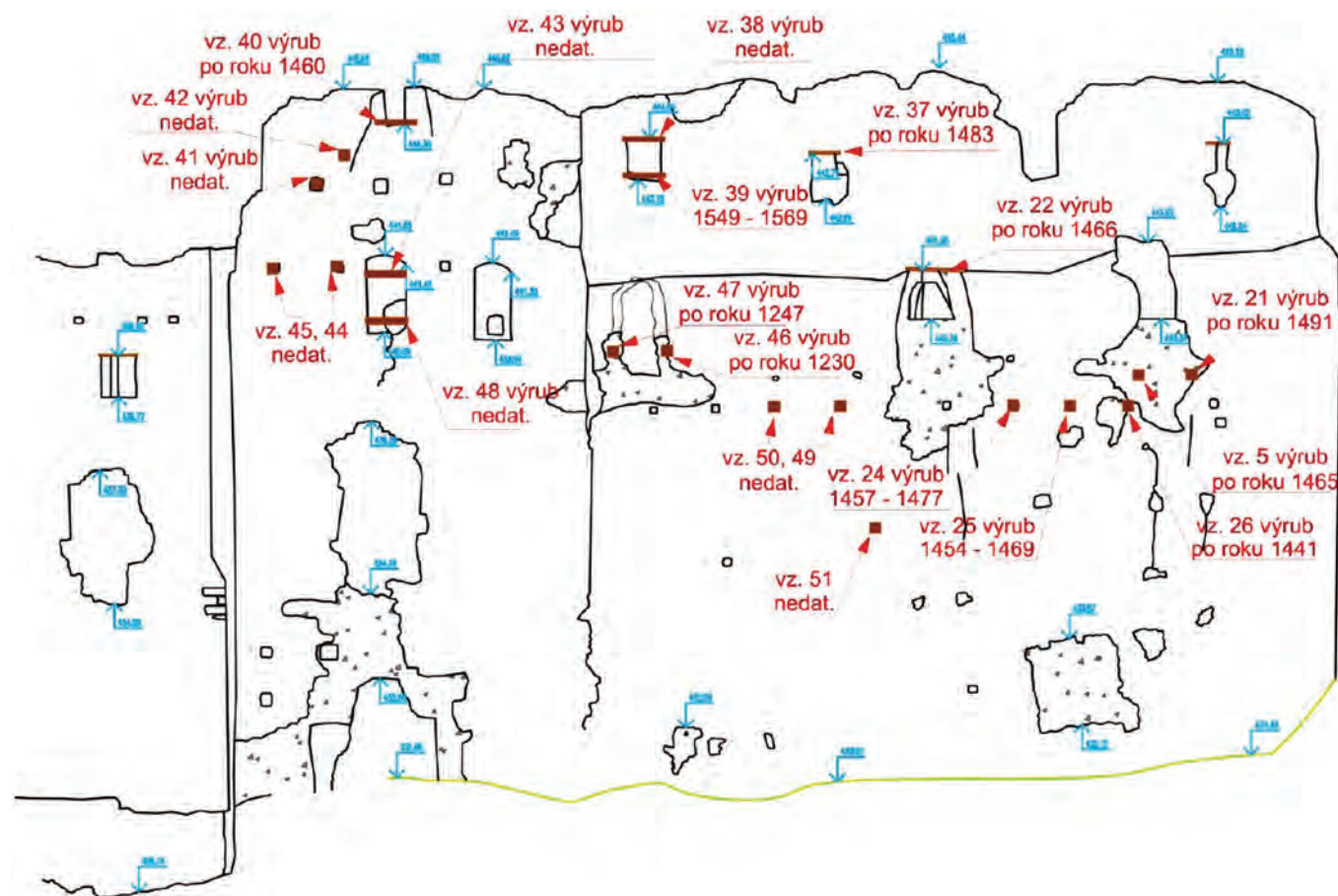
pečením obnažených murív, ktoré sú zvyčajne vo vysoko havarijnom stave. Preto sa aj prípravné projektové dokumentácie v týchto prípadoch realizujú len na základe predbežných nedeštruktívnych pamiatkových prieskumov a k hlbkovým výskumom dochádza až po získaní grantových prostriedkov v tesnom predstihu alebo v procese obnovy. Takáto situácia je ale pre krátkosť času veľmi stresujúca pre všetky zúčastnené strany a prináša riziká celkových dopadov na pamiatku. A to nielen kvôli náročnej logistike a potrebe operatívneho premietnutia výskumných zistení do projektu a stavebnej realizácie. Veľkým problémom sa ukázalo uplatnenie samotných stavebných zmien vychádzajúcich z výskumných zistení u poskytovateľa grantu, keďže väčšina grantových štruktúr Európskej únie so zmenami schválených projektov neráta a pripúšťa ich len vo veľmi obmedzenej miere. Takýto priebeh obnovy potom vyvoláva zložité a často neriešiteľné situácie, ktoré majú negatívne dôsledky na výsledok realizácie. Výskumník sa kvôli zabezpečeniu plynulého chodu stavby stáva operatívnym doručovateľom kresbových návrhov obnovy jednotlivých detailov, ktoré v lepšom prípade zodpovedný projektant prekreslí. Pamiatkari sú odkázaní korigovať zložitý proces obnovy len na operatívnych pracovných stretnutiach a dúfať, že sa vzájomné dohody budú plniť. V prípade, že verejné obstarávanie vyhrala firma s výrazne dampingovou cenou a nebudaj sa na pamiatke učiť murovať, o nové problematické situácie naozaj nebýva núdza.

Grantový systém Ministerstva kultúry SR našťastie ponúka pravidelné a menšie finančné podpory, ktoré umožňujú

systematické koordinovanie predstihového preskúmania, projekčnej prípravy a následnej realizácie po schválení všetkých dokumentácií pamiatkovým úradom. Nedoriešená zostáva ale problematika neskorých termínov udeľovania grantových prostriedkov, z toho vyplývajúci neskorý začiatok stavebných prác i sprievodných výskumov, čo pri potrebe vyúčtovania prác i výskumov s ich spracovaním do niekoľkých mesiacov vytvára často neúmerné napätie pre všetky zúčastnené strany, a nepochybne aj negatívne ovplyvňuje kvalitu odvedených stavebných i výskumných prác.

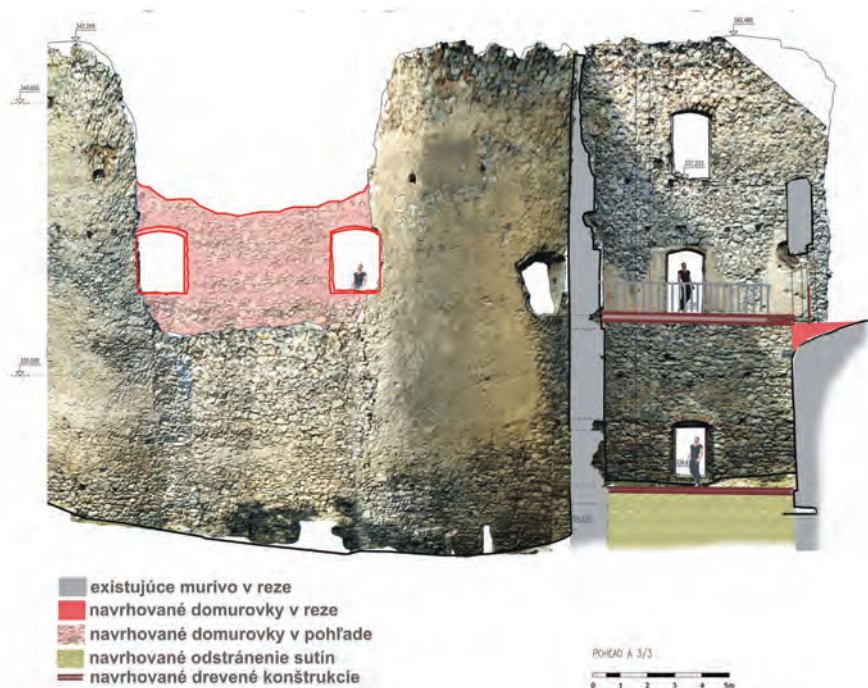
Zadávatelia výskumov

Väčšina obnov torzálnych stavieb sa v súčasnosti uskutočňuje na dobrovoľníckej báze zastrešovanej občianskymi združeniami a len menšie množstvo štátnymi inštitúciami alebo orgánmi verejnej správy, ktoré takéto objekty vlastní (múzeá, obce a pod.). Dnešná situácia umožňujúca záchranu početných torzálnych stavieb bola vyvolaná dobrovoľným záujmom a nadšením verejnosti pre záchranu týchto nepovšimnutých pamiatok. Preto aj pamiatkové výskumy, realizované na týchto objektoch ako jedna z podmienok obnovy, sú sprievodnou aktivitou činnosti združení. Výskumy ale nie sú zvyčajne vyvolané záujmom investora, ale sú prostredníctvom KPÚ nariadenou a povinne rešpektovanou súčasťou procesu obnovy. Dominantné nadšenie smerujúce k záchrane zrúcanín sa teda neodvíja od snahy preskúmať a hlbšie spoznávať, ale predovšetkým od snahy pamiatky zachrániť a sprístupniť, prípadne dokončiť ich rekonštrukciu. Výskumy sú tak neraz len strpené a často sú

12. Považský hrad. Vyznačenie odobratých vzoriek a výsledkov dendrochronologického výskumu do geodetického zamerania. Zameranie: Milan Bábič, 2011. Dendrochronologický výskum: Mojmír Choma, 2019.

13. Hrad Oponice. Návrh obnovy delovej bašty s využitím fotogrametrie. Fotogrametria: Tomáš Kozlík. Návrh obnovy: Martin Bóna, 2018.

pochopiteľne vnímané ako časová i finančná záťaž v procese obnovy napriek ich štedrej grantovej podpore zo strany Ministerstva kultúry SR. Zvlášť sa význam výskumu u niektorých investorov stráca vtedy, ak návrh obnovy, ktorý je súčasťou výskumnej dokumentácie, nezodpovedá ich predstave a očakávaniam.

Postavenie výskumníkov

Súčasná postavenie väčšiny výskumníkov v slobodnom povolání je ovplyvnené nielen podnikateľským prostredím, ale aj prežívajúcimi pravidlami výberových konaní. Tie totiž naďalej prihládajú len na finančný prospech objednávateľa. V takto nastavenom trhovom prostredí môže úspešné získanie zákazky zaručiť len finančná výhodnosť cenovej ponuky, žiaľ, zväčša bez prihládania na odbornú špecializáciu, dĺžku praxe, referencie a pod. Tento trend a vnútorné predpisy štátnych inštitúcií potom smerujú k tomu, že na niektorých lokalitách sa výskumníci menia často len v závislosti od výhodnosti svojich cenových ponúk. To zvyčajne marí precízne nadviazanie na predchádzajúce výskumné sezóny a vytvára nevyváženú kvalitu odvodených výskumov.

Nezriedka sme svedkami faktu, že výskumníci sú vyberaní podľa toho, ako vedú naplniť predstavy zadávateľov o konkrétnej podobe, spôsobe a postupe obnovy hradnej zrúcaniny. Medzi združeniami sa názorovo vyprofilovala skupina inklinujúca k striedmemu konzervačnému prístupu s čiastkovými rekonštrukciami prvkov a odlišná skupina smerujúca k ucelenej rekonštrukcii a zastrešovaní objektov hradných zrúcanín. Dobrovoľnícka pozícia a vysoké pracovné nasadenie združení ich zvädza k postojom, v ktorých sa odborný názor výskumníkov a pamiatkarov prehliada, pričom popularita a nadšenie verejnosti pre dobrovoľnícke aktivity vzbudzujú neraz falošné oprávnenie vnímať predpísané kritériá výskumníkov a pamiatkarov ako neopodstatnené a brzdiace záchranu stavebných torz.

Pamiatkový výskum a jeho interdisciplinárnosť

V snahe o objektivizovanie a zvýšenie výpovednej hodnoty výsledkov výskumov sa dnes aj vďaka rozhodnutiam KPÚ rozširuje počet interdisciplinárne zameraných pamiatkových výskumov. Úzka spolupráca archeológa a stavebného historika bola ešte na sklonku minulého storočia na hradoch nadštandardná. Význam v architektonicko-historickom vyhodnotení archeologicky odhalených architektur sa odráža aj na čoraz častejšom predpisovaní architektonicko-historického výskumu archeologicky odhalených architektur. Výrazný prínos prináša aj realizácia pamiatkových výskumov v spojení s archívnym výskumom, stavebno-technickým prieskumom, dendrochronologickým rozborom stavebných drier (obr. 12), petrografickým výskumom stavebného materiálu – to všetko napomáha komplexnejšiemu výstupu vytvárajúcemu podklad pre pamiatkovú obnovu.

Prepojenie a spracovanie výskumu najnovšími dokumentačnými technológiami

Najnovšie dokumentačné technológie ako je 3D skenovanie alebo fotogrametria zvyšuje výpovednú škálu spracovaných dokumentácií i využitie v projekčnej praxi (obr. 13) a v nemalej miere aj ich použitie pre výskumníkov a projektantov v budúcnosti. Veľkým prínosom bola aj nedávna realizácia investičného národného projektu Digitálny pamiatkový fond (DPF) v rámci Operačného programu Informatizácia spoločnosti. Ako súčasť tohto projektu sa uskutočnila aj digitalizácia a zameranie 37 hradných zrúcanín na Slovensku, ktoré dnes slúžia ako cenný podklad pre výskum i projekciu obnovy, a zároveň ako nenahraditeľný dokument o podobe pamiatok pred ich konzerváciou.

Súčasná prezentácia výskumov

Enormné objemy nových výskumných poznatkov zatiaľ nenachádzajú adekvátne publikačné výstupy. U nás naďalej pretrvávajú absencia odborného periodika zameraného na oblasť hradných stavieb, aké nachádzame v susedných krajinách, v ktorom by príspevky našli náležité priestorové i odborné uplatnenie. Nateraz sa z kapacitných dôvodov realizujú kompromisy v populárno-náučnom štýle menších publikácií, ktorých vydanie a zostavenie je časovo i finančne menej náročné. Je to ale vzdialené od odborných výstupov, ktoré vyžadujú dostatočné časové i finančné pokrytie.

Záver

Na záver aspoň stručná sumarizácia pozitívnych stránok, ktoré prináša súčasná situácia vo výskume torzálnych architektur:

- rýchly rozvoj interdisciplinárnej spolupráce a objektívnejšieho vyhodnocovania výskumov,

- precizovanie a kryštalizovanie metodiky jednotlivých druhov pamiatkových výskumov,
- enormný nárast nových zistení a možností ich vzápätí uplatniť už v procese prebiehajúcej pamiatkovej obnovy torzálnych stavieb a tiež v mediálnej popularizácii pre verejnosť,
- etablovanie architektonicko-historického a umelecko-historického výskumu na rovnocennej úrovni s archeologickým výskumom, ktorý bol na rozdiel od iných druhov pamiatkového výskumu dlhodobo vo zvýhodnenej polohe pre svoje inštitucionálne zakotvenie na Archeologickom ústave SAV,
- vytvára sa bohatá vedomostná databáza umožňujúca rozvoj ďalších historických i technických odborov. Podporuje sa tak rozvoj aj takých vedných disciplín, ktoré sprevádzajú pamiatkové výskumy a majú na ich výstupoch priamy podiel (dendrochronológia, archívny historický výskum, petrografia, stavebná fyzika, statika). ■

Oszttály – Tervtár. Za upozornenie a poskytnutie kópie ďakujem Jolane Váliné Pogány.

¹¹ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850 – 1950; Viktor Myskovszky (1838 – 1909). In *Monumentorum Tutela – Ochrana pamiatok 10*. Bratislava : SÚPSOP, 1973, s. 27.

¹² JANKOVIČ, ref. 11, s. 43.

¹³ BÓNA, Martin. Konzervácia a prezentácia hradu Hrušov v rokoch 1928 – 1930. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 14*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2003, s. 79-94.

¹⁴ Národný archív, fond Klub českých turistů 1888 – 1948, kartón (k.) 126 – Beckov, k. 127 – Bzovík, Čachtice, k. 129 – Lietava, Likava, k. 131 – Muráň, Považský hrad, k. 132 – Slanec, Spiš, Strečno, Šariš, k. 135 – Trenčín.

¹⁵ MENCL, Václav. *Stredoveká architektúra na Slovensku. Kniha prvá. Stavebné tradície na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*. Praha – Prešov : Československá grafická únia, 1937, s. 367-371.

¹⁶ MENCL, Václav – MENCLOVÁ, Dobroslava. *Bratislava : stavební obraz města a hradu*. Praha : Jan Štenc, 1938, 277 s.; MENCLOVÁ, Dobroslava. Stavební vývoj hradu Devína. In *Bratislava : časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi*, 1937, č. 11, s. 23-47; Štúdia D. Mencilovej *Hrad Beckov* z roku 1938 zostala len v rukopise v osobnom fonde Mencilovcov. Pozri: Archív Národného múzea, fond Dobroslava a Václav Mencilovi, k. 58, inv. č. 250, Hrad Beckov (rkp.).

¹⁷ JANKOVIČ, ref. 11, s. 43-44.

¹⁸ JANKOVIČ, ref. 11, s. 48-49, 51, 54.

¹⁹ JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody (úsek pamiatkovej starostlivosti) v rokoch 1951 – 1981. In *30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Jubilejný zborník*. HRUŠOVSKÁ, Marta (zost.). Bratislava : Obzor, 1981, s. 15-16.

²⁰ SLIVKA, Michal – TÓTHOVÁ, Štefánia – VALLAŠEK, Adrian. Archeologické výskumy SÚPSOP. In *30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Jubilejný zborník*, ref. 19, s. 161.

²¹ FIALA, Andrej – ŠULCOVÁ, Jana – KRÚTKY, Peter. *Bratislavský hrad*. Bratislava : Alfa-press, 1995, s. 113.

²² MARTINČEK, Dušan. *Kronika obnovy Bratislavského hradu 1953 – 1979*. Bratislava : Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1988, s. 13-21; PIFFL, Alfred. *Zápas o Bratislavský hrad. Denník 1948 – 1972*. Bratislava : Marenčin PT, 2007, 216 s.

²³ JANŠÁK, Štefan. O dokumentácii hradov. In *Vlastivedný časopis*, roč. 10, 1961, č. 1, s. 33-35.

²⁴ PUŠKÁROVÁ, Blanka. Starostlivosť o národné kultúrne pamiatky (Bilancia prác ústavu pri ochrane a obnove najvýznamnejších pamiatok). In *30 rokov Slovenského ústavu pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave. Jubilejný zborník*, ref. 19, s. 83.

²⁵ VOHRNA, Jiří. Štvrt storočia činnosti SÚRP MO a podiel jeho účasti na pamiatkovej obnove slovenských historických sídiel, komplexov a objektov. In *Pamiatky a príroda*, roč. 10, 1980, č. 1, s. 3-8.

²⁶ Okrem nich uskutočňoval aj súkromné prieskumy slovenských hradných zručanín, ktoré navštevoval spoločne so zlínskym nadšencom MUDr. Zdeňkom Hartlom a ich výsledky v podobe krátkych správ sa pravdepodobne zachovali v neprístupnej autorovej pozostalosti v Olomouci.

²⁷ *Obnova hradov v stredoeurópskom priestore* [online], [13. 7. 2020]. Dostupné na: <<https://www.archinfo.sk/diela/teoreticka-praca/obnova-hradov-v-stredoeurópskom-priestore-1-cast.html>>

²⁸ <https://www.pamiatky.sk/sk/page/zberka-vyskumnych-sprav--t#4>

²⁹ GREGOROVÁ, Jana. Opevnenia na Slovensku z pohľadu architekta. Súčasná prezentácia opevnení – výsledky dvadsaťročného výskumu realizovaného na Fakulte architektúry STU. In *Alfa*, 2018, č. 1, s. 4-17.

³⁰ IŽVOLT, Pavol. Ministerstvo kultúry a jeho koncepcia financovania obnovy hradov na Slovensku. In *Projekt : Slovenská architektonická revue*, 2011, č. 4-5, s. 10-13.

³¹ ONDREJKOVÁ, Zuzana. Obnova torzálnych zachovaných hradov s dotačnou podporou MK SR v spolupráci s MPSVaR. In *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruin občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. HERCEG, Peter – MAZÚR, Ratibor (eds.). Bratislava : OZ Zachráňme hrady, 2018, s. 159.

³² Kolektív autorov. *Spoznajme problémy zručanin 2008*. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2009, 175 s.; *Zachráňme hrady*, ref. 30, 228 s.

³³ BÓNA, Martin – ŠIMKOVIC, Michal. K vybraným problémom metodiky obnovy a výskumu hradných zručanín. In *Zachráňme hrady*, ref. 30, s. 193.

³⁴ AM. Hrad Gymeš pomaly mizne. Zrútil sa múr, ktorý vydržal 750 rokov. In *Nový čas*, roč. 54, č. 24, 6. 3. 2014, s. 9.

³⁵ BÓNA – ŠIMKOVIC, ref. 33, s. 192-193.

³⁶ BÓNA, Martin – ŠIMKOVIC, Michal – JANURA, Tomáš. *Hrad Čičva. Architektonicko-historický výskum, 2016* (rkp.). Archív Krajského pamiatkového úradu Prešov.

³⁷ GREGOROVÁ, Jana – CHOVANCOVÁ, Lýdia – ONDREJKOVÁ, Zuzana – ŠKRINÁROVÁ, Alexandra. Obnova torz architektúry ako špecializovaná architektonická disciplína. In *Archaeologia historica* 40, 2015, s. 10-11.

¹ GREGOR, Pavel. *Dobrodružstvo pamiatok. Vývoj teórie a praxe obnovy architektonického dedičstva od staroveku do konca 19. storočia*. Bratislava : Perfekt, 2008, s. 73.

² VÁLINÉ POGÁNY, Jolán (ed.). *Az örökség hagyományozása. Könyöki József műemlékfelmerései 1869 – 1890*. Budapest : OMvH, 2000, 374 s.; BÓNA, Martin. Prieskum a dokumentovanie hradov Jozefom Könyökim a ich prínos pre poznanie hradnej architektúry na území Slovenska (v tlači).

³ KÖNYÖKI, József. *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1905, 625 s.; Könyökiho dokumentácia hradných stavieb je dodnes uložená v Magyar Építészeti Múzeum Budapest, Múemlékvédelmi Dokumentációs Osztály – Tervtár.

⁴ SOÓS, Elemér. *Magyarország várai (Anyaggyűjtés és tanulmány részletek) 1889 – 1928*. Országos Széchényi Könyvtár Budapest, Kézirattár, Fol. Hung. 3105, XXVIII. k., ff. 341-352; KÖNIG, Frigyes. Emlékezés Soós Elemérré. In *Várak, kastélyok, templomok*, 2005, roč. 1, č. 5, s. 10-11.

⁵ Prestavba veže Topoľčianskeho hradu sa uskutočnila okolo roku 1887, keď podľa Könyökiho opisu už mala nové schodisko i okná, ale na Könyökiho kresbách z uvedeného roku je ešte bez strešnej nadstavby (VÁLINÉ POGÁNY, ref. 2, s. 181-182). V monografii o uhorských hradoch pripravenej do tlače v roku 1898 už ale Könyöki spomína aj existujúcu štítovú strechu veže, ktorá vznikla počas jej reštaurovania barónom Stummerom (KÖNYÖKI, ref. 3, s. 77) a bola zrejme inšpirovaná obdobnou romantickou strešnou nadstavbou na zručanine veže hradu Lichtenstein v Rakúsku.

⁶ HUPKO, Daniel – JANÁČKOVÁ, Ivana. Na margo Alpárovho projektu výstavby Smolenického zámku. In *Monument revue*, 2013, roč. 2, č. 1, s. 13.

⁷ POLLA, Belo. *Archeológia na Slovensku v minulosti*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 7, 57, 78-86, 185.

⁸ BAKÓ, Zsuzanna Ildikó. *Gerece Péter fényképhagyatéka*. Budapest : OMvH, 1993, fotografie č. 379-381, 478-481, 508-510.

⁹ BARDOLY, István. *A „szentek fuvarosa“ Diváld Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900 – 1911*. Budapest : OMvH, 1999; CSILLAG, István. *A magyar várak szerelmese. Müllner János fotográfái 1910 körül*. Somorja : Méry Ratio, 2017, 311 s.

¹⁰ Ručne kreslené zameranie hradnej zručaniny je v súčasnosti uložené v Magyar Építészeti Múzeum Budapest, Múemlékvédelmi Dokumentációs

Metodika obnovy hradných zrúcanín na základe skúseností uplynulých 20 rokov

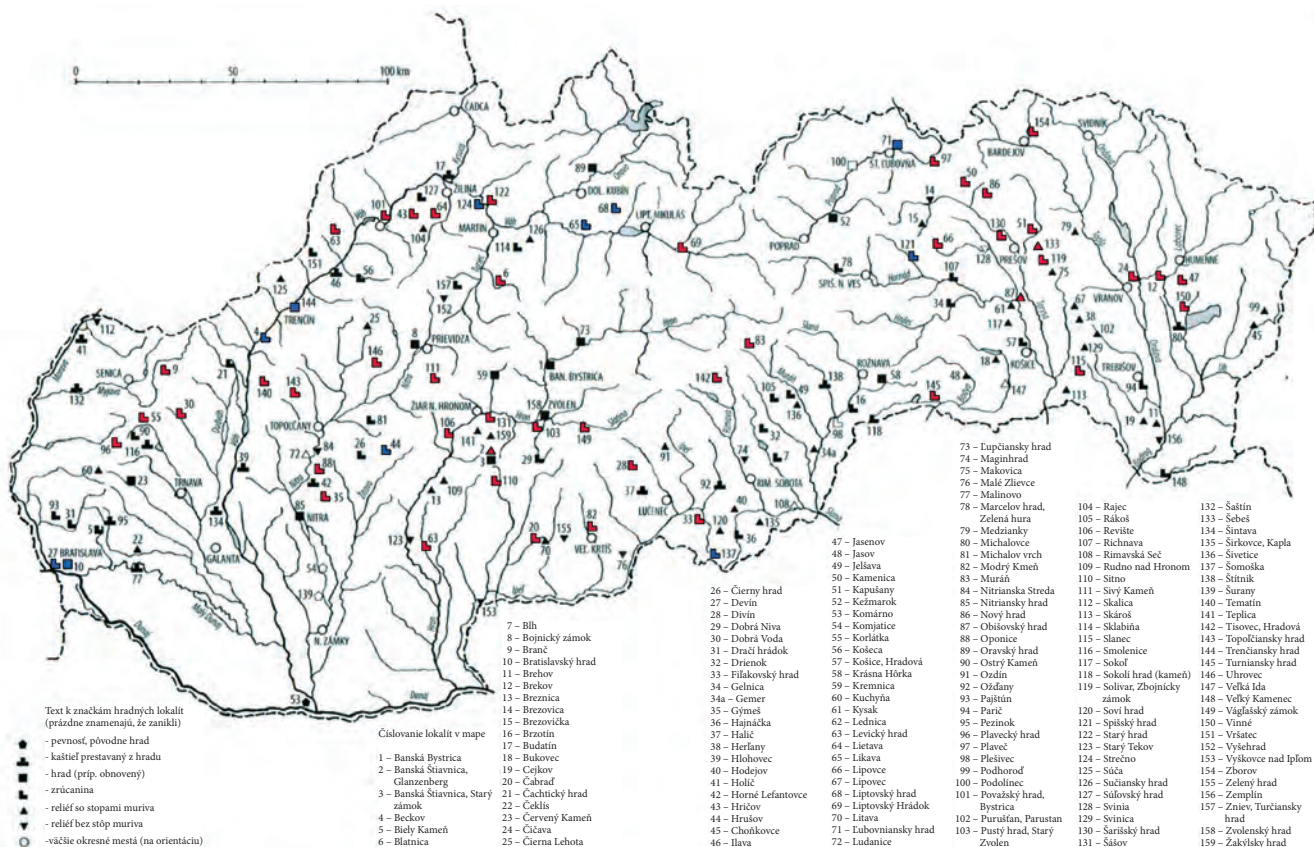
MICHAL ŠIMKOVIC

Úvod

Počas uplynulých 20 rokov sme boli svedkami, a mnohí z nás aj účastníkmi, rozsiahlych aktivít na záchranu zrúcanín historických stavieb. Väčšinu z nich tvoria ruiny hradov, na ktoré je prirodzene sústredená najväčšia pozornosť. Na našom území je zachovaných približne 70 hradných zrúcanín s výraznými pozostatkami architektúr. V súčasnosti práce na obnove v rôznej miere prebiehajú na viac ako 40 lokalitách, čo je stav, ktorý nemá v dejinách našej pamiatkovej starostlivosti obdobu. Rozsah prác vynikne v porovnaní s predchádzajúcim obdobím do konca 20. storočia, keď sa podarilo ucelenejšie obnoviť 13 hradných zrúcanín (obr. 1).

Aktuálna vlna záujmu o záchranu zrúcanín má počiatky v 90. rokoch 20. storočia. Po období, keď bola iniciatíva v oblasti obnovy pamiatok v kompetencii štátu, sa prvýkrát hybnou silou záchranu ohrozených pamiatok stali občianske združenia. Priekopníkmi dobrovoľníckych prác boli Združenie kresťanských spoločenstiev mládeže pracujúce od roku

1995 na zrúcanine Kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej pri Dechticiach a Nadácia na záchranu kultúrneho dedičstva pôsobiaca od roku 1998 na hrade Uhrovec. S krátkym časovým odstupom ich nasledovalo Združenie na záchranu Lietavského hradu. Spomenuté organizácie nasadili latku v prístupe k záchrane ohrozených pamiatok pomerne vysoko. Jedným z kľúčových aspektov bolo zapojenie širšieho kolektívu odborníkov do prípravy a realizácie obnovy. Z ich zdieľaných skúseností postupne vzišli ďalšie aktivity na iných zrúcaninách združené od roku 2002 v spoločnej organizácii Zachráňme hrady.¹ Pri ich rozširovaní bola dôležitá podpora zo strany Ministerstva kultúry SR. Napriek zložitým majetkovo-právnym pomeroch väčšiny zrúcanín sa podarilo podporiť práce na hradoch formou workshopov prístupných širokému okruhu záujemcov. Zlomovým bodom z hľadiska rozsahu prác bol vznik grantového programu Ministerstva kultúry SR *Obnovme si svoj dom*, podprogram 1.4, zameraný na obnovu architektonických areálov v kritickom stave so zapojením nezamestnaných. Veľmi

1. Mapa hradov na Slovensku. Modrou sú označené obnovy zrúcanín do roku 1990, červenou po roku 1990. Zdroj mapy: PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. Encyklopédia hradov na Slovensku. Bratislava, 2007.

dôležité bolo spustenie programu v roku 2012, keď už väčšina združení mala za sebou viacročné skúsenosti z riadenia obnov. Vďaka spojeniu dobrého nastavenia projektu zo strany Ministerstva kultúry SR a organizačných schopností zo strany združení a obcí došlo postupne k rozšíreniu prác na viac ako 40 pamiatok. Rovnako sa podarilo vhodne využiť pracovníkov, z ktorých väčšina nemala kvalifikáciu na náročné práce na záchrane pamiatok. Jedným z kľúčových faktorov bola podpora potrebných výskumov a prípravných dokumentácií a zapojenie krajských pamiatkových úradov do kontroly prác.

Nasledujúcich takmer desať rokov intenzívnej práce na záchrane našich hradných zrúcanín prinieslo obrovské množstvo skúseností vo všetkých oblastiach. Z odborného hľadiska je to predovšetkým architektonicko-historický výskum a z neho vychádzajúca metódika obnovy zrúcanín. Súčasne s tým sa výrazne rozšírili vedomosti o potrebe a rozsahu archeologických výskumov, možnostiach statickej stabilizácie ruín, technológii obnovy historických murív a manažmente obnovy. Tento článok je pokusom o zhodnotenie doterajších skúseností predovšetkým z pohľadu metodiky záchranu a prezentácie zrúcanín.

Východisková situácia

Obdobie socialistického zriadenia v druhej polovici 20. storočia prinieslo prvé väčšie aktivity zamerané na záchranu hradných ruín. V duchu plánovaného hospodárstva sa pozornosť sústredila na veľké komplexné obnovy vybraných hradných areálov. Najdôležitejším prínosom tohto obdobia bolo presadenie veľkoryso koncipovaných architektonických a archeologických výskumov ako základného východiska obnovy. Výskumy priniesli veľké množstvo poznatkov, ktoré sa zapracovali do projektov obnovy spracovaných spravidla špecializovaným tímom. Výsledkom tohto prístupu je pár hradov obnovených rekonštrukčnou metódou (Bratislava, Trenčín) a niekoľko zakonzervovaných zrúcanín doplnených o expozičné priestory vo vybraných objektoch (Spišský hrad, Strečno, Devín, Stará Ľubovňa). Kvalitná príprava obnovy však bola vo výslednej podobe znehodnotená prevedením samotných prác v podmienkach socialistickej obnovy. Negatívnu úlohu zohrali aj dobové predstavy o optimálnom statickom zabezpečení historických murív spojené s rozsiahlymi zásahmi a použitím cementových mált. V zmenenej spoločenskej a ekonomickej situácii po roku 1989 bolo nereálne pokračovať v komplexnom prístupe zameranom na obnovu celých hradných areálov veľkými stavebnými podnikmi. Preto v 90. rokoch 20. storočia vznikla silná potreba hľadať úplne nový prístup k záchrane chátrajúcich ruín. Jedným zo základných východísk bolo odmietanie výsledkov a dodávateľských postupov pamiatkovej obnovy z čias socializmu. Po veľkoplošných obnovách prevažovala potreba konzervačného prístupu s dôrazom na zachovanie pôvodných murív a minimum zásahov do hmoty pamiatky. Na pôde občianskych združení vznikla idea postupnej záchranu zameranej na odstraňovanie havarijného stavu najviac ohrozených častí pamiatok. Práce mali prebiehať formou menších zásahov s dôrazom na tradičné technológie a remeselné postupy. Jedným z inšpiračných zdrojov sa stali dobre realizované obnovy z konca 19. a prvej polovice 20. storočia vyznačujúce sa remeselnou kvalitnou stabilizáciou narušených murív a dobre riešeným priznaním nových

2. Filakovo, príklad kvalitne realizovanej stabilizácie muríva z konca 19. storočia. Označené sú obnovené úseky líca. Foto: Michal Šimkovic, 2010.

3. Hrušov, celkový pohľad na hrad zakonzervovaný v rokoch 1928 – 1930. Foto: Michal Šimkovic, 2008.

zásahov. Príkladom citlivej záchranu ohrozených murív je konzervácia časti hradu Filakovo (obr. 2). V komplexnej podobe sa podobný prístup uplatnil pri obnove Starého zámku v Banskej Štiavnici pod vedením Kálmána Luxa a predovšetkým pri stabilizácii zrúcaniny hradu Hrušov rokoch 1928 – 1930 (obr. 3). Hrušov predstavoval nasledoviahodný príklad celkovej obnovy, ktorá do značnej miery zachovala autentický charakter hradnej zrúcaniny.²

Obnovený záujem o záchranu zrúcanín od počiatkov sprevádzala snaha o ucelené sformulovanie metodického prístupu k výskumu a obnove. Prvé pokusy vyvolali už komplexné obnovy vybraných hradných zrúcanín pod odborným vedením Pamiatkového ústavu v Bratislave a jeho inštitucionálnych nástupcov. Popri rekonštrukčných obnovách Bratislavského a Trenčianskeho hradu sa vyformoval názor založený na konzervačnom prístupe k záchranu zrúcanín. Jeho hlavné tézy zhrnul a v stručnej forme publikoval Andrej Fiala.³ Pri realizácii metodiky v praxi bolo Fialovým hlavným prínosom zdokonalenie metód architektonicko-historického výskumu a predovšetkým úzke previazanie jeho výsledkov s návrhom obnovy a prezentácie. Ďalším významným aspektom pri záchranu zrúcanín bola tesná spolupráca s archeológmi a komplexný pohľad na architektúru vrátane jej zaniknutých častí. Fialom stanovené princípy nadväznosti

4. DOTERAZ VYKONANÉ ZÁSAHY

Doteraz vykonávané práce na hrade sa obmedzili na likvidáciu náletovej zelene a údržbu turistických chodníkov.

5. SÚPIS HAVARIJNÝCH PORÚCH A ODPORÚČANÝ SPÔSOB OPRAVY

Farebné označenie porúch

označenie červenou farbou práce, ktoré je nutné realizovať bezodkladne

označenie zelenou farbou práce, ktoré budú realizované v 2. fáze

označenie modrou farbou práce, ktoré budú realizované v 3. fáze

NO návrh obnovy a prezentácie hradnej zrúcaniny

Odkop sutiny resp. oprava terénu musí vždy prebiehať v súčinnosti s archeologickým prieskumom alebo pod dohľadom archeológa.

Nasledujúca tabuľka a obr.93 slúžia ako prehľad navrhovaných prác. Navrhované zásahy sú popísané v kapitole 2.3. Sanačné práce uvádzam v poradí podľa postupnosti realizácie:

por. číslo	stručný popis poruchy	foto číslo	odporúčany spôsob opravy
1.	kavery prvého podlažia severného paláca	73 – 75, 84, 85	~~z inšteru interiéru~~ Spalaca kavery zamurovať
2.	kaverna SV nárožia severného paláca	74, 75	pod ochrannou konštrukciou (!) zamurovať kavernu nárožia
3.	trhlina na výšku dvoch podlaží severného paláca	73, 84	súčasne z oboch strán trhlínu domurovať, vyklinovať a priminkovať vápennou maltou
4.	previs muriva tretieho podlažia, SZ nárožia veže	10, 11, 12	horizontálne dutiny po vyhnitých drevených trámoch slúženia použiť na osadenie drevených konzolových trémov, ktorými sa previs podchytiť
5.	poškodené a rozvolnené nadpražia okien východnej steny V paláca + vypadnuté parapety, ostenia a sedliče	15, 16, 19	chýbajúce časti záklenkov doplniť, rozvolnené vyklinovať a preškárovať, nadmurovať stabilizačné murivo výšky min. 500 mm domurovať parapety a ostenia, spôsob prezentácie sedlích podľa NO
6.	poškodené a rozvolnené	75 – 77.	chýbajúce časti záklenkov doplniť.

4. Statický pasport hradov Turňa a Divín. Príklad grafického a textového vyhodnotenia pasportu. Zdroj: KYSELOVÁ, Katarína. Pasport zrúcaniny NKP Turnianskeho hradu Turňa nad Bodvou. Stanislav KYSEL, s. r. o., 2016. KOHÚT, Vladimír – KYSELOVÁ, Katarína. Pasport zrúcaniny. NKP hrad Divín, časť horný hrad a parkán. Prodis plus s. r. o., 2012.

výskumu a obnovy ďalej rozvinul Ivan Staník. Hoci jeho metodický prístup k obnove ostal bez komplexného spracovania a publikovania, základné princípy sú obsiahnuté v návrhoch obnovy viacerých pamiatok. Staníkovým osobným prínosom bola aktívna účasť metodika nielen pri stanovení koncepcie obnovy, ale aj priamo pri jej uplatnení v stavebnej obnove. Tento prístup svojho času priniesol napriek absencii špecializovaných firiem posun v kvalite obnov.

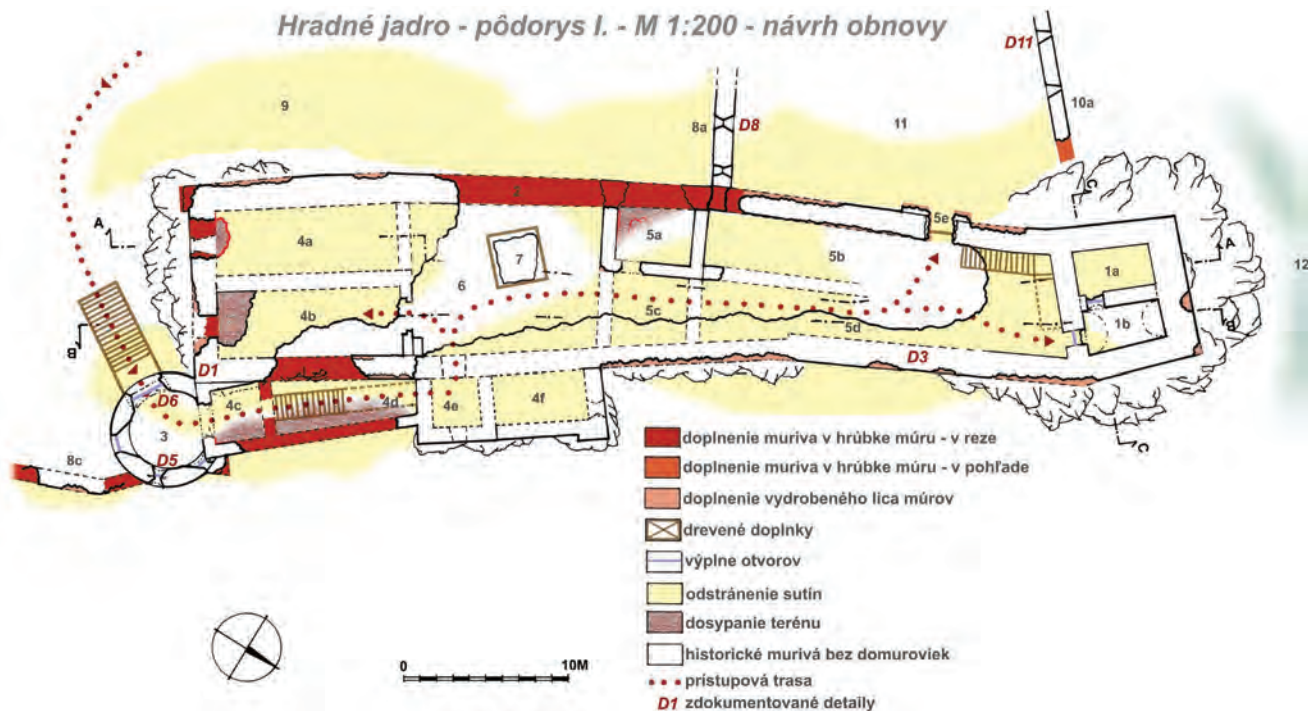
V 90. rokoch 20. storočia vznikli inšpiratívne dokumenty zamerané na komplexnú metodiku obnovy hradov a ďalšie odborné výstupy publikované českými odborníkmi.⁴ Na Slovensku sa vtedajší pohľad na problematiku podarilo spracovať najprv len v čiastkových príspevkoch na odborných seminároch.⁵ Formujúcu rolu občianskych združení dokumentuje skutočnosť, že prvá publikácia predstavujúca ucelený pohľad na záchranu torzálny architektúry vznikla z iniciatívy Združenia na záchranu Lietavského hradu. Kniha Ochrana zrúcanín v kultúrnej krajine⁶ v základných bodoch formuluje vtedajšie predstavy, s ktorými špecialisti na výskum a obnovu zrúcanín vstupovali do začínajúcej série obnov. Ďalších takmer 15 rokov intenzívnych prác poskytuje možnosť zhodnotiť, nakoľko sa podarilo tieto tézy naplniť a čo bolo nutné v konfrontácii s realitou zmeniť.

Postup pri obnove a postavenie architektonicko-historického výskumu⁷

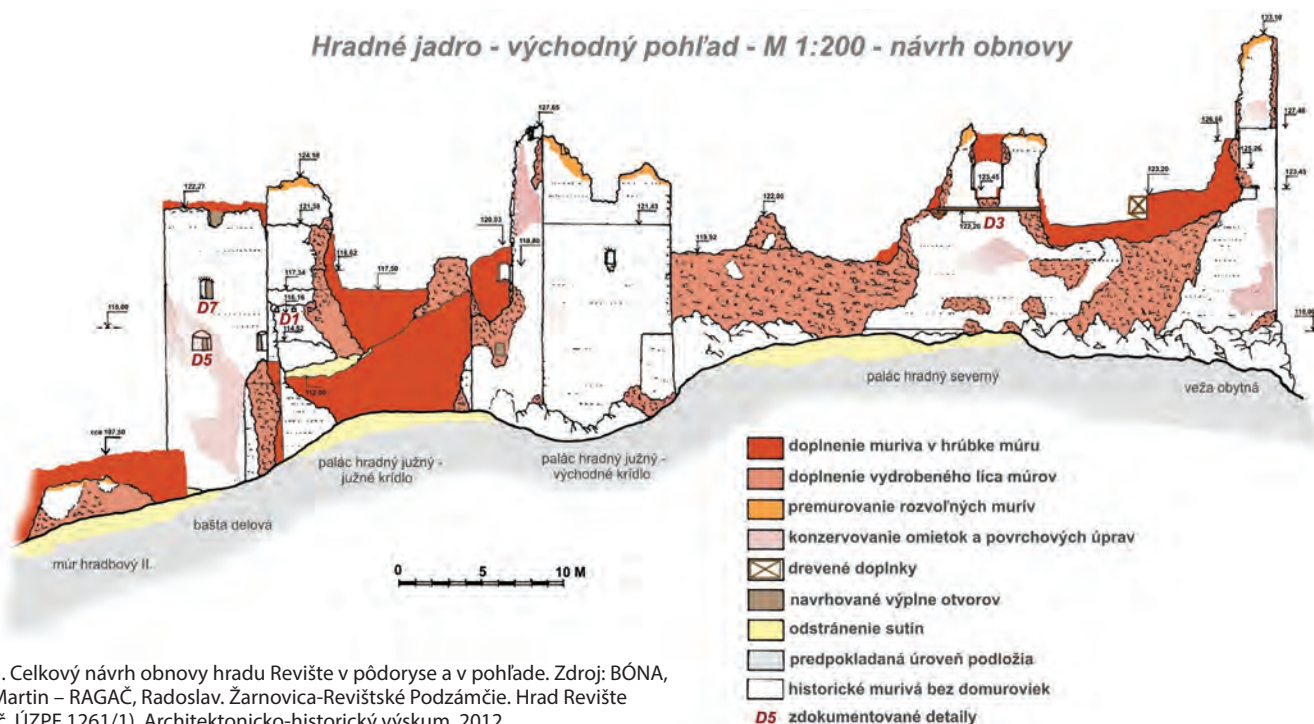
Prístup k záchrane ruín sformulovaný v 90. rokoch 20. storočia sa s malými obmenami využíva dodnes. Rozsah a postup obnovy určujú dve základné dokumentácie. Prvou

je statický pasport. Pasport je osobitný druh dokumentácie zameraný na vyhodnotenie celého hradného komplexu po stránke stavebno-technickej, určenie najohrozenejších objektov a postupnosť ich obnovy z pohľadu naliehavosti (obr. 4). Jeho používanie pri záchrane zrúcanín podľa vzoru pasportizácie blokov mestskej zástavby zaviedol statik Vladimír Kohút. S pribúdajúcimi obnovami sa ukázalo, že ide o optimálny prístup v počiatkoch obnovy rozsiahlych areálov s väčším množstvom závažných porúch.⁸ Druhým kľúčovým dokumentom je pamiatkový architektonicko-historický výskum. V základnej metodike a spôsobe spracovania nadväzuje predovšetkým na výskumy hradov v rámci komplexných obnov v druhej polovici 20. storočia. Novým prvkom je však výrazne rozšírený a podrobnejší návrh obnovy, detailne spracovaný aj v grafickej podobe. Vzhľadom na zameranie zásahov na havarijné stavy sa výskumy v počiatkoch obnovy zameriavajú na najohrozenejšie objekty. Výskum v návrhovej časti stanoví možnosti stvárnenia statikom doporučených doplnkov, aby zároveň zodpovedali historickým východiskám a zisteniam výskumu (obr. 5). Podľa neho zvyčajne postupuje obnova jednotlivých objektov. Priebeh obnov za posledných 20 rokov však ukazuje, že tento prístup je vhodný len pre momentálne odstraňovanie havarijných stavov. Jeho zásadnou nevýhodou je, že síce napreduje podľa naliehavosti záchranu jednotlivých objektov hradu, ale pri väčšom rozsahu obnovy vnáša značnú nesystematickosť do celkového sprístupnenia a využitia zložitejších areálov. Postupne sa objavuje absencia celkového zhodnotenia celého hradného areálu. Z uvedeného dôvodu je podľa súčasných skúseností optimálny postup pri príprave obnovy nasledovný:

Hradné jadro - pôdorys I. - M 1:200 - návrh obnovy

Hradné jadro - východný pohľad - M 1:200 - návrh obnovy

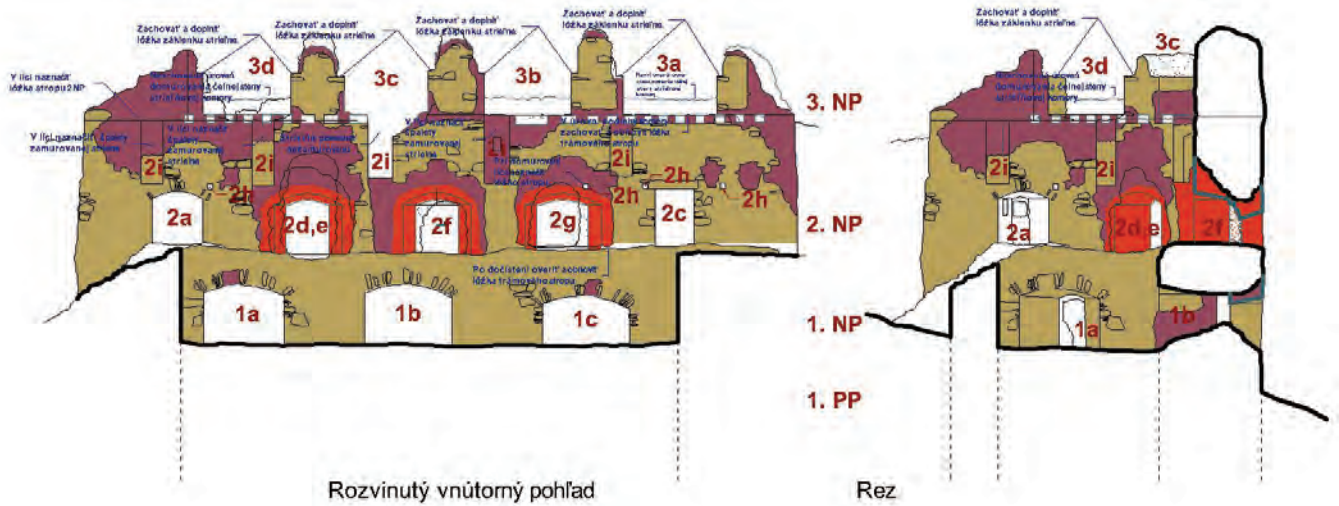
5. Celkový návrh obnovy hradu Revište v pôdoryse a v pohľade. Zdroj: BÓNA, Martin – RAGAČ, Radoslav. Žarnovica-Revištské Podzámčie. Hrad Revište (č. ÚZPF 1261/1). Architektonicko-historický výskum, 2012.

Ako prvý realizovať statický pasport celého hradného areálu so základným vyhodnotením stavebno-technického stavu jednotlivých objektov. Následne alebo súčasne spracovať základný architektonicko-historický výskum, ktorý bude zameraný na celý hrad. V prípade veľkých hradných komplexov s členitou objektovou skladbou by mal byť výskum primerane zjednodušený a zameraný len na základné poznanie vývoja hradu a pomenovanie celkovej koncepcie obnovy s možnosťou budúceho sprístupnenia a využitia jednotlivých objektov. Až po určení priorít a celkového postupu obnovy by mali nasledovať podrobné výskumy jednotlivých objektov v havarijnom stave (podľa možnosti už aj z lešenia) (obr. 6). Výstupy podrobných výskumov by mali byť využité v rámci jednotlivých etáp projektu statického zabezpečenia alebo architektonického projektu obnovy hradu. Podľa neho by mali prebiehať

konzervačné práce v súlade s metodickým návrhom pamiatkovej obnovy.

Až po odstránení najzávažnejších havarijných porúch je možné pristupovať ku komplexnejšej obnove hradného areálu, v ktorej je podľa špecifických potrieb nevyhnutný aj vstup projektanta architektúry. Ten by mal pracovať s podkladom kompletného architektonicko-historického výskumu a s metodickým návrhom pamiatkovej obnovy na celok, ako aj s detailným architektonicko-historickým výskumom na jednotlivé objekty. Spôsob a presný rozsah doplnkov murív na hradných objektoch je predmetom metodického návrhu obnovy v rámci architektonicko-historického výskumu, a nie architekta a jeho projektovej dokumentácie. Podiel architekta je opodstatnený pri celkovej koncepcii prevádzky areálu pamiatky a tam, kde si to vyžadujú tvorivé invenčné architektonické riešenia jednotlivých prvkov, ako sú napr.

LEGENDA:

- zachované líce muriva, bez úprav / lokálne preškárovať
- domurovať do líca kamenné murivo
- domurovať do líca tehlové murivo
- domurovať do líca natierané kamenné murivo
- náleзовé situácie

hrad ZBOROV - č. ÚZPF 262		
Familiálny objekt:	južná bašta 1. predhradia (Dobšá c. 10)	17/202
Druh výskumu:	architektonicko-historický výskum	8
Výkres:	nový návrh - podrobný pohľad a rez	REŠ: 1:100
Pracovná dňa:	Mgr. Michal Šimkovic, Ing. Miroslav Matejka	

6. Zborov, južná bašta 1. predhradia. Detailný návrh obnovy pamiatkového objektu. Zdroj: MATEJKA, Miroslav – ŠIMKOVIC, Michal. Hrad Zborov NKP. Bašta 1. predhradia južná – č. 10. Architektonicko-historický výskum, 2014.

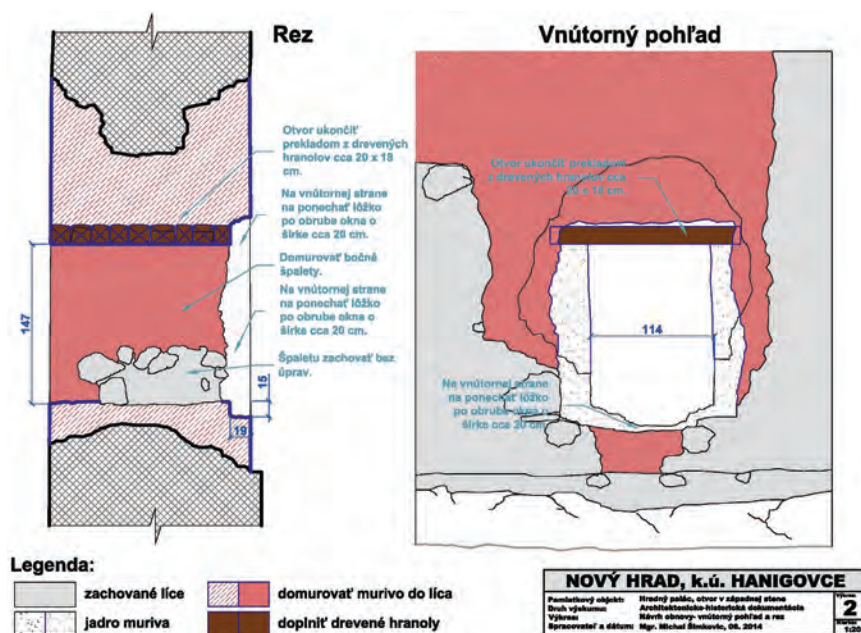
komunikačné prvky (prístupové schodiská, zábradlia, informačné systémy) alebo reverzibilné prevádzkové objekty a ich technické riešenia. Preto miera zasahovania do celkovej siluety hradnej zrúcaniny by pri zvolenej konzervačnej metóde obnovy nemala byť vecou tvorivého prístupu architekta, ale výsledkom exaktných výskumných zistení a ich uplatnení v miere vyžadovanej potrebami stabilizácie murív pri zachovaní ich torzálného charakteru.

V dnešnej praxi obnovy hradov sa účasť výskumníka na obnove nezužuje len na predstihové výskumy a stanovenie návrhu obnovy, ale aj na kontinuálnu prítomnosť na stavbe v priebehu obnovy. Počas obnovy sa totiž stále sprístupňujú a odкрývajú nové náleзовé situácie, ktoré je potrebné v procese obnovy vyhodnotiť a dosadiť do existujúceho návrhu či

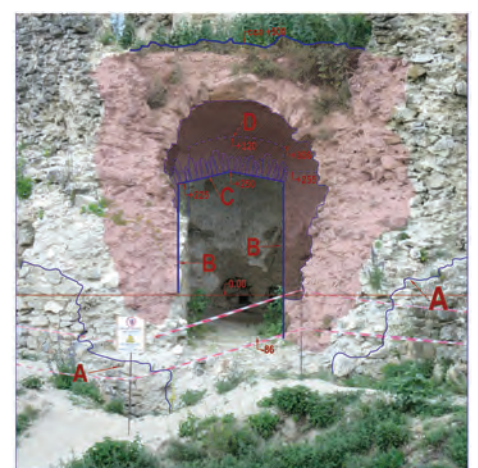
projektu obnovy. Táto prax nás učí stále novým formám komunikácie s realizátormi obnovy. Jednou z nich sú podrobné výkresy jednotlivých detailov (obr. 7) alebo operatívne zakresľovanie detailov do fotografií (obr. 8). Úspešné obnovy ukazujú, že kľúčom k úspechu je priebežná komunikácia širšieho tímu zahŕňajúceho okrem realizátora obnovy spracovateľa architektonicko-historického výskumu, archeológa, statika a pri pokročilejších obnovách aj architekta.

Základné princípy aktuálneho metodického prístupu⁹

Súčasný prístup k záchrane hradných zrúcanín v širšom kontexte vychádza z niekoľkých základných poznatkov. Predovšetkým je potrebné spomenúť zdanlivo samozrejmu

7. Nový hrad pri Hanigovciach. Detailný návrh obnovy otvoru v paláci. Autor: Michal Šimkovic, 2015.

- A - zachované líce, momentálne bez úprav
- B - vstupný portál, domurovať špaletu a okolité murivo do úrovne 30 cm od vonkajšieho líca
- C - strieškovitá zálenok portálu
- D - klenbová luneta na vnútornej strane portálu

hrad ČIČVA - č. ÚZPF 89/1		
Familiálny objekt:	veža hradu - 2. NP, vstupný portál	17/202
Druh výskumu:	architektonicko-historický výskum	8
Výkres:	operatívny návrh - zakreslenie do fotografie	REŠ: 1:100
Pracovná dňa:	Mgr. Michal Šimkovic, Mgr. Martin Bóna	

8. Hrad Čičva. Operatívny návrh obnovy vstupu do veže zakreslený do fotografie. Autor: Michal Šimkovic a Martin Bóna.

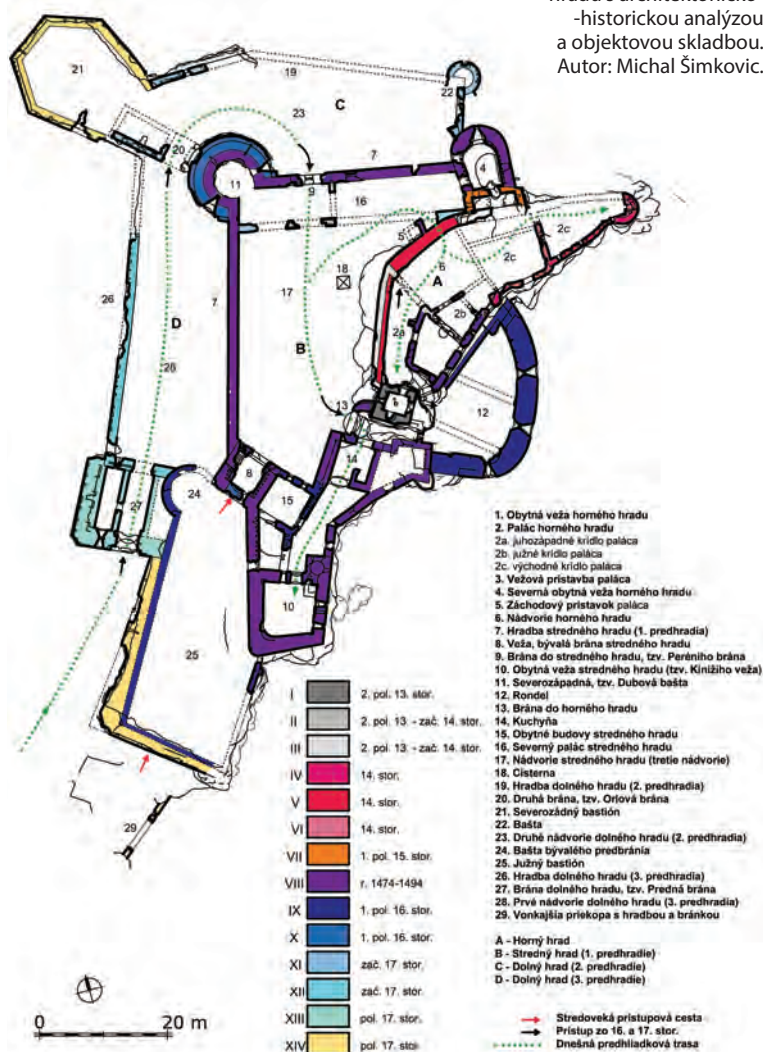

skutočnosť, že zrúcanina je typickým stavom zachovania hradného areálu na Slovensku. Väčšina hradov stratila svoju pôvodnú funkciu a následne sa v dôsledku opustenia alebo zámerného zburania dostali do stavu ruiny. V tejto podobe sa na niekoľko storočí stali neoddeliteľnou súčasťou obrazu našej krajiny. Ruinálny stav je výsledkom historického vývoja a dnes už nie je možné ho zmeniť bez nevhodných zásahov. Preto jedným zo základných východísk metodického prístupu je záchrana zrúcanín hradov ako torz pôvodných stavieb bez ambície tento stav zásadne meniť.

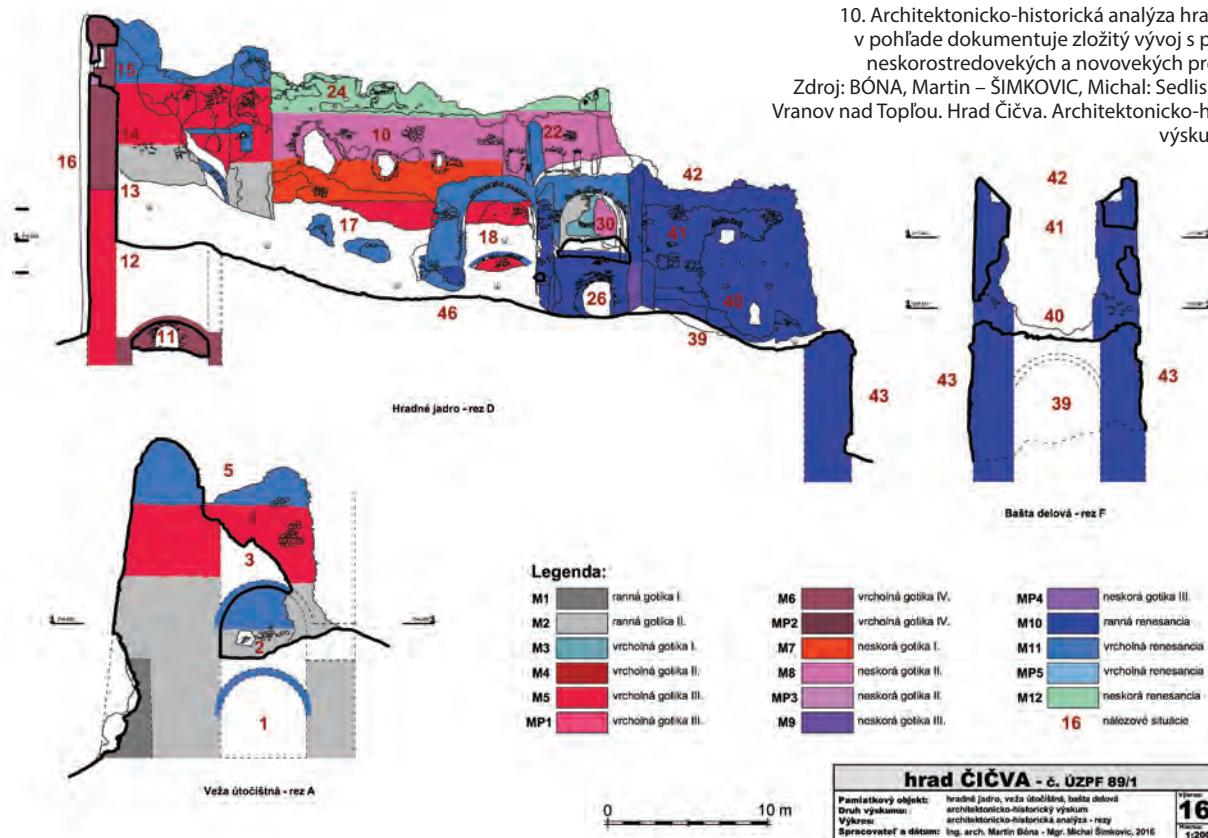
Medzi dôležité kritériá v celkovom prístupe patrí skutočnosť, že v súčasnosti sa práce zameriavajú na záchranu zrúcanín osadených v krajine, často mimo súčasných sídel. Dôležitým aspektom je značná miera deštrukcie celkovej hmoty stavieb a vážne narušený stavebno-technický stav. Z toho vyplýva aj základné zameranie aktuálne uplatňovanej metódy predovšetkým na záchranu zachovanej hmoty stavieb a v menšej miere na ich prezentáciu.

Kľúčovým prvkom pri stanovení metodického prístupu je poznanie charakteristických znakov architektúry našich hradov. Jedným z najdôležitejších špecifík je dlhé obdobie existencie počas viac ako 400 rokov. V ich priebehu architektonickú podobu sídel formovalo spravidla 10 až 15 väčších prestavieb doplnených množstvom čiastkových stavebných úprav. Dominantné sú neskorostredoveké a novoveké adaptácie, ktoré zásadne menili celkový výraz sídel a rozšírili ich na komplexy 20 až 30 stavieb (obr. 9, 10). A práve veľký rozsah novovekých úprav spojených s výraznými zásahmi do starších konštrukcií má zásadný vplyv na stavebno-

9. Hrad Lietava. Pôdorys hradu s architektonicko-historickou analýzou a objektovou skladbou.
Autor: Michal Šimkovic.

10. Architektonicko-historická analýza hradu Čičva v pohľade dokumentuje zložitý vývoj s prevahou neskorostredovekých a novovekých prestavieb.
Zdroj: BONA, Martin - ŠIMKOVIC, Michal: Sedliská, okres Vranov nad Topľou. Hrad Čičva. Architektonicko-historický výskum, 2016.

11. Detail časti múru paláca na hrade Blatnica. Havarijný stav je výsledkom rozpadu opakovane prestavaných otvorov a líca. Foto: Michal Šimkovic, 2010.

12. Hrad Čachtice. Deštrukcia primurovky odkryla časť omietky s malbou. Foto: Michal Šimkovic, 2009.

technický stav ruín a prístup k ich záchrane. Vážne statické poruchy často vznikajú rozpadom opakovane prestavovaných detailov a stavebných konštrukcií (obr. 11). Stopy po veľkom množstve prestavieb s ich charakteristickými prvkami (tvaroslovné články, omietky, obranné a konštrukčné prvky, terénne úpravy) sú zároveň najcennejšou časťou našich zrúcanín, ktoré potrebujeme chrániť. Narušený stav stavieb je na jednej strane neželaným javom, ktorý ohrozuje ich existenciu. Na druhej strane otvára návštevníkovi aj odborníkovi pohľad na množstvo detailov, ktoré by pri celistvom zachovaní stavby neboli viditeľné (obr. 12). Táto situácia kladie vysoké nároky na prístup k obnove. Ten by mal v sebe zlúčiť dve protichodné tendencie – v maximálnej možnej miere torzo stavby stabilizovať, a zároveň ponechať v nedotknutej podobe čo najväčšiu časť z nej. Tieto požiadavky v praxi často výrazne stoja proti sebe a ich vyvažovanie patrí k najzložitejším stránkam obnovy.

Cieľom súčasného prístupu je teda zachovať základný výraz zrúcanín v krajine bez väčších zmien a v takejto podobe čo najviac predĺžiť ich životnosť pre budúce pokolenia. Už dlhší čas panuje medzi odborníkmi na Slovensku zhoda

na optimálnom prístupe k obnove zrúcanín, ktorým je konzervácia. Jednou zo základných skúseností z prebiehajúcich obnov je poznatok, že konzerváciu v jej presne definovanej podobe bez rekonštrukčných doplnkov je možné u nás aplikovať len zriedkavo. Problémom sú klimatické podmienky, torzálny charakter stavieb a hlavne veľký rozsah a závažnosť statických porúch murív. Súčasný metodický prístup uplatňovaný na Slovensku je teda založený na konzervačnom prístupe, ktorý je však rozšírený podľa potrieb o rôznu mieru rekonštrukčných doplnkov. Ich cieľom je výlučne zlepšenie stavebno-technického stavu narušených murív. Optimálny prístup je založený na minimálnom (prípadne žiadnom) zásahu do zachovanej hmoty a na obnove pôvodnej, výskumom overenej podoby jednotlivých narušených detailov stavby (otvory, klenby a pod.). Rozsah doplnenia by mal byť vždy stanovený na základe potreby statickej stabilizácie narušeného muríva.

Snaha o minimalistický prístup však v praxi často naráža na rozsiahle a závažné poruchy muríva. Ide napríklad o plošné deštrukcie líca, ktoré oslabujú únosnosť zachovaných stien. Veľkoplošné obnovy líca muríva aj pri kvalitnej reali-

13. Príklad mimoriadne kvalitne zvládnutej obnovy veľkej plochy líca muríva na vstupnej bráne hradu Brekov. Foto: Michal Šimkovic, 2012 a 2015.

▲► 14. Hrad Lietava. Stabilizácia ohrozenej časti hradnej kuchyne obnovou deštruovanej steny s dymníkom. Stav v roku 1973 pred deštrukciou, v roku 2012 pred obnovou a v roku 2017 po obnove. Foto: SURPMO Olomouc a Michal Šimkovic, 2012 a 2017.

► 15. Hrad Revište. Stabilizácia vážne narušenej veže rekonštrukciou časti obvodovej steny s otvormi podľa dobových fotografií. V hornej časti je osadená skrytá vyhliadková plošina. Foto: Martin Bóna, 2012 a Michal Šimkovic, 2019.

zácii menia pôvodný výraz stavby (obr. 13). Rozsiahle domurovanie líca bolo nutné uplatniť napríklad pri obnove ťažko narušených objektov ako je palác hradu Blatnica a viaceré objekty hradného jadra na Revišti. Napriek značnému rozsahu zásahov sa tento spôsob obnovy momentálne javí ako jediná možná cesta k záchrane porušených murív.

V prípade závažnejších porúch ohrozujúcich zachované torzá je možné na základe výskumu navrhnuť doplnenie celých častí stavby. Spravidla ide o vážne narušené objekty, kde došlo k deštrukcii veľkých blokov muriva, a aj zostávajúce časti sú vyhodnotené ako kriticky ohrozené. V takom prípade je obnova založená na čiastočnej rekonštrukcii v minulosti deštruovaných stien s cieľom stabilizovať zachované časti. Tento prístup bol v rozsiahlej miere využitý pri stabilizácii narušených objektov na Divíne, Lietave, Plaveckom hrade, Revišti, Plavči a Muráni (obr. 14, 15, 16). Domurovanie deštruovanej hmoty je plánované aj v prípade záchrany ohrozeného torza paláca na Slanci. Pre tento druh obnovy sú nesmierne cenné historické vyobrazenia, zamerania a fotografie poskytujúce informácie o zaniknutých častiach stavieb. Práca s nimi sa však občas stáva aj zdrojom nedorozumení a polemík. Rozsah obnovy musí zohľadňovať predovšetkým potrebu stabilizácie zachovaných múrov. Inak by sa záchrana narušeného torza zmenila na samoúčelné dotváranie siluety stavby a romantickú snahu o „návrat v čase“ (obr. 17).

Celkový prístup k obnove

Metodický prístup je potrebné do istej miery modifikovať podľa rozsahu obnovy. V súčasnosti sa v praxi vyformovalo niekoľko prístupov. V prípade väčšiny hradov sa pôvodná snaha o záchranu narušených objektov postupne mení na pokus o komplexnú obnovu. Tento ambiciózný zámer v sebe spája nielen záchranu všetkých zachovaných objektov, ale aj ich sprístupnenie v čo najväčšom rozsahu a prezentáciu zaniknutých stavieb. Ide o nesmierne náročný druh obnovy, ktorý spravidla presahuje reálne možnosti vlastníka, a tým spôsobuje problémy so zachovaním pôvodných hodnôt, ako aj s dlhodobou údržbou objektu. Často je založený na nereálnych predstavách o potrebe sprístupnenia pamiatky v celom rozsahu. Problematickou stránkou je aj stav spracovania prípravných dokumentácií. Počiatočné kroky pri záchrane zrúcanín boli sprevádzané ústretovým prístupom zo

16. Porovnanie zmeny celkovej siluety hradu Revište pred a po obnove. Foto: Martin Bóna, 2012 a 2018.

strany miestne príslušných krajských pamiatkových úradov. Týkalo sa to predovšetkým rozdelenia prípravných dokumentácií v podobe výskumov a projektov statického zabezpečenia na etapy. Hoci sa v ďalších rokoch vďaka stabilnému grantovému systému Ministerstva kultúry SR jednotlivé obnovy výrazne rozbehli, v oblasti spracovania výskumov a projektových dokumentácií ostal zachovaný zavedený postup. Tým sme sa dostali do stavu, kde viaceré hradov už má ambíciu smerovať ku komplexnej obnove a využitiu, ale len časť z nich už má spracované potrebné podklady pre obnovu, ako je kompletný architektonicko-historický výskum, statický pasport a projekt statického zabezpečenia. Ešte v menšom rozsahu sú spracované ďalšie nadväzné projektové dokumentácie. Tento dlh sa negatívne prejavuje v chýbajúcom celkovom pohľade na záchranu a reálne využitie celého areálu a prvých príkladoch nesyistémového a živelného postupu. Problém vystupuje do popredia predovšetkým pri diskusiách o možnosti využitia jednotlivých objektov a celých hradných areálov. Aktuálne by bolo potrebné pri všetkých obnovovaných hradoch stanovenie celkového rozsahu obnovy, sprístupnenia a využitia. Za momentálnej situácie sa komplexná obnova javí ako vhodná predovšetkým pre menšie hrad. Z aktuálne prebiehajúcich prác k úspešnému zavŕšeniu komplexnej obnovy smerujú napríklad hradu Revište, Lednica a Hrušov.

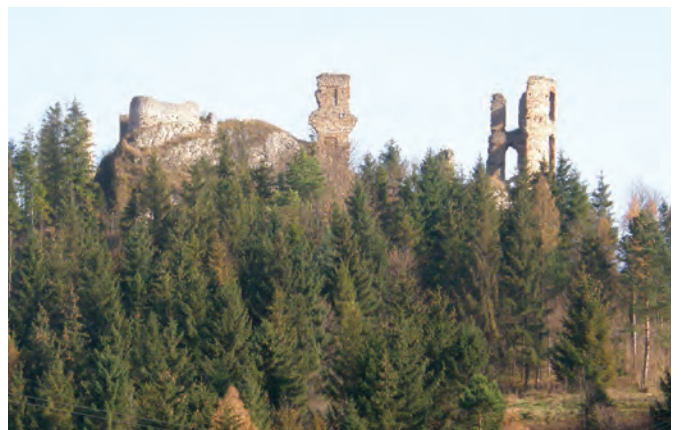
Pri väčšine hradných zrúcanín je vhodnejší kombinovaný prístup zameraný predovšetkým na záchranu existujúcich architektúr. Ten môže byť doplnený sprístupnením a využitím

niekoľkých vybraných objektov a nevyhnutnými úpravami terénu. Zároveň by mali byť na základe architektonicko-historického výskumu vytypované objekty, prípadne celé časti hradu ponechané v pôvodnom stave, len s minimalistickou stabilizáciou murív a bez odkrývania od sutinových zásypov. Tomu by mala byť prispôbena aj celková koncepcia využitia hradu.

Veľmi cenným prínosom sú aktivity zamerané takmer výlučne na odstraňovanie vážnych porúch murív. Tomuto zámeru je prispôbena návrh obnovy so snahou o minimalistické zásahy do murív a terénu. Príkladom ich úspešného uplatnenia na rozsiahlych zrúcaninách sú práce na Plaveckom hrade, Muráni, Gýmeši, Čabradi, Korlátke a Dobrej Vode (obr. 18). Ukazujú optimálny smer efektívnej a citlivej záchran hradov, ktorá prinesie podstatné zlepšenie celkového stavu s menším rozsahom zásahov.

Osobitnou kategóriou sú snahy o záchranu posledných zvyškov architektúr na prevažne zaniknutých hradoch. Pri týchto lokalitách by sa akékoľvek zábery obnovy a prezentácie mali posudzovať mimoriadne prísne a konzervatívne. Za súčasného stavu by mali byť úplne vylúčené komplexné alebo rozsiahlejšie zásahy spojené s odkrývaním zaniknutých stavieb (napr. hrad Čeklís v Bernolákove). Jediným perspektívnym smerom sú lokálne, rozsahovo obmedzené úpravy zamerané výlučne na stabilizáciu ohrozených nadzemných murív prebiehajúce napríklad na Sivom Kameni, Lipovciach a Čiernom hrade (obr. 20).

Hoci dnes v záchrane zrúcanín dominuje predovšetkým konzervatívny prístup, existujú prípady, v ktorých je

17. Porovnanie historickej pohľadnice hradu Plaveč a súčasného záberu dokumentuje zánik veľkých blokov muriva. Pre potrebu statickej stabilizácie je však potrebná rekonštrukcia len malej časti deštruovaných murív. Historická pohľadnica. Zdroj: SLÁMKA, Miroslav – PETRAKOVÍČ, Juraj – HORANSKÝ, Peter. Krajina hradov. Slovenské hradu na historických pohľadniach. Pezinok, 2010. Foto: Michal Šimkovic, 2008.

► 18. Bránová veža na hrade Dobrá Voda je príkladom minimalistickej stabilizácie havarijných porúch. Foto: Michal Šimkovic, 2014 a 2020.

◄ 19. Hrad Slanec. Porovnanie fotografií dokumentuje devastáciu veže v priebehu 20. storočia. Zdroj: SLÁMKA, Miroslav – PETRAKOVIČ, Juraj – HORANSKÝ, Peter. Krajina hradov. Slovenské hrady na historických pohľadniach. Pezinok, 2010. Foto: Michal Šimkovic, 2013.

plne odôvodnené využitie rekonštrukčného prístupu k obnove niektorého z objektov, prípadne celej pamiatky. Predovšetkým ide o objekty, ktoré boli poškodené pred niekoľkými desiatkami rokov, ich pôvodnú podobu dnes máme dobre dokumentovanú a zakonzervované v torzálnom stave je veľmi problematické. Popri starších obnovách hradov Bratislava a Trenčín je podobným príkladom hrad Víglaš. Hoci sa výsledná podoba obnovy zaslúžene stala predmetom kritiky, základný prístup je možné len ťažko spochybníť. Z novších realizácií je podobným príkladom hradná veža na Slanci, postupne zdevastovaná v priebehu 20. storočia (obr. 19). Hoci na počiatku obnovy v roku 2012 bola už značne narušená, výsledky výskumu spolu s dobovými fotografiami a kresbami zaniknutých detailov umožňujú väčšiu mieru obnovy. Z ďalších pamiatok, ktoré na obnovu len čakajú, je možné uviesť renesančný palác na hrade Sklabiňa alebo kaštieľ v Dúbravici.

Zastrešovanie a využívanie objektov

Prebiehajúce rozsiahle práce na záchrane hradných zrúcanín sú sprevádzané zvýšeným záujmom širšej verejnosti. Jedným z prejavov je aj rastúca návštevnosť hradov, čo prináša požiadavky na rôzne úpravy na zvýšenie komfortu návštevníkov a sprístupňovanie a využívanie čo najväčšieho počtu hradných objektov. Tým sa zastrešovanie a využívanie objektov hradných zrúcanín stáva často diskutovanou témou so silne protichodnými názormi medzi odborníkmi, správcami hradov a verejnosťou. Celková atmosféra diskusie často nie je priaznivá k odbornej a racionálnej polemike na danú tému. Zastrešenie má v rámci pamiatkovej obnovy spravidla charakter technickej ochrany objektu s cieľom chrániť ohrozené cenné detaily (klenby, tvaroslovné články, omietky).

V prípade hradných zrúcanín je veľkým problémom obnova pôvodných striech z čias pred zánikom hradu. Ich prípadnú rekonštrukciu komplikuje všeobecný nedostatok

20. Čierny hrad. Príklad minimalistickej stabilizácie zachovanej steny veže. Foto: Michal Šimkovic, 2010.

21. Veduta hradu Filakovo dokumentuje veľkú variabilitu striech hradných budov.

Zdroj: RUSINA, Ivan a kol. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Bratislava, 2009, obr. 98.

poznatkov o podobe zastrešenia hradných stavieb. Výnimočne zachované hodnoverné dobové vyobrazenia nám dokladajú veľkú pestrosť a variabilitu striech hradných budov (obr. 21). Z hľadiska pamiatkovej ochrany je dôležitým faktorom skutočnosť, že obnova dobovej strechy spravidla vyžaduje rozsiahle rekonštrukčné zásahy do murív horných podlaží. Problematickosť tohto prístupu dokumentuje obnovená bašta s rušivo pôsobiacou strechou na Šomoške (obr. 22). Podobne rozpačitým dojmom pôsobili dnes už zaniknuté strechy dvoch objektov na Jasenove. Oba spomenuté príklady ukazujú, že rekonštrukcie historických striech spravidla predstavujú zásadný zásah do zažitej siluety hradného areálu.

Z uvedeného dôvodu je v prípade potreby zastrešovania jednotlivých objektov na zručaninách potrebné preferovať skryté strechy. Tento typ strechy plní svoju ochrannú funkciu, nezasahuje do celkovej siluety hradu, a predovšetkým vyžaduje menší rozsah dostavby murív. Využívanie skrytých striech má u nás pomerne dlhú tradíciu. Vo veľkom rozsahu sa uplatnili pri komplexnej obnove Strečna (obr. 23) a Spišského hradu, v menšej miere napríklad na Likave, Led-

nici a Branči. Vo všetkých spomenutých prípadoch čiastočne splnili svoj základný ochranný účel a celková silueta hradnej ruiny ostala bez rušivých zásahov. Tieto staršie realizácie však trpia nevhodným konštrukčným a materiálovým riešením, ktoré takmer úplne znehodnocuje ich pozitívne stránky a vedie k spochybňovaniu tohto typu zastrešenia.

Pri aktuálnych obnovách sa podarilo realizovať značné množstvo skrytých striech, čo umožňuje pomenovať ich prednosti aj nedostatky. V súčasnosti uplatňované strechy sú oproti minulosti konštrukčne jednoduchšie a ich osadenie vyžaduje výrazne menší zásah do muriva. Takmer výlučne sa uplatňujú drevené konštrukcie, ktoré nesú rôzne typy pultových alebo dovnútra spádovaných striech. V nedávnej minulosti sa podarilo realizovať celý rad funkčných zastrešení rôznych typov budov, ako sú hradné veže (Lietava, Kapušany) (obr. 24), obranné bašty (Zborov), palácové budovy (Tematín, Vinné, Uhrovec), kaplnka (Beckov), bývalá bránová veža a bránová budova (Lietava) (obr. 25, 26). Skúsenosti ukazujú, že medzi problematické stránky patrí utesnenie napojenia strechy s obvodovým múrom. Skryté strechy tiež neriešia prekrytie korún muriva, ktorých stabilizácia ostáva

22. Hrad Šomoška s nevhodne realizovanou strechou bašty, stav pred a po obnove.

Zdroj: archív Michala Šimkovica a <https://varak.hu/Pozoruhodnosti/index/383-Somoskoujalu-Hrad-Somoska/>.

23. Letecký pohľad na hrad Strečno. Viditeľné sú skryté strechy realizované počas komplexnej obnovy hradu.
Zdroj: CHROMEK, Peter – KOLLÁR, Daniel. Slovensko z oblakov. Flying over Slovakia. Hrady. Castles. Bratislava, 2009.

veľkým problémom. Ten však spadá skôr do oblasti technológie obnovy než metodiky. Osobitný druh prekrytia priestoru predstavuje izolačná vrstva uložená na rekonštruovanej klenbe (Kapušany, Blatnica, Lietava, Lednica).

Okrem značného počtu prestrešení slúžiacich ako trvalé prekrytie stavby vzniklo aj niekoľko technických alebo dočasných striech, ktoré majú odvrátiť rýchle zhoršovanie technického stavu budovy. Tomuto účelu slúži napríklad strecha vložená do interiéru bývalej bránovej budovy na Čabradi (obr. 27) a strechy viacerých budov jadra na Uhrovci. Ich spoločným menovateľom je plne odstrániteľná konštrukcia a premyslené osadenie do stavby bez väčších zásahov.

Niekoľko vydarených realizácií naznačuje možnú cestu pri vytváraní dnes veľmi populárnych vyhlídkových miest. Optimálne je, ak zastrešenie stavby spojené s vytvorením vyhlídky nie je nasledované ďalšími rekonštrukčnými zásahmi. Prvým príkladom veľmi vydarenej komplexnej obnovy tohto typu bola veža hradu Ľubovňa. Pozitívnym prvkom je predovšetkým minimalistická obnova interiéru s náznakovou rekonštrukciou podlaží. Túto koncepciu sa podarilo ďalej rozvinúť pri obnove veže hradu Kapušany. Vyhlídková plošina vznikla na skrytej streche osadenej

24. Skrytá strecha s vyhlídkovou plošinou na veži hradu Kapušany.
Foto: Michal Šimkovic, 2016.

na obnovenom strope posledného podlažia. Zábradlie po obvodu plošiny umožnilo zakonzervovanie torzálne zachovaných múrov horného podlažia bez potreby rozsiahleho domurovania (obr. 26). Prístup na vyhlídku vedie po minimalistickom drevenom schodisku s podestami v úrovni

25. Skrytá strecha na bývalej bránovej veži hradu Lietava.
Foto: Michal Šimkovic, 2019.

26. Skrytá strecha s vegetačnou úpravou na hrade Lietava (tzv. zelená strecha). Foto: Ľubomír Chobot, 2015.

27. Technická strecha bránovej budovy hradu Čabrad.
Zdroj: Archív občianskeho združenia Rondel.

28. Hrad Kapušian. Pohľad do interiéru veže s minimalistickým prístupovým schodiskom na vyhlídku. Foto: Michal Šimkovic, 2017.

jednotlivých podlaží (obr. 28). Príkladom odlišného riešenia, ktoré tiež znesie vysoké kritériá, je obnovená veža kláštorného kostola na Katarínke. Na rozdiel od Kapušian je prístup zabezpečený schodiskami prechádzajúcimi cez plne obnovené pôvodné podlažia. Vydarený príklad vyhlídky osadenej do torzálny zachovanej stavby predstavuje veža hradu Revište (obr. 14). Vyhlídková plošina osadená v úrovni čiastočne zachovaného tretieho podlažia je z diaľkových pohľadov krytá hmotou dvoch zachovaných obvodových stien.

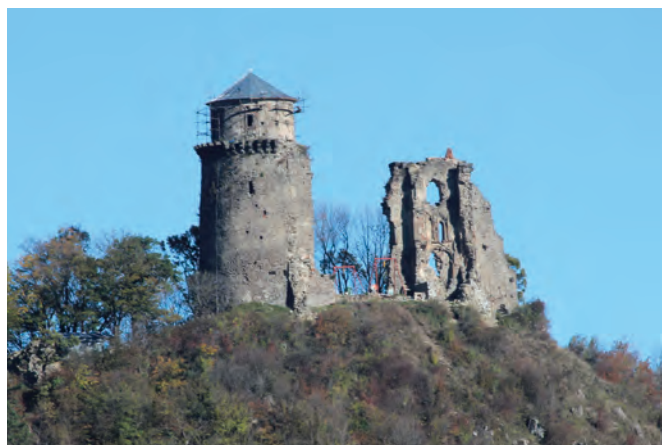
29. Hrad Slanec. Hradná veža s rekonštruovanou strechou. Foto: Michal Šimkovic, 2012 a 2017.

Skryté strechy nie sú jediným a výlučným druhom zaostrešenia torzálnych stavieb. Výnimočne sa objavuje situácia, keď stav zachovania a výsledky výskumu umožňujú rekonštrukciu historického zaostrešenia stavby pred zánikom. Tento prístup bolo možné uplatniť na hospodárskej budove predhradia hradu Uhrovec, na veži hradu Slanec (obr. 29) a renesančnom paláci a veži hradu Ľubovňa.

Postupujúce obnovy a snahy o využívanie hradných zručanín prinášajú potrebu vytvárania prevádzkových a doplnkových objektov. V nedávnej minulosti sa táto požiadavka spravidla riešila obnovou niektorej z menej exponovaných a dobre zachovaných hospodárskych budov. Tento prístup je však problematický a v konečnom dôsledku vedie k sérii kompromisov a nežiaducich zásahov. Doterajšie skúsenosti ukazujú, že pri vytváraní prevádzkových a doplnkových objektov je vhodné preferovať odstrániteľné jednoduché stavby, ktoré je možné vložiť do zvyškov historických budov, alebo umiestniť na dovtedy nezastavanom mieste. Príkladom sú nové stavby v predhradí Beckova, Čachtíc a Kapušian (obr. 30). Využívanie odstrániteľných doplnkov a konštrukcií vo všeobecnosti patrí k nedoceneným prístupom pri obnove torzálny zachovaných stavieb. Tam, kde nie je možné výskumom doložiť pôvodnú podobu zaniknutých murív, je potrebné zvažovať využitie nemurovaných odstrániteľných konštrukcií.

Uzatváranie areálov a vstupné brány

Medzi veľké odborné výzvy, ktoré priniesli prebiehajúce snahy o komplexné obnovy, patrí požiadavka uzatvárania hradných areálov v spojení s regulovaním návštevnosti. To si spravidla vyžaduje rozsiahle doplnenie obvodových hradieb. Kľúčovým bodom sa následne stávajú vstupné brány do hradu. Úprava vstupu tak, aby spĺňal kritériá bezpečnosti, a zároveň pamiatkovej ochrany, patrí medzi náročné úlohy z hľadiska výskumu, návrhu obnovy a následného architektonického návrhu. Hradné brány patria medzi objekty s veľkou variabilitou riešení ochrany vstupu s viacerými typmi ovládania brány, zdvíhacieho mosta alebo mreže. Zachovanie unikátnych stôp po týchto zariadeniach, a zároveň stabilizácia vážne narušených vstupných otvorov, je náročnou odbornou úlohou. Situáciu komplikuje skutočnosť, že brány v minulosti patrili medzi zámerne narušené objekty s cieľom znehodnotiť obrannú funkciu hradu. Spolu s rabovaním opracovaných článkov to často viedlo k ťažkým poškodeniam alebo úplnému zániku vstupných portálov

30. Novodobá prevádzková budova vstavaná do zvyškov pôvodnej stavby na hrade Kapušany. Foto: Michal Šimkovic, 2017.

31. Rozsiahla deštrukcia portálu vstupnej brány na hrade Čabraď, ktorá vznikla vybraním ostenia portálu. Foto: Michal Šimkovic, 2011.

(obr. 31). Pri súčasných snahách o zabezpečenie vstupov len zriedka nálezová situácia umožňuje úplnú rekonštrukciu pôvodnej podoby vstupného portálu (Uhrovec, Považský hrad) alebo dokonca anastylózu z nájdených segmentov ostenia (Hanigovce, obr. 32). Pri pokročilejšie narušených vstupoch je potrebné sa zamerať na obnovu nosných prvkov otvorov bez snahy o rekonštrukciu úplne zničených ostení (obr. 33). Uzatvorenie vstupu je následne možné riešiť vloženie novej konštrukcie brány navrhnutej architektom. Veľmi dobrým, a zatiaľ málo doceneným riešením pre pokročilo narušené vstupy, je obnova vstupnej brány v Kapušanoch. V podstate úplne deštruovaná brána, z ktorej výskum zistil len nepatrné zvyšky, je nahradená vloženou drevenou stenou s menším otvorom brány (obr. 34). Ide o riešenie, ktoré vyniká minimálnym zásahom do zachovaných zvyškov vstupu a vytvára plne funkčné uzatvorenie hradného areálu bez falošných imitácií historickej brány.

Úpravy terénu v procese obnovy a postavenie archeologického výskumu

Medzi zásadné poznatky, získané v priebehu uplynulých 20 rokov, patrí potvrdenie známej skutočnosti, že sutinové zasypy sú najlepšou ochranou zaniknutých stavieb. Ich plošné odkrývanie a znižovanie má v sebe silný deštrukčný potenciál. Výrazné zhoršenie stavebno-technického stavu odkrytých a prezentovaných stavieb patrí k problematike, ktorej bola zatiaľ z odborného hľadiska venovaná malá pozornosť.¹⁰ Prebiehajúce obnovy však upriamili pozornosť aj na túto tému.¹¹ Negatívnou stránkou komplexného prístupu k obnove v druhej polovici 20. storočia bolo veľké množstvo archeologicky odkrytých architektúr na hradných zrúcaninách ponechaných bez následného zabezpečenia.

32. Nový hrad pri Hanigovciach. Výnimočný príklad brány s ostentím obnoveným anastylózou segmentov nájdených pri archeologickom výskume. Foto: Michal Šimkovic, 2015.

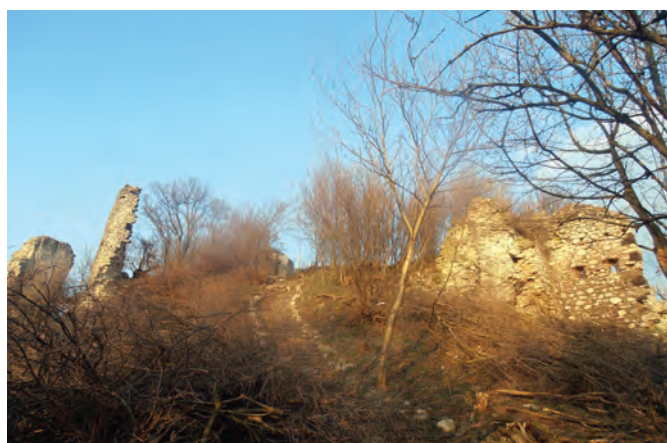
33. Stabilizácia narušenej brány bez doplnenia ostenia na hrade Lietava. Foto: Michal Šimkovic, 2013 a 2017.

34. Novodobá konštrukcia brány na hrade Kapušany. Foto: Michal Šimkovic, 2017.

35. Hrad Vinné. Dobře realizovaná úprava terénu po archeologickom výskume pomocou gabiónových košov. Foto: Michal Šimkovic, 2012 a 2015.

Problém, samozrejme, nespočíva v samotnom výskume, ale predovšetkým v absencii následných krokov obnovy alebo opätovného zasypania nálezov. Z množstva lokalít, kde došlo k nenávratným stratám, je možné uviesť napríklad hrady Parič v Trebišove, Šariš, Šášov, Branč, Obišovce a Medzianky. Tento problém sa pochopiteľne netýka len hradov. Rýchlo napredujúca degradácia odkrytých murív dokumentujú v minulosti skúmané kostoly v Podhoranoch-Sokolníkoch a Vinnom-Senderove. Uvedený prehľad nemá byť argumentom proti realizácii archeologických výskumov. Má hovoriť v prospech ich vykonania v rozumnom a potrebnom rozsahu, ktorý vyplýva z architektonicko-historického výskumu alebo potrieb obnovy. Doterajšie praktické skúsenosti ukazujú, že konzervácia odkrytých murív nie je dostatočnou

dlhodobou ochranou. Za všetky príklady je možné uviesť kritický stav prezentovaných zvyškov kostola a kláštornej budovy Bzovíka alebo Liptovského hradu. Najlepšou ochranou nálezov architektúr je v prvom rade opätovné a odborné realizované zasypanie. Príkladom veľmi dobre zvladnutej úpravy archeologicky skúmaného objektu je brána na západnej strane hradu Vinné. Po sondážnom výskume boli silne narušené murivá spolu s terénom poškodeným eróziou stabilizované gabiónovou konštrukciou a zasypané do vyššej úrovne ako pred výskumom (obr. 35). Len výnimočne by mala byť uplatnená prezentácia zaniknutých stavieb alebo ich častí. Aj v takom prípade by sa malo preferovať naznačenie na úrovni dnešného terénu namiesto odkrývania originálu. Tento problém sa týka aj plošného odstraňovania sutiny z nádvorí a spodných podlaží hradných objektov. Výsledky úplného vyčistenia interiéru viacerých stavieb hovoria v prospech menšieho rozsahu zásahov. Praktické skúsenosti dokladajú, že s plošným odstraňovaním sutiny bývajú spojené ďalšie, dovtedy nepredvídané komplikácie, ako je stabilizácia zvyškov omietok alebo dokonca samotného založenia stavby (Zvolen-Pustý hrad, palác tzv. Dončovho hradu). Jedným z príkladov je vyčistenie deštruktívneho závalu v interiéri paláca na Blatnici. Jeho zníženie vyplynulo zo statického pasportu a architektonicko-historického výskumu ako nevyhnutný krok k stabilizácii silne narušených obvodových múrov. Odkrylo však nepredpokladané zahĺbenie suterénu do skaly a osadenie obvodových múrov na značne zvetrané podlažie (obr. 36). Situácia si následne vyžadovala ďalšie kroky na stabilizáciu zachovaných stien. Najlepším riešením sa ukázalo rozsiahle domurovanie klenby suterénu, ktoré prekrylo problematické založenie múrov. Aj pod vplyvom podobných skúseností sa v prípade konzervácie paláca na Novom hrade pri Hanigovciach podarilo presadiť odlišný prístup, ktorý sa z dnešného hľadiska javí ako optimálny. Archeologický výskum v rámci prípravy obnovy preskúmal len vytypované časti zasypaného suterénu a po jeho ukončení bol terén uvedený do pôvodného stavu.

Dôležité poučenie z hľadiska dlhodobej údržby odkrytých stavieb ponúka Pustý hrad vo Zvolene. Horný hrad je ojedinelým príkladom komplexného výskumu a obnovy z 90. rokov 20. storočia. Výnimočný rozsah výskumu priniesol veľké množstvo nových poznatkov a odkrytých architektúr, ktoré boli v maximálnej miere aj prezentované. Skúsenosti z približne 15-ročného obdobia po ukončení obnovy ukazujú, že dlhodobá údržba prezentovaných stavieb je veľmi náročným procesom (obr. 37). Väčšina objektov je dnes v hava-

rijnom stave vyznačujúcom sa veľkým úbytkom pôvodných murív a omietok a naliehavou potrebou opätovnej obnovy. Toto poznanie sa prejavilo v pozmenenej koncepcii výskumu a záchranu Dolného hradu. Tu sa výskum a obnova sústredili na ohrozené torzo veľkej obytnej veže. Z príslušného opevnenia boli prezentované len vybrané úseky dostatočne vypovedajúce o celom areáli. Málo známym príkladom umierneného prístupu je obnova a prezentácia rozsiahleho hradného areálu na Hradovej v Košiciach. Stabilizácia murív sa sústredila len na vežu a časť opevnenia, ktoré boli plošne odkryté archeologickým výskumom už v 90. rokoch 20. storočia. Sondy skúmajúce ostatné úseky hradby s unikátnymi stopami po nedokončenej stavbe hradu boli po ukončení výskumu zasypané a opevnenie bolo ponechané bez úprav.

Záver

Viac ako dve desaťročia prác na záchrane hradných zrúcanín priniesli do pamiatkovej obnovy kvalitatívny posun vo viacerých oblastiach, ktoré sú výrazným prínosom aj pre obnovu iných druhov pamiatok. Z pohľadu metodiky sa podarilo nájsť osobitný prístup k záchrane torzálnych stavieb, ktorý nekopíruje postupy žiadnej z okolitých krajín, ale zohľadňuje špecifickú situáciu našich pamiatok a kladie vysoký dôraz na zachovanie pôvodných murív a detailov. Zároveň pribudlo množstvo nových poznatkov v oblasti statickej stabilizácie historických stavieb vďaka rozšíreniu počtu špecializovaných statikov. Medzi zatiaľ nedocenené výsledky patrí napríklad opätovná obnova v minulosti nevhodne obnovených pamiatok. Aj tam, kde boli napáchané škody na autentických murivách, pre rozsiahle použitie cementových mált považované za nezvratné, sa podarilo dosiahnuť pozoruhodné výsledky. Jedným z najdôležitejších aspektov, okrem zvýšeného záujmu verejnosti o pamiatku, je množstvo osobností, ktoré vyrástli pri riadení a realizácii zložitých obnov zrúcanín. Či už je to celý rad remeselníkov, ktorí získali na obnove hradov veľké skúsenosti a zručnosti v oblasti tradičných technológií a remeselných postupov, vedúce osobnosti občianskych združení, ktorí dokázali pre svoju víziu zís-

36. Hrad Blatnica. Detail založenia obvodových múrov na bralo, odkrytých archeologickým výskumom v paláci. Foto: Michal Šimkovic, 2015.

37. Zvolen, Pustý hrad. Deštrukcia hradby prezentovanej po odkrytí archeologickým výskumom. Foto: Michal Šimkovic, 2020.

kať množstvo dobrovoľníkov i finančných prostriedkov, ako aj samotní výskumníci, ktorí po zániku štátom realizovanej vedecko-výskumnej činnosti našli adekvátny spôsob uplatnenia svojich znalostí. ■

¹ KOSTROŠ, František. Zachráňme hrady 2002 – 2012. In *Zachráňme hrady. Záchrana historických ruín občianskymi združeniami v rokoch 2002 – 2017*. HERCEG, Peter – MAZÚR, Ratibor (eds.). Bratislava : Združenie Zachráňme hrady, 2018, s. 9-12; HERCEG, Peter. Zachráňme hrady : 15 rokov spájania síl občianskych združení na záchranu kultúrneho dedičstva. In *Zachráňme hrady*, ref. 1, s. 13-16.

² BÓNA, Martin. Konzervácia a prezentácia hradu Hrušov v rokoch 1928 – 1930. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 14: Príspevky zo seminára Stav a perspektívy prezentácie archeologických nálezísk na Slovensku. Torzá architektúry v historickom a súčasnom urbanistickom prostredí. Komárno, 27. – 29. októbra 2003*. Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2003, s. 79-94.

³ FIALA, Andrej. Poznámky k vývoju teórie a metodiky ochrany hradov na Slovensku. In *Pamiatky a príroda*, roč. 13, 1983, č. 4, s. 16-21. V tomto čísle časopisu sú aj ďalšie články k danej téme: VALENTOVIČ, Alexander. Hrady a zámky v obraze slovenskej krajiny, s. 4-11 a JANKOVIČ, Vendelín. Prínos jednotlivých druhov výskumov pre poznanie, hodnotenie a metodiku obnovy hradov, zámkov a kaštieľov, s. 22-25.

⁴ SOKOL, Ondřej – DURDÍK, Tomáš – ŠTULC, Jozef. *Ochrana, údržba a stavebné úpravy zřícenin hradů: Příloha časopisu Zprávy památkové péče*. Praha : Státní ústav památkové péče, 1998, 21 s.

⁵ ŠIMKOVIC, Michal. Pamiatková úprava juhovýchodnej časti hradu Modrý Kameň – poznámky k metodike výskumu a úprav hradov. In *Metodológia obnovy architektonického dedičstva : vedecký seminár s medzinárodnou*

účasťou o metódach ochrany a obnovy architektonického dedičstva – súčasť celoeurópskej kampane Európa – spoločné dedičstvo, Banská Štiavnica, 4. – 5. mája 2000. Bratislava : Fakulta architektúry STU, 2000, s. 175-183; STANÍK, Ivan – ŠIMKOVIC, Michal. K problémom metodiky prezentácie hradov a forтификаcií na Slovensku. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 14*, ref. 2, s. 57-72.

⁶ Kolektív autorov. *Ochrana zrúcanín v kultúrnej krajine*. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2006. Neskôr ju doplnila publikácia zameraná na mapovanie vtedajšieho stavu zrúcanín – Kolektív autorov. *Spoznajme problémy zrúcanín*. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2009.

⁷ Základné princípy tejto kapitoly boli sformulované a publikované spoločne s Martinom Bónom. BÓNA, Martin – ŠIMKOVIC, Michal. K vybraným problémom metodiky obnovy a výskumu hradných zrúcanín. In *Zachráňme hrady*, ref. 1, s. 191-198.

⁸ Problematike pasportizácie sa podobne venuje publikácia MAKÝŠ, Oto a kol. *Príprava konzervácie zrúcanín. Komplexná monografia k realizácii stavebných obhliadok*. Pezinok, 2015.

⁹ Kapitola vznikla na základe konzultácií a dlhodobej spolupráce s kolegami Martinom Bónom a Miroslavom Matejkom.

¹⁰ Pozri zborník: *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 14*, ref. 2, 327 s.

¹¹ GRZNÁR, Peter – NOVÁČIK, Kamil. Úskalia a problémy obnov torzálnych architektúr. In *Zachráňme hrady*, ref. 1, s. 205-210.

Obnova horného nádvorja Ľupčianskeho hradu

MARTIN MIŇO

Hrad Ľupča (Slovenská Ľupča, okr. Banská Bystrica, obr. 2) je jedným z mála hradných objektov permanentne užívaných od svojho vzniku niekedy okolo polovice 13. storočia až do súčasnosti. To prináša odlišný typ problémov, než na aké sme obvykle zvyknutí pri obnove hradných pamiatok zachovaných prevažne v stave ruiny. V priebehu 20. storočia údržba objektu, napriek určitým snahám, nedosahovala potrebnú úroveň a objekt a jeho stavebno-technický stav sa značne zhoršoval, čo dokladajú aj dobové fotografie. Dôvodom bolo pravdepodobne aj jeho funkčné využitie ako sirotinec, školské zariadenie či dom charity (HOMOLA, 2017, 148-194). Všetky tieto služby už akosi predpokladajú núdzu o finančné prostriedky, čo sa prejavilo aj na stave veľkého hradného areálu náročného na údržbu. Až odkúpením objektu Železiarňami Podbrezová v roku 2002 (HOMOLA, 2017, 195) sa v podstate začal dlhodobý proces komplexnej obnovy objektu prebiehajúci dodnes.

Témou tohto príspevku je len parciálna časť obnovy, a to obnova plochy horného nádvorja. Ide o nádvorie najstaršieho šošovkovitého hradného jadra. Hradné jadro podľa doterajších výskumov vzniklo niekedy okolo polovice 13. storočia, pričom prvá písomná zmienka o hrade je z roku 1265. Jadro hradu vzniklo okolo pravouhlého donžonu, ktorý ako jedna z mála hradných konštrukcií prežil ničivé zemetrasenie 5. júna 1443 (MALINIÁK, 2017, 42). Počas obnovy hradu po tejto katastrofickej udalosti došlo k zásadným zmenám v dispozícii hradného jadra (obr. 3). Pre

1. Horné nádvorie – stav pred obnovou. Foto: Martin Miňo.

obnovu horného nádvorja má význam najmä fakt, že nebola obnovená pôvodná plášťová zástavba pozdĺž východnej hradby, čím sa plocha nádvorja prakticky zdvojnásobila

2. Hrad Ľupča – pohľad od juhu z miest brodu cez Hron na historickej ceste smerujúcej na Liptov cez priesmyky v Nízkych Tatrách. Foto: Martin Miňo.

(MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 265; MIŇO, 2017, 19).

Stav nádvorja bol pred obnovou nevyhovujúci zo stavebno-technického hľadiska hlavne z dôvodu kumulácie zrážkovej vlhkosti, ale aj z metodického hľadiska kvôli nevhodným zásahom v 20. storočí. Tie značne pozmenili celkový architektonický výraz tohto významného priestoru. Ide najmä o uzavretie polí arkádovej chodby murovaným zábradlím doplneným o sklenené výplne, celkovú zmenu výrazu fasád do fádnej jednotvárnej farebnosti, ako aj uzatvorenie pôvodného stredovekého vstupu do nádvorja v neprehľadnej dispozícii vzniknutej zhukom priečok, betónových stropov a podláh s pozmenenými niveletami. Na vydláždenie plochy nádvorja bola síce použitá historická keramická dlažba, no jej niveleta (čo sa zistilo až neskôr) ani klad už neboli zachované. Samotná dlažba bola z veľkej miery prekrytá nastupujúcou zeleňou (obr. 1).

Už v roku 2003 začala príprava obnovy pamiatkovými výskumami. Počas archeologického výskumu realizovaného Archeologickým ústavom SAV bolo zistené 1,5 m široké kamenné murivo prechádzajúce približne v osi dnešného horného nádvorja. V murive bol zistený vstup so schodiskom, interpretovaný ako vedľajší vstup, bránka do areálu hradu. V sondách boli zistené aj rozsiahlejšie deštrukcie hradby (PIETA, 2003, 38-39). Okrem archeológie sa v tom istom období zrealizoval komplexný architektonicko-historický výskum pod vedením Ivana Gojdiča (GOJDIČ – TIMKOVÁ – ZVEDELOVÁ, 2003), ktorý bol určujúci pre zvolenú formu prezentácie horného nádvorja. Zvolilo sa riešenie priestoru vyčistením od zásahov 20. storočia, teda prezentácia neskorobarokovo-klasicistickej fázy s dláždením dvora v materiálovo odlišnom prevedení z prírodného kameňa, farebnosťou však v príbuznom výraze k pôvodnej pálenej tehle. V dlažbe sa navrhla prezentácia archeologicky zistených murív (SÁLUS, 2009), ktoré pochádzajú z obdobia pred zemetrasením v roku 1443.

Projekt obnovy vychádzajúci z pamiatkových výskumov bol schválený v roku 2008 s tým, že sa nepredpokladala žiadna významná kolízia pri jeho realizácii. K realizácii projektu na hornom nádvorí sa v rámci postupu obnovy celého areálu pristúpilo až v roku 2015. Keďže projekt počítal aj s rekonštrukciou inžinierskych sietí, bolo nutné zrealizovať záchranný archeologický výskum, ktorého cieľom bolo zdokumentovať zvyšky intaktných nálezových situácií na nádvorí a vyzdvihnúť prípadné hnutelné nálezy. Už počas prvých dní sa však ukázalo, že nepôjde len o banálnu „sledovačku“ výkopu pre kanalizáciu, ale skôr o skúšku správnosti predpokladov, ktoré viedli k projekčnej príprave obnovy. Vzhľadom na určité spomalenie stavebných prác v úvode a prvé nálezy na nádvorí sa prehodnotila aj metodika výskumu. Namiesto sledovania výkopových prác boli vytýčené plochy s predpokladanými intaktnými situáciami medzi sondami z roku 2003 a výskum kanalizačnej ryhy bol riešený ako rad menších sond. Nakoniec sa ukázalo, že aj v týchto častiach je veľká časť terénu zničená starými inžinierskymi sieťami. Okrem sond v trase kanalizácie boli vytýčené lokálne sondy v arkádach s cieľom zistiť historické nivelety, keďže sa zistilo, že z predchádzajúcich výskumov nie sú zjavné. Výsledky tejto fázy výskumu značne skomplikovali ďalšiu realizáciu obnovy plochy nádvorja. Navrhnuté riešenie vychádzajúce z pozmenenej nivelety nádvorja sa ukázalo ako nie celkom kompatibilné so zistenými historickými niveletami. Bolo

3. Hradné jadro. Porovnanie archeologickým výskumom zistených reliktov pôvodnej dispozície a dispozície obnoveného hradu po ničivom zemetrasení v roku 1443. Zameranie: Pavol Huťka. Podkladový pôdorys podľa GOJDIČ, 2017, 221. Úprava: Martin Miňo.

potrebné pristúpiť k plošnému zníženiu terénu na úroveň pred 20. storočím, aby bolo možné dosiahnuť priestor pre skladbu dláždenia nádvorja s hydroizolačnou vrstvou. Počas znižovania terénu o recentú planírku bol výskum už riešený priebežne počas prác.

4. Železný strmeň z konského sedla, 14. - 15. storočie. Foto: Peter Lovas, úprava: Martin Miňo.

5. Kolkovaná keramika z prelomu 15. a 16. storočia. Foto: Martin Miňo.

Z vedeckého hľadiska výskum priniesol nový pohľad na interpretáciu už zisteného masívneho muriva v osi nádvorja. Zdá sa, že jeho pôvodná interpretácia ako vonkajšej hradby najstaršej etapy nie je úplne správna, keďže na toto muri-vo nadväzovali ďalšie torzá murív z jeho predpokladaného exteriéru. Aj pod súčasným terénom zachovaný materiál z deštrukcie tohto múru je uložený tak, že musel byť zachytený ďalšou líniou muriva predstupujúcou pred predpokladanú hradbu, inak by došlo k jeho zosuvu z hradnej skaly.

6. Honosná rukoväť noža vykladaná kostenými platničkami, 14. – 17. storočie. Foto: Martin Miňo.

Na základe týchto pozorovaní sa predpokladá, že aj pôvodná obvodová hradba horného nádvorja prebiehala v miestach dnes stojacej hradby. Murivo v osi nádvorja tak môže byť považované za dvorový stenu plášťovej zástavby pozdĺž hradby. Výskum nebol vzhľadom na slabú zachovanosť in-taktných situácií príliš bohatý na hnutelné nálezy a minimum z nich bolo zistených v primárnej polohe. Napriek tomu sa podarilo vyzdvihnúť niekoľko zaujímavých nálezov ako železný strmeň (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 224; MIŇO, 2017, 23, obr. 4) datovaný analógiami do prelomu 14. a 15. storočia

(ŽÁKOVSKÝ, 2011, 503-504, obr. 7-g), kolkovanú včasnovovekú keramiku (obr. 5), intarзованú kostenú rukoväť noža (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 209, 2013; MIŇO, 2017, 23, obr. 6) datovaný len analogicky do 14. – 17. storočia (HOLTMANN, 1993, 272, 276-278, 408), pôvodné renesančné architektonické články či predmety súvisiace so sirotincom z 19. storočia ako je lyžička upravená na podávanie liekov deťom (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 208; MIŇO, 2017, 30).

7. Najstaršia úprava nádvorja formou vyplnenia nerovností v brale vápennou maltou a lomovým kameňom. Foto: Martin Miňo.

8. Neskorostredoveká alebo ranorenesančná okruhliaková dlažba. Foto: Zdenko Rusko.

9. Ílová zhutnená vrstva, ktorá mohla slúžiť ako hydroizolácia aj ako podlaha. Foto: Martin Miňo.

10. Dlažba z pálenej tehly v arkádach: a) na úrovni dvora, b) na poschodí. Foto: Martin Miňo a Zdenko Rusko.

Pre obnovu boli však oveľa významnejšie nálezy originálnych dlažieb z viacerých vývojových období. Najstaršia povrchová úprava nádvorcia bola zistená v okolí donžonu. Mala formu výplne nerovností v kamennom brale lomovým kameňom a vápennou maltou (obr. 7). V južnej časti nádvorcia bola zistená neskorostredoveká okruhliaková dlažba (obr. 8) v arkáde ukladaná na ílovú zhutnenú vrstvu. V priestore arkády pri Rubigalovej veži bola zistená podobná ílová vrstva (obr. 9), avšak neboli tu zachované jednoznačné doklady o tom, že by do nej bola ukladaná okruhliaková dlažba. Je možné, že išlo len o hlinenú podlahu. Vo väčšine arkádovej chodby, a to aj na vyššom podlaží, bola zistená dlažba z pálenej tehly (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015; MIŇO, 2018, 26, 30, obr. 10).

Nález okruhliakovej dlažby v juhozápadnej časti arkádovej chodby bol kľúčovým pre zmenu metodiky prezentácie nádvorcia a dôvodom pre úpravu projektu. Jeho niveleta neumožňovala umiestniť konštrukčné vrstvy novej povrchovej úpravy a prekryť tento nález tak, aby bola zachovaná pôvodná koncepcia prezentácie neskorobarokovo-klasicistickej úpravy nádvorcia v novotvare. Z technického hľadiska jestvovali len dve možnosti riešenia tejto problematiky. Prvou možnosťou bola analytická prezentácia originálu s tým, že bude pochôdzny. Táto alternatíva však už z princípu vylučovala osadenie hydroizolačných vrstiev. Keďže od priameho pôsobenia zrážkovej vody je tento priestor chránený arkádou, z technického hľadiska ostával problém len so spádovaním vôd odtekajúcich z nádvorcia. Z tohto dôvodu by sa niveleta okruhliakovej dlažby stala záväznou niveletou pre celé nádvorie ako najvyšší bod. Druhou možnosťou technického riešenia by bolo odstránenie originálu a po osadení hydroizolačných vrstiev buď realizácia pôvod-

ného riešenia alebo prezentácia kópie okruhliakovej dlažby. Vzhľadom na hodnotu nálezu však táto druhá možnosť neprichádzala do úvahy. Nakoniec bola realizovaná prezentácia originálu s jeho doplnením (obr. 11).

Ďalším dôležitým nálezom bolo zaslepené schodisko z arkádovej chodby do suterénu Rubigalovej veže (obr. 12). Dolná časť schodiska sa našla už počas architektonicko-historického výskumu, jeho vyústenie do arkádovej chodby však bolo zatiaľ nejasné. Otvorením dlažby sa zistilo, že k jeho zaslepeniu došlo výstavbou arkádovej chodby, nakoľko bolo prekryté schodíkmi z barokovej tehly ukladanej na hranu a staršími architektonickými článkami (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 157-162). Pod nimi sa nachádzala plynká tehlová klenba. Tu nastal ďalší metodický problém. Schodisko nekorešpondovalo s prezentovanou vý-

11. Analytická prezentácia okruhliakovej dlažby v novotvare dláždenia prezentujúceho barokovú etapu. Foto: Martin Miňo.

12. Schodisko z nádvorja do prízemja Rubigalovej veže: a) nálezovalá situácia, b) po obnove. Foto: Martin Miňo.

vojovou etapou nádvorja, ale bolo natoľko zaujímavým prvkom nielen z hľadiska vizuálneho, ale aj komunikačného, že by bola škoda ho nefunkčnú. Metodickým problémom, okrem odstránenia barokových schodíkov a zámurovky, bolo aj narušenie komunikačnej línie arkádovej chodby a riešenie sklonu nádvorja, vzhľadom na odvedenie zrážkových vôd od schodiska. Riešeniu situácie nepomohol ani chýbajúci prahový kameň tzv. Tríbelovho portálu, ktorý priamo nadväzuje na vyústenie zaslepeného schodiska. Výsledné riešenie sa priklonilo k analytickej prezentácii staršieho renesančného schodiska v barokovej arkáde s novotvarovými sklopnými dvojkrídlými dverami rekonštruovanými na základe zachovaných prvkov v murive. Kvôli bezpečnosti bol príslušný arkádový oblúk vymurovaný plným omietaným múrom prezentujúcim vývojovú etapu arkádovej chodby dokumentovanou fotografiami zo začiatku 20. storočia (napr. HOMOLA, 2017, 159, 161, 173).

Posledným väčším metodickým problémom bola otázka riešenia pôvodného hlavného vstupu do nádvorja. Ten predstavoval neskorogotický portál v severnej časti nádvorja nadväzujúci na schodisko smerujúce od priestoru so studňou za barbakanom. Portál bol výškovo značne utopený oproti nivelete nádvorja. Ako už bolo spomínané, priestor pred portálom smerom do nádvorja bol rozbitý množstvom vodorovných a zvislých konštrukcií z druhej polovice 20. storočia. Predpokladalo sa, že ich odstránením sa ukáže čistý barokový priestor a jednoznačné riešenie nástupu do nádvorja. Opak bol pravdou. Zistilo sa, že originálny terén vo vnútri aj vonku arkády je v tejto časti úplne zničený a základový pás arkádových stĺpov tvorí bariéru. Okrem toho vyšlo najavo, že predpokladané novodobé schodisko, určené na odstránenie, má goticko-nesančné jadro (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 266). Tento problém, aj vzhľadom na spádovanie nádvorja, sa nakoniec vyriešil novotvarom s rešpektovanou goticko-nesančnou niveletou terénu nádvorja po fasádu, kde základové muryvo tvorí určitú bariéru a je doplnené o novotvarové schodisko preklenujúce výškový rozdiel medzi nádvorím a portálom. Zatekaniu do interiéru je zabránené štrbinovými vpustami dažďovej kanalizácie situovanými pred rovinou fasády (obr. 13).

13. Situácia pri gotickom vstupe do nádvorja: a) nálezovalá situácia, b) po obnove. Farebne vyznačené: žltá – stredoveké murivá, červená – zachované časti základového pásu barokovej arkády, zelená – zachovaný stredoveký terén. Foto a úprava: Martin Miňo.

Problém so zrážkovou vodou v uzavretom hornom nádvorí musel byť riešený od počiatkov hradu. V renesančnej etape vývoja existoval odtokový kanálik vyústený chrličom v hradbe. Kanálik bol vybudovaný z kamenného muriva, v ktorom boli sekundárne použité aj gotické architektonické články (obr. 14). V bližšie nezistenom období, pravdepodobne počas barokovej prestavby, bol kanálik znefunkčnený (MIŇO – FRATRIČOVÁ – RUSKO – BREZŇANOVÁ, 2015, 266). Zdá sa, že práve z dôvodu nedostatočného odvedenia zrážkových vôd zatekalo do arkádových chodieb až natoľko, že zrážková voda narušila statiku niektorých konštrukcií. Najviac bol postihnutý najsevernejší pilier arkádovej chodby, ktorý v dôsledku pôsobenia vody poklesol a došlo k pohybu arkády na oboch podlažiach. Pri čistení fasády pred reštaurovaním sa zistilo, že tento problém je zrejme opakovaný. Dokladá to staršia neaktívna trhlina v tehlovom murive vyklinovaná drevenými klinmi. Pravdepodobne z tohto dôvodu boli v prvej polovici 20. storočia uzavreté arkády. Napriek tomu do chodby stále zatekalo, čo spôsobilo vytvorenie vymeletej dutiny pod dlažbou a veľkej kaverny v opor-

14. Renesančný kanálik slúžiaci na odvodnenie plochy horného nádvorja znefunkčnený pravdepodobne pri barokovej prestavbe. Foto: Martin Miňo.

nom múre schodiska pri Rubigalovej veži a jeho zanesenie hlinou. Z dôvodu eliminovania negatívnych vplyvov zrážkovej vody na stavebné konštrukcie bolo nutné najmä v severnej, teda nižšej časti nádvorja, plochu vyspádovať. Týmto došlo k určitému anachronickému posunu tvaru terénu zodpovedajúcemu neskorogotickej, resp. renesančnej situácii.

Obnova horného nádvorja na hrade Ľupča je názorným príkladom stavu, keď aj zdanlivo jednoduchá akcia, pri ktorej sú k dispozícii prípravné výskumy, môže počas realizácie výrazne zmeniť metodický kurz pod vplyvom nových nálezov a technicko-prevádzkových potrieb. V tomto prípade sa pôvodne zamýšľaná čistá prezentácia konkrétnej slohovej vývojovej etapy vyvinula na komplikovaný analytický výsledok (obr. 15). S odstupom niekoľkých rokov po ukončení obnovy sa však zdá, že minimálne z hľadiska fyzickej ochrany stavebných konštrukcií objektov po obvode nádvorja pred vplyvmi zrážkovej vody je výsledok funkčný a nedochádza k poškodeniam, ktorým by sa v prípade zachovania slohovej čistoty zrejme nedalo vyhnúť. ■

Bibliografické odkazy:

- GOJDIČ, Ivan – TIMKOVÁ, Michaela – ZVEDELOVÁ, Kristína, 2003. *Hrad Slovenská Ľupča : Architektonicko-historický výskum a návrh obnovy* (rkp.). Archív KPÚ Banská Bystrica.
- GOJDIČ, Ivan, 2017. Stavebný vývoj hradu. In *Hrad Ľupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Vladimír Homola, Oto Tomeček (zost.). Podbrezová : Železiarne Podbrezová, s. 211-249.
- HOLTMANN, Wulf Gerhard Folke, 1993. *Untersuchung zu mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Messern*. Dissertationsschrift. Göttingen : Georg August Universität Göttingen, 600 s.
- HOMOLA, Vladimír, 2017. Osudy hradu po roku 1918. In *Hrad Ľupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Vladimír Homola, Oto Tomeček (zost.). Podbrezová : Železiarne Podbrezová, s. 147-207.
- MALINIÁK, Pavol, 2017. Hrad a jeho majitelia v stredoveku. In *Hrad Ľupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Vladimír Homola, Oto Tomeček (zost.). Podbrezová : Železiarne Podbrezová, s. 33-53.

MIŇO, Martin, 2017. Hrad vo svetle archeologických výskumov. In *Hrad Ľupča : Klenot Pohronia vo svetle vekov*. Vladimír Homola, Oto Tomeček (zost.). Podbrezová : Železiarne Podbrezová, s. 15-31.

BREZŇANOVÁ, Gabriela – FRATRIČOVÁ, Monika – MIŇO, Martin – RUSKO, Zdenko, 2015. *Výskumná dokumentácia archeologického výskumu, Slovenská Ľupča – Hrad Ľupča, obnova horného nádvorja* (rkp.). Archív KPÚ Banská Bystrica.

PIETA, Karol, 2003. *Hrad Ľupča : Výskumná správa z archeologického výskumu za rok 2003* (rkp.). Nitra : Archeologický ústav SAV. Archív KPÚ Banská Bystrica.

SÁLUS, Jozef, 2009. *Hrad Ľupča – Obnova stredovekej časti hradu, projekt stavby pre stavebné povolenie* (rkp.). Archív KPÚ Banská Bystrica.

ŽÁKOVSKÝ, Petr, 2011. Príspevek k lokalizácii husitského Nového Tábora. In *Archaeologia historica*, roč. 36, č. 2. Brno : Masarykova univerzita, s. 485-521.

15. Horné nádvorie po obnove. Foto: Martin Miňo.

Obnova hradu Blatnica a zamyslenie sa nad jej smerovaním

ADRIANA REŤKOVSKÁ

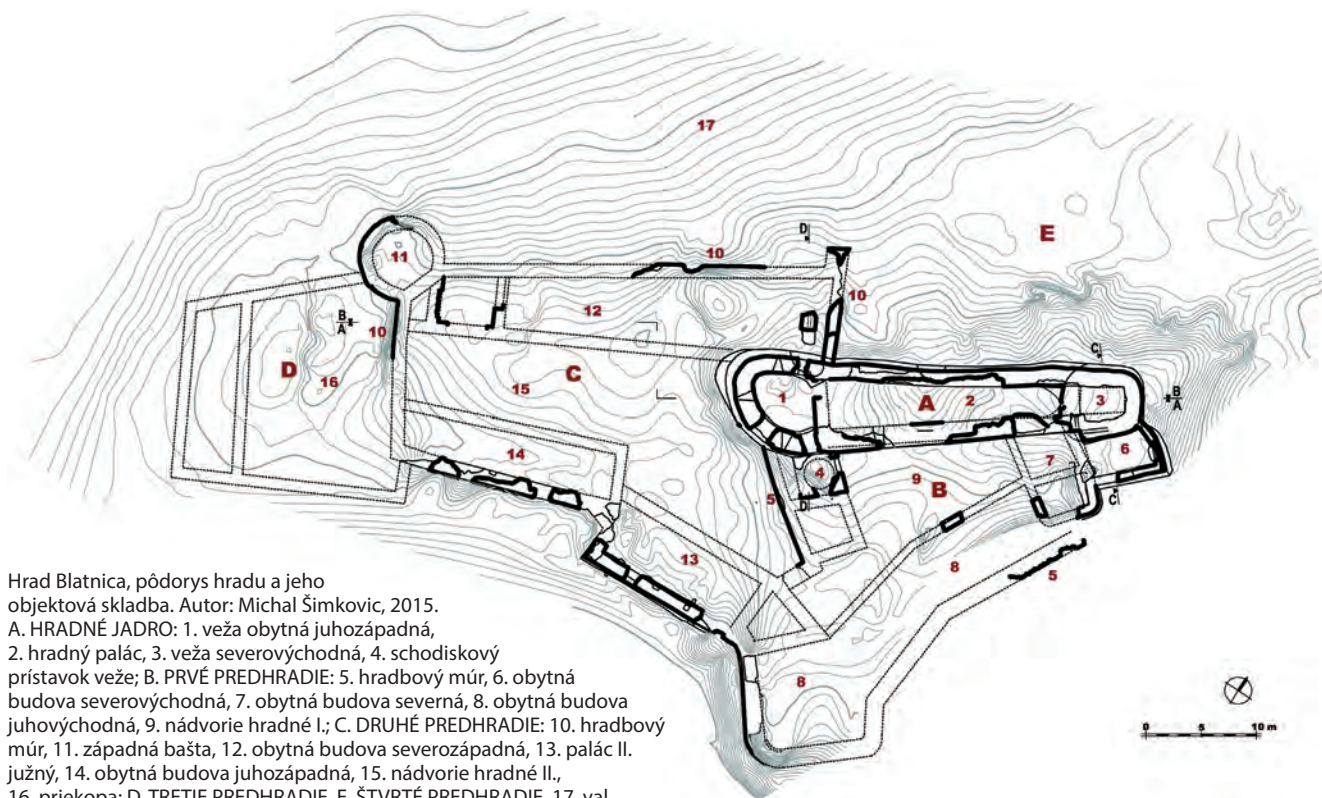
Hrad Blatnica patrí rozlohou medzi menšie slovenské hrady. Nachádza sa v okrese Martin neďaleko obce Blatnica v predhorí Veľkej Fatry. Jadro hradu tvorí úzky palác kopírujúci terén vápencového výbežku medzi Gaderskou dolinou a Turčianskou kotlinou. Stredoveký palác prepája juhozápadnú valcovú vežu, pôvodný donjon z druhej polovice 13. storočia, a oproti nej stojacu severovýchodnú vežu podkovovitého tvaru dostavanú spolu s obvodovým múrom paláca v 14. storočí, v novoveku nadmurovaným a zastrešeným. V južnom predhradí boli postavené obytné budovy renesančného paláca, z ktorého sa zachovali južné múry s vonkajšími fasádami. Hrad sa začal meniť na zrúcaninu po ničivom požiari v roku 1760.¹ Neskôr postupne vizuálne zanikal v lesnom poraste, ktorý bol vysadený ako súčasť hospodárenia nájomcu hradu – Lesov Slovenskej republiky, š. p.

K obnove hradnej zrúcaniny pristúpilo v roku 2006 občianske združenie Diadém – združenie záchranu hradu

Hrad Blatnica na historickej pohľadnici. Zdroj: Archív PÚ SR.

Blatnica. Postup obnovy hradu vychádzal z odborných podkladov – geodetického zamerania a statického posudku,² architektonicko-historických a priebežných archeologických výskumov.³ Na hrade každoročne prebiehali základné záchranné práce ako odstraňovanie náletovej zelene i časti lesného porastu, odstraňovanie sutiny spojené s výkopovými prácami. Sutina sa triedila na kamene a pieskovú časť a používala sa pri sanačných prácach. Boli realizované výmu-

Hrad Blatnica, pôdorys hradu a jeho objektová skladba. Autor: Michal Šimkovic, 2015.

A. HRADNÉ JADRO: 1. veža obytná juhozápadná, 2. hradný palác, 3. veža severovýchodná, 4. schodiskový prístavok veže; B. PRVÉ PREDHRADIE: 5. hradbový múr, 6. obytná budova severovýchodná, 7. obytná budova severná, 8. obytná budova juhovýchodná, 9. nádvorie hradné I.; C. DRUHÉ PREDHRADIE: 10. hradbový múr, 11. západná bašta, 12. obytná budova severozápadná, 13. palác II. južný, 14. obytná budova juhozápadná, 15. nádvorie hradné II., 16. priekopa; D. TRETIE PREDHRADIE, E. ŠTVRTÉ PREDHRADIE, 17. val.

rovky kavern oboch veží a murovanie ostení okenných otvorov južnej strany paláca. Pri murárskych prácach sa okrem kameňa z povrchového zberu a sutiny používala malta z haseného vápna a piesku, ktorej príprava prebiehala priamo na mieste. Povrchy nových výmuroviiek boli patinované štrko-pieskom z hradných sutín, pričom práce boli realizované na pomerne dobrej úrovni v súlade s metodikou uplatňujúcou sa v posledných rokoch na sanácii iných hradných ruín.

K zásadnejšiemu stavebnému zásahu na hrade Blatnica došlo v roku 2015, a to v priestoroch stredovekého paláca zaspaného sutinou až do výšky asi troch metrov. Tento stav neumožňoval prieskum stavebno-technického stavu základových murív. Podľa vypracovaného posudku bol zaspaný suterén paláca archeologicky odkrytý, následne boli odkryté situácie preskúmané architektonicko-historickým výskumom. V úrovni suterénu bola zdokumentovaná poloha juhozápadnej steny najstaršej veže. Zistilo sa tiež dispozičné riešenie suterénu paláca, ktorý nadviazal na severozápadný hradbový múr zo 14. storočia a priestorovo prepojal obe postranné veže pravdepodobne okolo polovice 16. storočia. Suterén paláca slúžiaci ako pivnica bol čiastočne zasekaný do hradného brala, z juhovýchodnej strany bol sprístupnený portálom a osvetlený jediným okienkom. Celkovo bol zaklenutý valenou klenbou, v juhozápadnom závere s murovanou konchou so zachovanými omietkovými vrstvami. Na veľký pivničný priestor nadväzovala menšia zaklenutá komora s vyššie položenou podlahou. V severovýchodnej časti paláca viedlo zo suterénu točité schodisko, z ktorého sa zachovali štyri kamenné stupne. V rámci paláca bola následne odkopaná sutina z vnútorného priestoru severovýchodnej veže a schodiskového rizalitu, domurovala sa korunná časť severovýchodnej veže a kaverny vnútorných strán obvodových múrov s vynechaním

Blatnica, výrez z mapy druhého vojenského mapovania z roku 1845. Zdroj: Hadtörténeti Intézet és Múzeum Budapest. Térképtár.

horizontálneho pásu pre rekonštrukciu nábehov klenieb a muriva nad klenbou až po otvory po trámoch vrchného podlažia. Odstránením sutiny z prvého nadzemného podlažia paláca až po základové bralo vznikla nová situácia, pre riešenie ktorej bolo v októbri 2015 zvolané metodické stretnutie odborníkov – „hradológov“. Po odkope sutiny sa zistilo, že juhovýchodný múr paláca bol už primárne postavený na nestabilnom podloží a vápencové bralo v sok-

Hrad Blatnica, juhozápadná veža pred obnovou a po obnove. Foto: Adriana Retkovská, 2008, 2019.

Hrad Blatnica, interiér stredovekého paláca pred obnovou a po obnove. Foto: Adriana Reťkovská, 2008, 2018.

lovej časti prvého podlažia bolo deštruované. Obvodové múry paláca týčiace sa do značnej výšky bez opory bolo preto nevyhnutné staticky zabezpečiť, otáznym bol spôsob realizácie. Zúčastnení odborníci zvolili ako riešenie statického problému obvodových múrov paláca preklopenie prvého podlažia kamennou valenou klenbou. Jeden člen metodického stretnutia bol za spevnenie múrov paláca interiérovými kovovými tiahkami, čím by sa vylúčilo nové zaťaženie obvodových múrov paláca a zamedzilo sa tiež vzniku chladných, tmavých, vlhkých priestorov pod novou klenbou. V neposlednom rade by sa takýmto riešením zachoval charakter hradnej zrúcaniny bez dobudovania už zaniknutej klenby. Realizoval sa víťazný návrh a podľa projektovej dokumentácie boli zaklenuté vnútorné priestory paláca valenou klenbou s ochrannou vrstvou ílovitkej zeminou so zabezpečením proti zavodneniu a vrchnou pochôdzkovou plošinou. Novovzniknuté priestory pod klenbou sú v súčasnosti z vyššie spomenutých dôvodov prakticky ne-

využiteľné, problémy sú aj s celkovým odvodnením plošiny nad klenbou.

Budúce plány nájomcu hradu – občianskeho združenia Diadém ohľadom jeho ďalšieho využitia by mali zahŕňať prispôbienie juhozápadnej veže na vyhladku s prístupom cez zrekonštruovanú južnú schodiskovú prístavbu. Ďalším zámerom bolo zastrešiť hradný palác a v novovzniknutých priestoroch zriadiť múzeum olejkárstva. Tento úmysel pamiatkari rázne odmietajú s tým, že kultúrna pamiatka je vedená ako hradná zrúcanina, ktorou by mala ostať aj po obnove. Zriadenie múzea v priestoroch paláca je nevhodné aj preto, že takáto inštitúcia má svoje stanovené pravidlá (napr. nutnosť technického a sociálneho zázemia, atď.) a ich dodržanie by pre ruinu hradu znamenalo pristúpiť k ďalším novým zásadným stavebným úpravám výrazne pozmeňujúcim jej charakter. Ako alternatívu tomuto zámeru odporúčali pamiatkari občianskemu združeniu zriadiť múzeum v niektorom pôvodnom šafranickom dome priamo v obci Blatnica.

Hrad Blatnica, múr južného renesančného paláca pred obnovou a po obnove. Foto: Adriana Reťkovská, 2017, 2018.

Obnova hradu pokračovala v roku 2018 kompletnou obnovou zachovanej časti renesančného paláca na juhozápadnom predhradí, ktorá sledovala predovšetkým statické zabezpečenie rozpadávajúceho sa prevažne vápencového muriva. Pristavané nové oporné murivo však vo výslednom vzhľade pôsobí umelo. V tom istom roku bol na podnet nájomcu hradu Pamiatkovým úradom SR vypracovaný Návrh na vyhlásenie ochranného pásma národných kultúrnych pamiatok – hradu Blatnica a Kostola sv. Ondreja v susednej zaniknutej obci Sebeslavce.⁴ Návrh mal za úlohu riešiť nesprávne zaznačenie hradu v katastrálnej mape a rozšírenie jeho ochranného pásma, ktoré by zahŕňalo nielen predhradie s ochrannými valmi, ale aj stredoveký Kostolík sv. Ondreja, k nemu vedúcu lipovú aleju a okolité parcely poskytujúce najvýraznejšie výhľady na pamiatky. Tento rozšírený návrh doteraz nebol schválený pre odpor vlastníkov dotknutých pozemkov.

Na záver pridávam krátke zamyslenie nad zmyslom obnovy hradu Blatnica. Je zjavné, že bez záchranných prác pod vedením občianskeho združenia by už značne deštruovaná hradná zrúcanina bola na pokraji svojej existencie. Otázne však je, či práce nad rámec konzervácie murív sú v súlade s pamiatkovou ochranou. Medzi ne patrí dostavba juhozápadnej veže paláca a jej adaptácia na vyhlíadku, tiež dostavba klenieb druhého poschodia a celkové zastrešenie objektu. Postup obnov viacerých hradov na Slovensku vykazuje tendenciu výrazne dostavovať zrúcaniny, aby napĺňali nové funkcie vyplývajúce z požiadaviek rozvoja cestovného ruchu. Nakoľko doterajšiu existenciu ruiny Blatnického hradu

Hrad Blatnica na historickej pohľadnici. Zdroj: Archív PÚ SR.

Hrad Blatnica, interiér stredovekého paláca, pivničné priestory po zaklenuť. Foto: Adriana Retková, 2018.

možno vnímať ako krehkú symbiózu pamiatky s okolitou prírodou Národného parku Veľká Fatra, nemyslím si, že je vhodné ďalšími stavebnými zásahmi v prospech masového turizmu zmeniť jej osobitý charakter, a tak potlačiť či dokonca úplne zničiť jej genius loci. ■

¹ PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Praha : Nakladateľství Libri; Bratislava : Slovart, 2007, s. 64-66.

² Geodetické zameranie hradu, statické a konštrukčné posúdenie zrúcaniny hradného jadra: KOHÚT, Vladimír – KYSELOVÁ, Katarína. *Pasport zrúcaniny, národnej kultúrnej pamiatky Hrad Blatnica, zapísaná v ÚZPF pod č. 534, Blatnica, okres Martin. 1. časť, hradné jadro* (rkp.). Bratislava : PRODIS – ateliér pre projektovanie a diagnostiku stavieb, 2011; KOHÚT, Vladimír – KYSELOVÁ, Katarína. *Pasport zrúcaniny, národnej kultúrnej pamiatky Hrad Blatnica, zapísaná v ÚZPF pod č. 534, Blatnica, okres Martin. 2. časť, 1. – 3. predhradie* (rkp.). Bratislava : PRODIS – ateliér pre projektovanie a diagnostiku stavieb, 2012; KYSELOVÁ, Katarína. *Projektová dokumentácia Statické zabezpečenie, 1. etapa, NKP Hrad Blatnica, hradné jadro* (rkp.). Bratislava : PRODIS – ateliér pre projektovanie a diagnostiku stavieb, 2015.

³ ŠIMKOVIC, Michal – JANURA, Tomáš. *Hrad Blatnica. Architektonicko-historický výskum* (rkp.). Zvolen, Žilina, 2012; ŠIMKOVIC, Michal. *Hrad Blatnica NKP. Architektonicko-historický výskum, 3. etapa, Suterén hradného paláca odkrytý archeologickým výskumom* (rkp.). Zvolen, 2015.

⁴ LACKOVÁ, Noemi. *Návrh na vyhlásenie ochranného pásma národných kultúrnych pamiatok: Blatnica. Hrad Blatnica a r. k. Kostol sv. Ondreja* (rkp.). Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2017 – 2018.

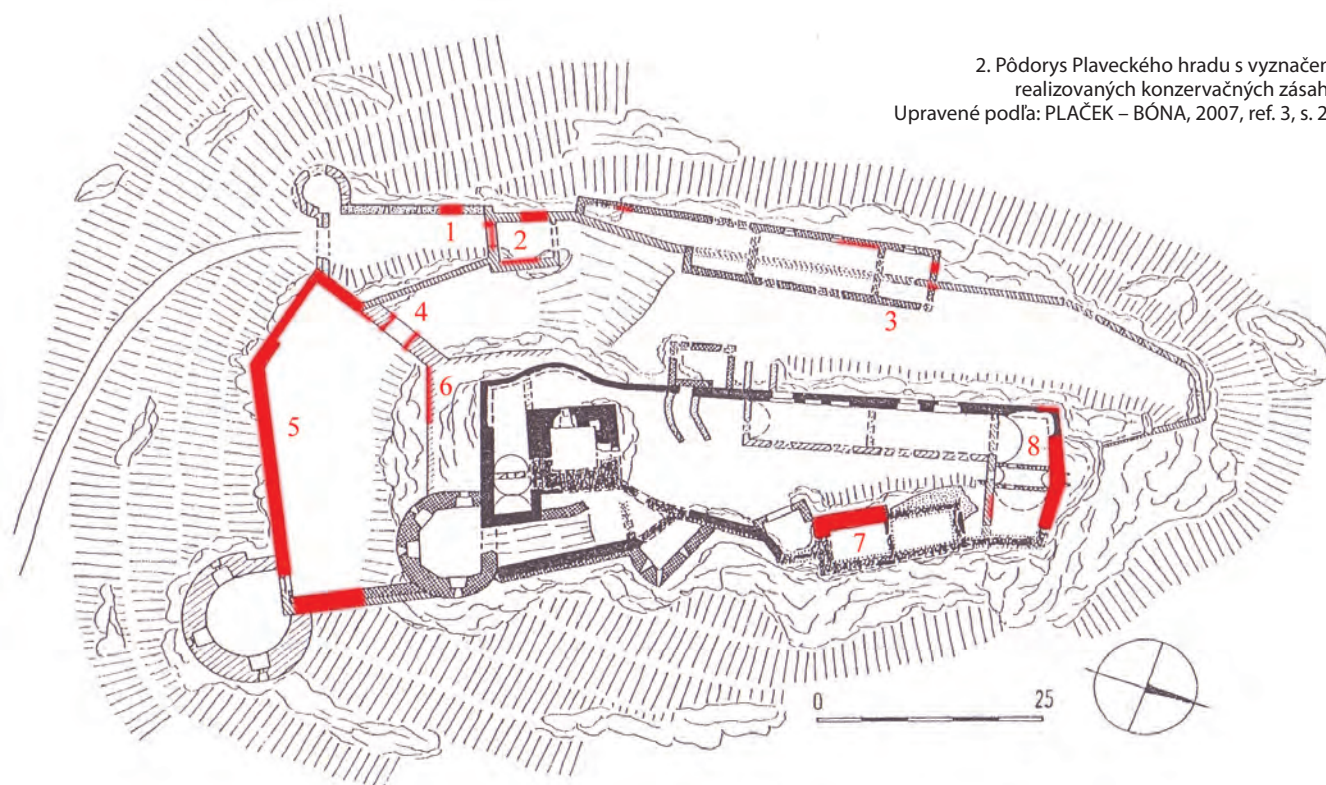
Pamiatková obnova Plaveckého hradu

JÚLIA KÉRYOVÁ

Plavecký hrad sa nachádza na skalnatom výbežku priamo nad obcou Plavecké Podhradie (okr. Malacky) v nadmorskej výške 425 m n. m. na úpätí Malých Karpát. O dôležitosti polohy svedčia aj pozostatky mohutného hradiska Pohanská, osídleného od doby bronzovej až po obdobie laténu, ktoré delí od zrúcaniny Plaveckého hradu iba malé sedlo. Hrad je zo severnej, severovýchodnej a východnej strany ohraničený vysokými skalnými stenami (obr. 1). Vznik hradu datujeme pred rokom 1273, keď sa už spomína v súvislosti s vojenským stretom medzi uhorským a českým kráľom pod Plaveckým hradom (*sub castro Dettreh*).¹ Hrad nechal vybudovať Detrich, ktorý bol synom bratislavského richtára Kunta² (*Depreht filij Kunt, Villici Posoniensis*),³ pravdepodobne z poverenia kráľa, nakoľko po smrti Matúša Čáka Trenčianskeho v roku 1321 sa hrad vrátil do kráľovských rúk.⁴ Stibor zo Stiboric získal hradné panstvo od kráľa Žigmunda Luxemburského v roku 1394.⁵ Listinou z roku 1398 kráľ vymenúva jednotlivé hrady, medzi nimi aj Plavecký hrad, na ktoré má Stibor nárok aj s dedičným právom.⁶ V roku 1437 boli správcami hradu už Rozgoňovci, potom grófi zo Svätého Jura a Pezinka. Kráľovi hrad opäť na krátky čas pripadol po vymretí rodu. Kráľ dal panstvo do zálohu Serédymu, ten Salmovcom a tí ho nakoniec dali Fuggerovcom.⁷ Ďalšími majiteľmi boli Balašovci, Peter Bakič, Ferdinand II., ktorý v roku 1641 predal panstvo s hradom Pálfiomcom.

1. Celkový pohľad na hrad. Stav pred odstránením náletovej zelene a drevín a stav po ich odstránení. Foto: Ján Barič.

2. Pôdorys Plaveckého hradu s vyznačením realizovaných konzervačných zásahov. Upravené podľa: PLÁČEK – BÓNA, 2007, ref. 3, s. 236.

3. Renesančné strielne západného predhradia, stav pred a po obnove.
Foto: Ján Barič.

4. Bránová veža, východná stena, stav pred a po obnove.
Foto: Ján Barič.

Majiteľmi boli až do jeho spustnutia v 18. storočí.⁸ V roku 1705 bol hrad okupovaný kurucmi, v roku 1707 bol dobytý cisárskym vojskom. Počas týchto bitiek bol vážne poškodený a v roku 1723 sa zrútili strechy budov. Ešte počas napoleonských vojen boli pivnice využívané ako väzenie, ale hrad už nebol obývaný.⁹ V 17. storočí bol v Plaveckom Podhradí vybudovaný štvorkrídlový neskororenesančný kaštieľ, ktorý nahradil obytnú funkciu hradu.¹⁰ (obr. 2)

Plavecký hrad bol vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku v roku 1963. V Ústrednom zozname pamiatkového fondu je zapísaný pod číslom 649/1-23. V roku 2014 začala obec Plavecké Podhradie realizovať intenzívnu pamiatkovú obnovu, ktorej predchádzali niekoľko rokov trvajúce dobrovoľnícke aktivity 91. skautského zboru z Bratislavy a združenia Združenie CASTRUM. V samostatných etapách boli postupne obnovované jednotlivé pamiatkové objekty.

Západný múr predbránia

Predbránie, vybudované až po postavení bránovej veže v priebehu 17. storočia, slúžilo ako predsunutá obrana vstupnej veže. Strielne umiestnené na západnom múre boli orientované smerom na svah pod bránou.¹¹ Zachovali sa v podobe dvoch blízko seba umiestnených amorfných otvorov v severnej časti západného múru. Kvôli zlému stavu hrozilo nebezpečenstvo, že sa rozpadne medziokenný pilier, a následne aj celá hmota muriva nad otvormi.¹² V roku 2014 začala obnova západného múru predbránia firmou Castrum Building, s. r. o., konkrétne pôvodných otvorov rene-

sančných strielní. V plnom rozsahu boli zrekonštruované parapety, špalety a tehlové záklenky oboch strielní (obr. 3).

Bránová veža

Bránová veža vznikla v priebehu 17. storočia počas záverečných prestavieb opevnenia realizovaných Pálfiovcami. Pôvodne mala tri podlažia. Južná, východná a západná časť bránovej veže stojí takmer v pôvodnej výške.¹³ Pri jej výstavbe boli čiastočne využité staršie úseky hradieb. V dolnom podlaží bol prejazd s neskororenesančným vstupným portálom. Druhé podlažie tvoril priestor strážnice a tretie obranné podlažie so strieľňami slúžilo na ochranu vstupu do hradu (obr. 4).¹⁴ Kaverna v päte múru na východnej stene vežovej brány bola sanovaná v roku 2013. Zabezpečila sa tým stabi-

5. Bránová veža, južná stena, pohľad z juhu, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

6. Bránová veža, západná stena bránovej veže, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

lita východnej steny. Dobre viditeľné sú lôžka po trámoch, ktoré niesli plochý trámový strop. Južný portál prejazdu brány ostal zachovaný v podobe amorfného otvoru. Stena bola oslabená vypadnutím časti muriva nad prekladom vstupného portálu.¹⁵ Murivo nad bránou bolo narušené, trhlinka sa tiahla k vyššie položenému oknu.¹⁶ Zvyšky pôvodnej vstupného portálu brány boli zachované len na východnej strane na úrovni terénu vo forme okopníka. V roku 2014 sa domurovalo ostenie brány, osadil sa prekladový trám nad vstupom do brány a murivo nad ním bolo doplnené. V dolnej časti západného ostenia bol osadený okopník vo forme repliky zachovaného protihľadného okopníka (obr. 5).

V západnej stene bránovej veže ostalo na úrovni druhého podlažia zachované okno, z druhého okna sa zachovala len južná bočná špaleta a časť lôžka po drevenom ráme.¹⁷ Murárske práce s cieľom zabezpečiť stabilitu na bránovej veži čiastočným domurovaním západnej steny a obnovením pôvodného okenného otvoru prebehli v roku 2015. Okno bolo domurované podľa vzoru susedného okna a bol osadený vonkajší drevený rám. Zároveň boli obnovené trámové lôžka (obr. 6).

7. Palác západného predhradia, severná stena, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič, Peter Gutek.

Obytná budova západného predhradia

Dlhá obytná budova bola postavená pravdepodobne v druhej polovici 16. storočia.¹⁸ Severná a západná obvodová stena je zachovaná do výšky tretieho nadzemného podlažia. Dvorová stena je takmer celá zrútená.¹⁹ V severnej stene je vo výške druhého podlažia zachovaný prevet, ktorý bol predmetom obnovy. Firma Castrum Building, s. r. o. zabezpečovala rekonštrukčné práce, ktoré prebehli v roku 2014 (obr. 7). Murivo severnej steny paláca v priestore napojenia na múr hradby západného predhradia bolo silne rozrušené. Práce na vstupe do výklenkového prevetu spočívali v domurovaní špaliet, obnovení parapetu a osadení drevenej konzoly. Po tomto statickom zabezpečení bol obnovený záklenok, a následne bolo doplnené murivo nad ním (obr. 8). Kaverna, ktorá na západnej stene paláca v predhradí ohrozovala statiku steny, bola zamurovaná, a zároveň boli obnovené dva pôvodné trámové otvory. Zabezpečovacie práce boli realizované v roku 2015.

8. Palác západného predhradia, západná stena, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

9. Brána do južného predhradia, východný portál brány, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

Brána do južného predhradia

Pravdepodobne v druhej polovici 16. storočia bolo predhradie predelené dva metre hrubou štítovou hradbou.²⁰ Masívny štítový múr, ktorý delí predhradie na západné a južné, bol pristavaný na juhozápadné nárožie parkánového múru. V strede múru sa nachádza veľký bránový otvor s polkruhovým nadpražím a rovnými ostentiami. Portál do južného predhradia bol vymurovaný z tufu.²¹ V ostentoch brány sú otvory súvisiace s jej konštrukciou. Brána bola zaistovaná posuvnou závorou zo strany západného predhradia.²² V roku 2013 bola obnovená firmou Castrum Building, s. r. o. Práce spočívali v domurovaní vypadnutých častí ostentia a doplnení líc muriva pri bráne na juhovýchodnej a severozápadnej fasáde. Rekonštrukčné práce boli vykonané aj na otvoroch v ostentí (obr. 9, 10).

Opevnenie južného predhradia

Východný úsek južného predhradia tvorí najstaršiu časť opevnenia. Pozostatky stredovekého opevnenia pochádzajú pravdepodobne zo 14. storočia a zachované nárožie viditeľné z vonkajšej strany naznačuje, že južné predhradie bolo pôvodne o približne šesť m užšie.²³ K rozšíreniu predhradia južným smerom došlo koncom 15. až začiatkom 16. storočia. Múr bol ukončený cimburím, ktoré malo v ozuboch štrbinové strielne.²⁴ Východný múr je zachovaný v pôvodnej výške s dvomi obrannými úrovňami so strieľňami. Hradbový múr bol v 17. storočí nadstavaný s použitím motýlikových strieľní s drevenými prekladmi. Murivo koruny hradby bolo ohrozené, nakoľko strielne boli narušené rozpadnutými drevenými prekladmi. Strielne v severnej časti sú deštruované.²⁵ Obnovené boli špalety strieľní, osadili sa dubové trámové

10. Brána do južného predhradia, západný portál brány, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

11. Pohľad na východný a južný úsek hradieb južného predhradia, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

preklady a domurovalo sa samotné murivo koruny hradby. V roku 2018 bolo firmou Castrum Building, s. r. o. čiastočne obnovených päť strielní. V obnove zvyšných šiestich sa plánuje pokračovať v priebehu roku 2020.

Západný úsek južného predhradia je najkratší. Predmetom obnovy bola horná časť hradby s dvomi úrovňami strielní.²⁶ Tehlové špalety renesančných strielní boli porušené rozpadnutými tehliami, na niektorých miestach boli tehly úplne vypadnuté. Nadpražia tvorené drevenými prekladmi boli zachované len v jednom prípade, v ostatných strielňach chýbali a murivo nad nimi sa rozpadávalo. Koruna muriva nad strieľňami hrozilo zrútenie (obr. 12).²⁷

Obnovené boli šikmé tehlové ostenia, boli osadené nové drevené preklady namiesto chýbajúcich pôvodných. Murivo okolo strielní bolo preškárované. Koruna hradby sa nadmurovala ochranným riadkom a kvôli väčšej stabilite bolo potrebné domurovať nárožie hradby. Obnova hradieb južného predhradia začala v roku 2014. V tomto roku bol obnovený západný úsek predprsnej hradby, v rokoch 2017 a 2018 pokračovali práce na južnom úseku. Podarilo sa obnoviť 19 motýlikových strielní, domurovali sa špalety, boli osadené dubové preklady a nadmurovalo sa murivo samotnej predprsnej hradby. Po ukončení murovacích prác bola koruna hradby zatrávnená. Juhozápadnú časť južnej

12. Západný úsek južného predhradia, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

13. Juhozápadná časť južnej hradby, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

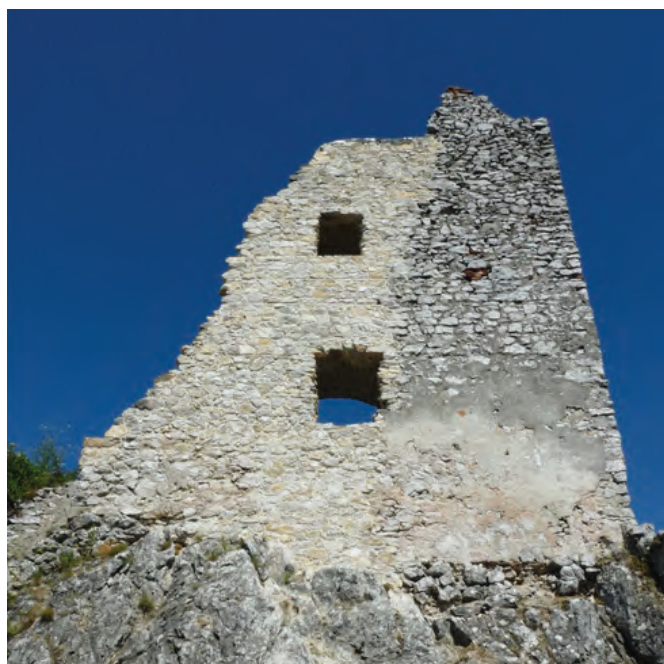
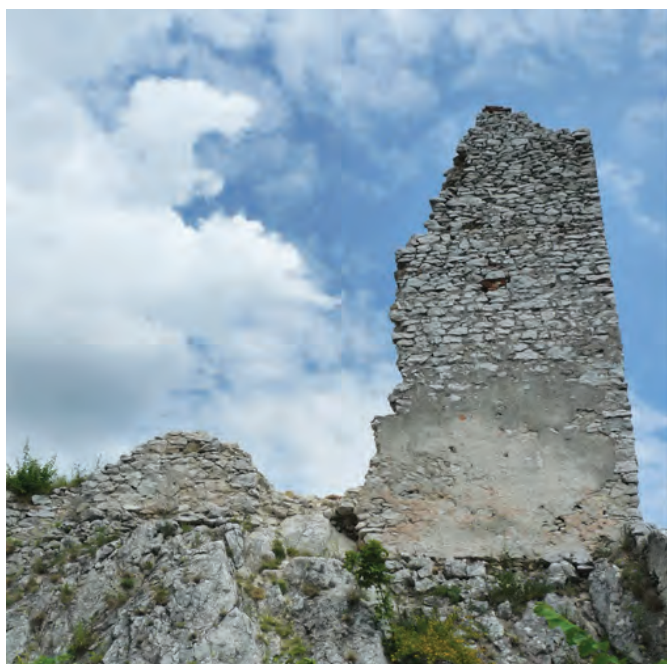
14. Parkánový múr, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

hradby ohrozovala kaverna, ktorá vznikla rozpadom pôvodnej strielne. Sanácia spočívala v doplnení muriva a obnovení dvoch strielní (obr. 11, 13).²⁸

Parkánový múr horného hradu

Parkánové opevnenie sa nachádza v juhozápadnej časti hradného jadra. Dlhšia strana parkánového múru prebieha od podkovovitej delovej bašty smerom na západ, kratšia časť múru tvorí západný úsek prebiehajúci v smere sever – juh. Spolu s baštou tvoril parkánový múr jeden obranný celok posilňujúci opevnenie čela horného hradu.²⁹ Okrúhla bašta

a parkánový múr vznikli pravdepodobne v druhej polovici 16. storočia za Fuggerovcov.³⁰ Murivo parkánového opevnenia bolo degradované, líce múru sa rozpadávalo. K poškodeniu parkánu došlo aj zrútením časti múrov z horného hradu, čoho pozostatkom je výrazný sutinový zával v priestore južného predhradia. V rámci obnovy bol doplnený materiál, čím sa hradba zastabilizovala. Západný úsek je stále výrazne narušený a murivo sa rozpadáva. Z dôvodu pokračovania murovacích prác na parkánovom múre prebieha v priestore predhradia archeologický výskum spočívajúci v odstránení sutinového závalu v priestore predpokladaného priebehu parkánového múru (obr. 14).³¹

15. Východná veža hradného jadra. Západná stena, stav pred obnovou a po obnove. Foto: Ján Barič.

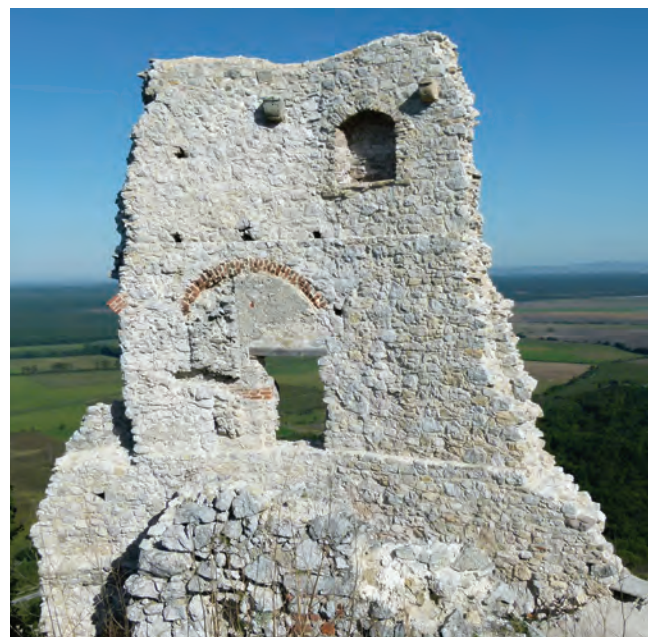

16. Východná veža hradného jadra, západná stena, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

Východná veža jadra

Pôvodne štvorpodlažná stavba z 13. storočia bola postavená na najvyššom bode hradu.³² Veža s rozmermi 8 x cca 6 m a hrúbkou múrov 1,7 m pravdepodobne plnila obrannú a pozorovaciu funkciu.³³ Na zameraní z roku 1972 je ešte zachytená stojaca západná stena s okennými otvormi, ktorá sa v roku 1999 zrútila do priestoru nádvorja. Ostalo zachované len torzo nárožia so zvyškom okna s výrazne deštruovanou päťou múru. Ostatné múry sú deštruované po skalné podlažie.³⁴ V roku 2014 sa doplnilo murivo, vďaka čomu sa podarilo zastabilizovať východnú stenu. V ďalšom roku sa podľa zamerania a fotografickej dokumentácie zo sedemdesiatych rokov obnovili okenné otvory (obr. 15, 16, 17).³⁵

17. Východná veža hradného jadra, južná stena, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

Hradný palác

Gotický palác môžeme datovať do druhej polovice 14. a začiatku 15. storočia. Pri jeho výstavbe bola na severnej, východnej a západnej strane ako základ využitá staršia hradba, ktorá tak stratila svoju fortifikačnú funkciu. Palác mal pôvodne tri nadzemné podlažia a suterén.³⁶ Podzemné podlažie je v súčasnosti celé zasypané a nedostupné. Podzemný priestor je situovaný len pod západnou časťou paláca.³⁷ Prvé podlažie je priečkami delené na tri priestory. Pôvodne bolo tvorené jednou sálou, ktorá mala rovný strop, neskôr v rámci renesančných úprav bola zmenená dispozícia. Vznikla ústredná stredová chodba široká približne 1,9 m s valeňou klenbou a dvomi miestnosťami po jej stranách.³⁸ Druhé nadzemné podlažie tvorila veľká sála osvetlená veľkými oknami s bočnými sedadlami. V zachovanom okne môžeme vidieť, ako bolo v rámci renesančných úprav prebudované na prevét.³⁹ Z tretieho podlažia sa zachovala časť severnej steny. Odkladacia nika bola vymurovaná z plochých kameňov a zaklenutá lomeným záklenkom. Plochý strop bol osadený na konzolách, zachovala sa len jedna, vytesaná z penovca.⁴⁰ Rekonštrukčné a stabilizačné práce na objekte gotického severného paláca začali v roku 2016. Severná stena paláca sa na východnej strane stabilizovala bočnou prímurovkou až po korunu. Doplnením muriva sa sanovala veľká kaverina, ktorá vznikla výpadkom veľkej časti muriva pod parapetom okna druhého podlažia. Obnova vstupného otvoru do prevétu spočívala vo vymurovaní špaliet a osadení dreveného prekladu, nad ktorým sa doplnilo chýbajúce murivo. Zároveň bola zreštaurovaná jeho šachta. Na treťom nadzemnom podlaží sa domurovala odkladacia nika, a zároveň sa doplnila replika gotickej trámovej konzoly

z penovca. Koruna múru bola rozobrať a nadmurovaná.⁴¹ Na vonkajšej strane severnej steny paláca bola rekonštruovaná pôvodná najstaršia hradba s cimburím s obnovením strielne v cimburí (obr. 18).⁴² Z južného múru severného paláca sa zachovala malá časť, ktorú ohrozovala výrazná kaverna a hrozila deštrukcia múru. Torzo severného paláca sa zastabilizovalo zamurovaním kaverny a preškárovaním líca.

Archeologický výskum

V roku 2017 sa na hrade realizoval predstihový archeologický výskum pod vedením Archeologického ústavu SAV, ktorý bol vyvolaný prípravou a reštaurovaním kultúrnej pamiatky. Sondy boli situované v priestore severného paláca a v blízkosti vstupnej brány do horného hradu v západnom predhradí v blízkosti dvoch oporných pilierov vstupnej rampy.⁴³ Výskumom boli identifikované dva oporné piliere s rozmermi 120 x 200 cm a 120 x 250 cm.⁴⁴ Počas druhej výskumnej sezóny v roku 2018 boli zistené ďalšie dva oporné piliere.⁴⁵ Odkryté piliere podopierali drevenú rampu, po ktorej sa vstupovalo do vstupného rizalitu. Tento nový vstup vznikol po postavení delovej bašty, ktorá uzavrela pôvodný vstup do horného hradu.⁴⁶ Výskumom severného paláca boli čiastočne doplnené poznatky o prvom nadzemnom podlaží v priestore severného paláca. Archeologický výskum zároveň overil zvyšky zaniknutej chodby.⁴⁷

18. Severný palác hradného jadra, južná stena, stav pred a po obnove. Foto: Ján Barič.

Záver

Cieľom príspevku bolo zosumarizovať výsledky doterajšej obnovy na Plaveckom hrade, ktorá sa intenzívne začala realizovať od roku 2014. Rekonštrukčné práce sa sústredili na najohrozenejšie objekty hradu. Prevedenie prác si drží vysokú úroveň a veríme, že tento nastavený trend bude i naďalej pokračovať pri ďalších prácach. Napriek viacerým nutným zásahom si hrad naďalej zachováva svoj torzálny vzhľad, vysoký stupeň autenticity, pôvodnej hmoty a v neposlednom rade má stále silný genius loci. Ostáva dúfať, že nedôjde k premene pamiatky na bezduchú kulisu komerčných aktivít na podporu turistického ruchu, ktorá by mohla takto potlačiť celú pamiatku a jej vnímanie do úzadia. ■

¹ WENZEL, Gusztáv. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus – Árpádkori új okmánytár IV., č. 18*. Pest: Eggenberger Ferdinánd Akadémiai, 1860.

² PLAČEK, Miroslav – BÓNA, Martin. *Encyklopédia slovenských hradov*. Bratislava: Slovart, 2007, s. 235.

³ WENZEL, 1860, ref. 1, X., č. 14.

⁴ PLAČEK, Miroslav. Plavecký hrad. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 42, 1993, č. 2, s. 5.

⁵ DVOŘÁKOVÁ, Daniela a kol. *Stredoveké hrady na Slovensku: život, kultúra, spoločnosť*. Bratislava: Veda, 2017, s. 362.

⁶ HÁZI, Jenő. Detrekő vára a középkorban. In HÁZI, Jenő. *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony: Kalligram Könyv- és Lapkiadó, 2000, s. 561.

⁷ PLAČEK – BÓNA, 2007, ref. 2, s. 236.

⁸ PLAČEK, 1993, ref. 4, s. 5.

⁹ KARCZAG, Ákos – SZABÓ, Tibor. *Felvidék és kárpátalja erődített helyei I*. Budapest: Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2018, s. 104.

¹⁰ PLAČEK – BÓNA, 2007, ref. 3, s. 236.

¹¹ ŠIMKOVIC, Michal. *Plavecký hrad. Stručný sprievodca po zrúcanine hradu*. Bratislava: Slovenský skauting, 2009, s. 16.

¹² *Plavecký hrad* [online], [cit. 06. 08. 2020]. Dostupné na: <<https://www.plaveckepodhradie.sk/plavecky-hrad.html>>

¹³ ŠIMKOVIC, Michal. *Plavecký hrad. Architektonicko-historický výskum staticky narušených objektov – severný palác jadra a bránová veža 2. predhradia* (rkp.). Bratislava, 2012, s. 4.

¹⁴ ŠIMKOVIC, 2009, ref. 11, s. 16.

¹⁵ Kolektív autorov. *Spoznajme problémy zrúcanín 2008*. Lietava: Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2009, s. 112.

¹⁶ ŠIMKOVIC, 2012, ref. 13, s. 4.

¹⁷ ŠIMKOVIC, 2012, ref. 13, s. 8.

¹⁸ PLAČEK – BÓNA, 2007, ref. 2, s. 238.

¹⁹ *Spoznajme problémy zrúcanín*, 2009, ref. 15, s. 112.

²⁰ ŠIMKOVIC, Michal. *Plavecký hrad. Architektonicko-historický výskum hradobného múru 1. predhradia* (rkp.). Bratislava, 2016, s. 22.

²¹ PLAČEK, 1993, ref. 4, s. 6.

²² ŠIMKOVIC, 2016, ref. 20, s. 22.

²³ Tamže, s. 21.

²⁴ ŠIMKOVIC, Michal – BÓNA, Martin. Opevnené sídla za vlády Anjouovcov: Hradná architektúra počas vlády Žigmunda Luxemburského. In BURAN, Dušan a kol. *Dejiny slovenského výtvarného umenia: Gotika*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2003, s. 589-590.

²⁵ ŠIMKOVIC, 2016, ref. 20, s. 4.

²⁶ Tamže, s. 10.

²⁷ KOHÚT, Vladimír – HLADKÝ, František. *Plavecký hrad: I. etapa statického zabezpečenia* (rkp.). Prodis plus, s. r. o. Bratislava, 2013, s. 5.

²⁸ *Plavecký hrad* [online], ref. 12.

²⁹ ŠIMKOVIC, 2009, ref. 11, s. 20.

³⁰ PLAČEK, 1993, ref. 4, s. 6.

³¹ Archeologický výskum začal v júli 2020 v čase písania tohto príspevku.

³² ŠIMKOVIC, 2009, ref. 11, s. 24.

³³ ŠIMKOVIC – BÓNA, 2003, ref. 24, s. 589.

³⁴ *Spoznajme problémy zrúcanín*, 2009, ref. 15, s. 112.

³⁵ *Plavecký hrad* [online], ref. 12.

³⁶ ŠIMKOVIC, 2012, ref. 13, s. 15.

³⁷ Tamže, s. 8.

³⁸ Tamže, s. 8.

³⁹ Tamže, s. 10.

⁴⁰ Tamže, s. 10.

⁴¹ *Plavecký hrad* [online], ref. 12.

⁴² *Plavecký hrad* [online], ref. 12.

⁴³ BIELICH, Mária – BIELICHOVÁ, Zora – ŠIMKOVIC, Michal. Prvá sezóna archeologického výskumu na Plaveckom hrade v Malých Karpatoch. In *Zborník Slovenského národného múzea: Archeológia 28*. Bratislava, 2018, s. 245.

⁴⁴ BIELICH – BIELICHOVÁ – ŠIMKOVIC, 2018, ref. 43, s. 245.

⁴⁵ *Plavecký hrad* [online], ref. 12.

⁴⁶ PLAČEK – BÓNA, 2007, ref. 2, s. 238.

⁴⁷ BIELICH – BIELICHOVÁ – ŠIMKOVIC, 2018, ref. 43.

Historické trendy využívania a opúšťania hradov a výpovedná hodnota prameňov z hľadiska architektonicko-historického vývoja v období raného novoveku

TOMÁŠ JANURA

Systematickému výskumu dejín hradov sa venujem od roku 2008, keď som spracoval dejiny hradu Lednica. Postupne som do roku 2020 odovzdal výsledky archívneho bádania k 30 hradom. Preskúmané množstvo pramenného materiálu mi prinieslo možnosť sledovania istých vývojových trendov sídelnej funkcie hradov, a zároveň poskytlo pohľad na príčiny ich zániku. Vyskytli sa aj isté udalosti vymykajúce sa z bežného rámca, ktoré potvrdili, že ľudské dejiny nemožno vnímať ako matematický súvislý rad udalostí smerujúcich priamo z istého bodu do iného bodu bez slepých uličiek. Za obdobie dvanástich rokov sa dala vybadať aj výpovedná hodnota jednotlivých typov prameňov z hľadiska stavebno-historického vývoja. V nasledujúcom texte syntetizujem svoje poznatky k uvedeným témam v období raného novoveku.¹

Strata sídelnej funkcie

Hrady po celý stredovek predstavovali pre bohatých šľachticov najviditeľnejší odlišovací znak od ostatných privilegovaných ľudí, ktorí žili v menších stavbách, pričom nezriedka boli iba z dreva. Zároveň im poskytovali bezpečné

Čachtický hrad. Foto: Borodáč, 1976. Zdroj: Archív PÚ SR, N 80445.

Hrad Dobrá Voda. Foto: Hilda Fialová, 1968. Zdroj: Archív PÚ SR, N 65485.

bydlisko v nepriaznivých časoch a vytvárali pre nich pocit spoľahlivého prístrešia. Okrem toho plnili funkciu chráneného skladiska potravín, klenotov, cenností, úložiska archívu a správneho centra okolitého panstva. Od začiatku 16. storočia v ich využití začínala pozvoľna absentovať úloha trvalého domova zámožných šľachticov. Ak to politický vývoj dovoľoval, sťahovali sa do kaštieľov budovaných v podhradských dedinách alebo vo vzdialenejších lokalitách s dobrým napojením na vtedajšiu obchodnú cestnú sieť. Ak hrady stratili úlohu permanentného domova ich majiteľov, nemuseli sa automaticky postupne meniť na zrúcaniny, keďže v prípade nepokojov dočasne poslúžili ako útočisko. Na druhej strane sa však odchod ich držiteľov podpísal na zastavení budovania honosných obytných priestorov.

16. storočie

Strata sídelnej funkcie sa podľa dosiaľ skúmaných hradov začala najmä na území západných a severných uhorských stolíc, kde nehrozilo akútne osmanské nebezpečenstvo. Hrad Dobrá Voda (Dobrá Voda, okr. Trnava) prestal plniť úlohu obydlija už na konci stredoveku, pretože ho zlúčili so susedným panstvom Smolenice, kde býval Michal Orzág (†1524). Po roku 1526 jeden po druhom vymierali mužskí členovia rodu Orzág, až sa jediným držiteľom rozsiahleho dedičstva stal Michalov vnuk, dvoran Ferdinanda I. a novohradský župan Krištof Orzág (†1567), ktorý si Dobrú Vodu ne zvolil za sídlo. Periférne postavenie hradu v rezidenčnej

sieti sa uchovalo, i keď bol od 5. apríla 1582 jeho novým majiteľom varaždínsky župan, dalmátsko-chorvátsko-slavónsky bán a kráľovský radca barón Krištof Ungnand (†1587), pretože v rovnaký deň nadobudol aj vedľajšie Smolenice. Ungnand nechal navyše na domíniu Dobrá Voda v Chtelnici so svojou manželkou Annou Lossonczyovou (†1595) vybudovať kaštieľ. Spojenie oboch panstiev sa nezmenilo ani po ich prechode na Ungnandovho zaťa, dalmátsko-chorvátsko-slavónskeho bána Tomáša Erdődyho (*1558 †1624).²

Čachtický hrad (Čachtice, okr. Nové Mesto nad Váhom) zdieľal identický osud s Dobrou Vodou. Ešte na konci stredoveku na hrade Čachtice preukázateľne bývali bratia Michala Orzága František Orzág (†1526) a Imrich Orzág. V dôsledku vymierania Orzágovcov stratil hrad rezidenčnú úlohu a situácia platila aj po smrti Krištofa Orzága, keď Čachtice 4. apríla 1569 získala Uršula Kanizsaiová (*1523 †1571), vdova po palatínovi Tomášovi Nádasdyom (*1498 †1562). Z inventára vyhotoveného pre vdovu 9. septembra 1569 bolo zrejmé, že sa v opevnenom areáli nenachádzal žiadny nábytok a skladovalo sa v ňom víno, potraviny a munícia. Napríklad do kaplnky sa odkladal pušný prach, kravské a ovčie syry. Využitie Čachtíc potvrdilo aj vybudovanie dnes zaniknutého kaštieľa v neďalekom rovnomennom podhradskom zemepanskom meste.³

Hrad Korfátka (Cerová-Rozbehy, okr. Senica) sa síce koncom 15. storočia spojila s príslušným panstvom Branč, ale v dôsledku početnejších príslušníkov rodu Korfátköy oba hrady poslúžili ako sídelné. Na Korfátke žil posledný mužský člen rodu barón Žigmund Korfátköy (†1546) a na Branči jeho neter Alžbeta Korfátköyová (†1550) s manželom Františkom Nyáryom (†1551). Keď bezdetný Korfátköy zomrel, jeho rezidencia dočasne prešla do užívania vlastníkov Branča. Obaja manželia na základe súhlasu Ferdinanda I. mohli slobodne rozhodovať o svojom imaní, a preto podľa Nyáryho testamentu z 10. marca 1551 Korfátku zdedili Nyáryho švagriná a Korfátköyho sestry. Ani jedna zo ženských príslušníčok rodu Korfátköy sa neusadila na hrade a v obvode panstva si ich manželia a ich potomkovia postupne vybudovali kaštiele a kúrie v Cerovej, Hlbokom, Jablonici, Lieskovom a Trstíne.⁴

17. storočie

Začiatkom 17. storočia pokračoval v priestore západných a severných uhorských stolíc v bezpečnom zázemí od osmanského nebezpečenstva proces opúšťania hradov na úkor kaštieľov. Považský hrad, v prameňoch nazývaný Bystrica (Považská Bystrica-Považské Podhradie, okr. Považská Bystrica), sa koncom 16. storočia nachádzal v rukách rodu Balassovcov a jeho členovia ho minimálne do začiatku 17. storočia vnímali ako hlavné sídlo, keďže ich starý rodový hrad Modrý Kameň sa načas dostal do rúk Osmanov. Po ich vytlačení slúžil ako pohraničná pevnosť s permanentnou vojenskou posádkou. V prvej tretine 17. storočia však na panstve Bystrica začali vznikať prvé kaštiele.

Poľská kňažná Alžbeta Zborovská, manželka Žigmunda Balassu (†1623), dala vybudovať kaštieľ v Orlovom, Žigmundov syn Šimon Balassa kaštieľ v (Považskom) Podhradí a Žigmundov brat Imrich st. Balassa druhý kaštieľ v Podhradí. O neobývanosti Bystrice svedčili viaceré súpisy z poslednej tretiny 17. storočia. V roku 1671 mal syn Imricha st. Imrich ml. Balassa (†1683) všetky hodnotné kusy nábytku v podhradskom kaštieli. Vnučka Šimona Zuzana Balassová sa síce starala o pridelené hradné podiely, ale rovnako sa jej nábytok

Hrad Korfátka. Foto: Hilda Fialová, 1966. Zdroj: Archív PÚ SR, N 54717.

Letecký pohľad na Považský hrad. Foto: A. Vasiliak, 1970. Zdroj: Archív PÚ SR, N 226863.

v roku 1689 nachádzal iba v kaštieli jej starého otca. V tom istom roku interiérové zariadenie Žigmundovho vnuka Adama Balassu (†1709) zaznamenali v jeho kúrii v Prečíne, i keď nezanedbával údržbu svojich častí na Bystrici.⁵

Na území východných uhorských stolíc sa situácia líšila, pretože ich teritóriom prešli všetky vojská za protihabsburských povstaní. Okrem toho susedili so Sedmohradskom, ktoré prináležalo do mocenskej sféry Osmanskej ríše a snažilo sa ohrozovať postavenie Habsburgovcov. Z uvedeného dôvodu sa ako bezpečnejšie bývanie až do záveru 17. storočia javili lepšie ochrániteľné hrady. Výnimku predstavovali opevnené areály, ktorých majitelia patrili k vymierajúcim rodom a už nebolo nutné viacerým členom rodu zabezpečiť primerané obydlie.

Hrad Brekov v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/305.

Krátko pred rokom 1620 sa hrad Brekov (Brekov, okr. Humenné) zrejme ako svadobný dar dostal do rúk Márie Drugethovej (†1643), manželky grófa Juraja Széchyho (†1625). Po Máriinej smrti hrozilo, že hrad zdedia jej potomkovia, preto Máriin brat gróf Ján Drugeth (*1609 †1645) svoju dcéru grófkou Katarínu Drugethovú vydal za sestriho nevlastného vnuka Adama Wesselényiho. Za povstania Juraja I. Rákócziho Brekov a neďaleký Jasenov v roku 1644 vzbúrenci obsadili, pričom Brekov poškodili. Keďže Jánov syn gróf Juraj (II.) Drugeth (*1633 †1661) oba opevnené areály začlenil do rozsiahleho domínia, ktorého ústrednou rezidenciou sa stal dobre opevnený kaštieľ v Humennom, stratili pre neho sídelný význam a nechal ich spustnúť. Z uvedenej príčiny sa v roku 1663 spomínal Brekov ako *zbořený*.⁶

Aj hrad Jasenov (Jasenov, okr. Humenné) sa ako reprezentatívne sídlo udržal vďaka prevodu do rúk drugethovských manželiek. Po smrti Juraja (I.) Drugetha (*1583 †1620)

na hrade žila jeho manželka a dcéra Alžbety Báthoryovej grófkou Katarína Nádasdyová, matka Márie Drugethovej. O jej prítomnosti v hradných priestoroch svedčil posmrtný inventár, ktorý zaznamenal veľké množstvo luxusných predmetov, i napriek tomu, že časť jej pozostalosti bola uložená v kaštieli v Humennom. Jasenov ako samostatná rezidencia poslužil aj manželke Nádasdyovej syna Jána Drugetha, Anne Jakusithovej. Keď Jakusithovej majetky prevzal jej syn Juraj (II.) Drugeth, už sa výstavné, a zároveň opevnené sídlo nachádzalo v Humennom.⁷

18. storočie

Väčšina vyššie položených hradov v rámci Uhorska strácala sídelný význam od prvej tretiny 18. storočia, pretože sa len veľmi ťažko alebo s nemalými nákladmi mohli pretransformovať na modernú barokovú rezidenciu so záhradami. Krásnu Hôrku (Krásnohorské Podhradie, okr. Rožňava) jej majitelia nepretržite obývali až do smrti baróna Mikuláša Andrásyho (†1686). Po Mikulášovej smrti sa 1. júla 1695 jeho piati synovia baróni Juraj Andrásy (†1725), Peter (I.) Andrásy (*1659 †1715), Štefan Andrásy, Pavol Andrásy (†1713) a Matej Andrásy (*1676 †1723) dohodli na rozdelení dedičstva. Napriek tomu až do obdobia po skončení povstania Františka II. Rákócziho žili iba na hrade. V prvej polovici 18. storočia sa však súrodenci a ich rozrastajúce sa potomstvo začalo sťahovať do kaštieľov v (Krásnohorskej) Dlhej Lúke, (Krásnohorskom) Podhradí, Drnave a Betliari. Okrem nich sa usadzovali v ďalších lokalitách v Sabolčskej, Šarišskej, Turnianskej a Zemplínskej stolici. Posledným trvalým obyvateľom Krásnej Hôrky sa stal Štefanov syn barón František Andrásy (†1789), ktorý sa do hradu nastahoval v roku 1739 potom, ako so svojou ženou grófkou Katarínou Keresztesovou dokončili *reštaurovanie a vyzdobenie* hradnej kaplnky. Keďže manželia nespodili žiadne deti, objekt už neposlužil ako domov ďalšej rodovej generácie.⁸

Netypický príklad predstavoval hrad Lednica (Lednica, okr. Púchov), pretože svoju sídelnú úlohu stratil na konci 16. storočia a na začiatku 18. storočia už bol zrúcaninou. V roku 1700 odkúpil časť panstva nitriansky biskup a uhorský kancelár Ladislav (I.) Mattyassovszký (*1643 †1705) a vo svojom

Hrad Krásna Hôrka. Zdroj: Archív PÚ SR, N 2916.

Hrad Lednica. Foto: Hilda Ruttkayová, 1959. Zdroj: Archív PÚ SR, N 6904/A.

testamente ho odkázal svojmu synovcovi komorskému radcovi Jurajovi Mattyassovszkému (†1736). Biskupov synovec sa neusadil na hrade, ale postavil si kaštieľ v Prečíne-Lehotke (dnes miestna časť Lednických Rovní). Po Jurajovej smrti sa v novej rezidencii zabýval jeho syn Ladislav (II.) Mattyassovszky (†1739) a druhý syn Jozef Mattyassovszky (*1701 †1754) nechal obnoviť Lednicu a presťahoval sa medzi múry stredovekého objektu. Jozef na hrade aj skončil, pretože bratova pozostalá vdova Antónia Mária Zeno odmietala vrátiť manželove majetky. Jozef Mattyassovszky podľa popisu panstva z roku 1754 dal Lednicu opraviť v roku 1746. Jednoznačný dôkaz o Jozefovej prítomnosti na hrade priniesol inventár zo 16. januára 1754. V jednotlivých miestnostiach sa nachádzali najnovšie kusy luxusného barokového nábytku, priestory vykurovali kachľové pece alebo krby s výtvare náročne riešenými rímsami ohniskového otvoru. Strop *paloty* pokrývali pozlátené štukatúry, v *bibliotéke* a Jozefovej svetlici sa uchovávalo 404 zväzkov zinventarizovaných kníh. Podľa iného popisu z 23. mája 1767 v stredovekom sídle vznikla aj baroková Kaplnka svätého Jána Krstiteľa s jedným oltárom.⁹

Transformácia na pohraničné pevnosti

Stratu sídelnej úlohy hradov v dôsledku rastúcej moci Osmanov neďaleko alebo na hraniciach obsadeného územia vyvážilo vyhlásenie za strategicky dôležité vojenské pevnosti. Šľachtické obyvateľstvo nahradili stále posádky, ktorých potrebám sa prispôbilibi priestory, aby bola dislokovaná armáda v prípade obliehania sebestačná. Značné sumy peňazí sa investovali do modernizácie alebo budovania nových fortifikácií a vytvorenia dostatočného množstva ubytovacích kapacít pre vojakov. Keďže Osmaní okupovali časť Uhorska až do poslednej tretiny 17. storočia, predĺžila sa životnosť niektorých opevnených areálov o takmer dve storočia.

Hrad Divín (Divín, okr. Lučenec) bol síce ľahko dostupný a jeho situovanie poskytovalo priestor na rozšírenie obytnej zložky, ale po jeho pripojení do majetkovej domény Balassovcov v prvej polovici 16. storočia stratil rezidenčnú funkciu. Balassovci totiž využívali ako obydlie neďaleký rodový Modrý Kameň (Modrý Kameň, okr. Veľký Krtíš). Expanzia Osmanov spôsobila, že sa obe lokality zmenili na pohraničné pevnosti. V rokoch 1575 – 1593 sa pánmi oboch hradov stali Osmaní a Divín predstavoval najsevernejší okupačný bod v Uhorsku vôbec. Po opätovnom dobytí cisárskymi vojskami zostali oba objekty súčasťou obrannej línie neobsadeného zvyšku kráľovstva.¹⁰

K jednej z veľkých pohraničných pevností patrila hrad Muráň (Muráň, okr. Revúca) v rukách Uhorskej komory, ktorý sa vďaka svojej veľkej ploche stal v podstate samostatnou sídelnou lokalitou. Na hrade vznikli osobitné byty pre veliteľa, jeho zástupcu či zástavníka. Aby posádka disponovala všetkými potrebami na prežitie, v areáli existovala pekáreň, pivovar, uhliarova dielňa, kováčska vyhňa, kolárova dielňa či krčma. Na začiatku 17. storočia sa síce hrad dostal do držby Széchyovcov, tým ale nezakol status pevnosti a noví vlastníci sa museli spolupodieľať na vydržiavaní vojakov. Prítomnosť armády spôsobovala rozdelenie kompetencií. Za zbrane, muníciu a bezpečnosť zodpovedalo velenie podriadené Dvorskej vojenskej rade vo Viedni a Széchyovci sa mali starať o údržbu a dovoz naturálií.¹¹

Hrad Divín. Foto: Rudolf Kedro, 1956. Zdroj: Archív PÚ SR, N 2554.

Ruiny hradu Modrý Kameň. Foto: Darina Ulrychová, 2011. Zdroj: Archív PÚ SR, N 186020.

Premena na zrúcaniny

Proces premeny hradov na zrúcaniny bol vo výnimočných prípadoch otázkou krátkeho času, ak došlo k ich obliehaniu a výraznému poškodeniu. Ak majitelia hneď neinvestovali do opravy, ponechali ich svojmu osudu. Väčšinou však malo chátranie dlhodobý priebeh a nadväzovalo na stratu sídelnej funkcie. Ak sa obytné priestory nepremenili na skladiská potravín alebo zbraní, zvyčajne sa v nich objavili prvé príznaky zanedbávania pravidelnej údržby. Výraznejšie sa zhoršovanie stavu prejavilo, keď z hradov odviezli naturálie a cennosti, čím sa rozšírila plocha nevyužívaných miestností. Po odchode hospodárskych správcov panstva a kastelánov už vlastníci nemali dôvod vynakladať prostriedky na rozsiahle opravy absolútne nevyužívaných objektov. Dočasné spomalenie ešte znamenalo ponechanie archívov v opevnených areáloch, ale po ich prevoze na iné miesto už nič nebránilo nezadržateľnému úpadku. V prípade hradov, ktoré sa v priebehu 16. storočia stali vojenskými pevnosťami, ich premena na zrúcaninu začala po zrušení posádky, ak sa momentálni majitelia nerozhodli znova obývať svoj hrad.

16. storočie

Zrúcaniny ešte v tomto čase neprispievali k typickej siluete danej oblasti, pretože opevnené objekty sa zväčša nepretržite využívali ako trvalé šľachtické domovy alebo sa pretransformovali na dôležité protiosmanské pevnosti. Kritické obdobie pre prežitie hradov predstavovala prvá polovica 16. storočia, keď medzi sebou o uhorský trón súperili dvaja králi. Fortifikačné rezidencie v rukách stúpcov Zá-

Hrad Hanigovce. Foto: Trejbal, 1933. Zdroj: Archív PÚ SR, N 56584.

Hrad Kamenica. Foto: Trejbal, 1934. Zdroj: Archív PÚ SR, N 56570.

Hrad Hričov v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/388.

poľských sa premenili na dôležité centrá odporu proti Habsburgovcom, čo neskôr vyústilo k vyslaniu trestnej výpravy, ich obliehaniu a v niektorých prípadoch aj k preventívnej demolácii. Ak sa vzápätí neprikročilo k dodatočnej rekonštrukcii, objavovali sa v panoráme krajiny prvé ruiny.

V druhej polovici 50. rokov 16. storočia sa viacerí vlastníci východouhorských hradov spojili s kráľovnou Izabelou, aby podporili nového uhorského kráľa Jána Žigmunda Zápoľského. Ak chcel Ferdinand I. eliminovať odpor voči svojej vláde, začal pripravovať ich dobytie. V Šarišskej stolici sa na stranu Zápoľských postavila Anna Tharczayová. Pred obliehaním dobre opevnenej a vyzbrojenej Kamenice armáda obsadila z fortifikačného hľadiska zastaraný Nový hrad (Hanigovce, okr. Sabinov) a výrazne ho poškodila. Niekedy medzi júnom a septembrom 1556 začalo obliehanie hradu Kamenica (Kamenica, okr. Sabinov). Až po poškodení opevnenia delostrelectvom sa Tharczayová vzdala a zrejme krátko potom došlo k odstreleniu ďalších priestorov sídla. Nový majiteľ Kamenice kráľovský dvormajster, radca a prefekt Uhorskej komory Ján

st. Dessewffy (†1568) sa už nepostaral o jej obnovu. Rovnaký osud stihol aj Nový hrad, pretože jeho čerstvý držiteľ, kráľovský familiár Gašpar Péchy (*1523 †1576) preniesol centrum domínia do (Pečovskej) Novej Vsi, kde si nechal pred rokom 1563 vybudovať kaštieľ.¹²

V západouhorských stoliciach síce tiež dochádzalo k obliehaniu opevnených areálov, ale pre blízkosť Viedne sa ich držitelia takticky vzdávali, alebo, keď pritiahla armáda, prestúpili na stranu Ferdinanda I., aby sa vyhli zničeniu svojich rodových rezidiencií. Zrúcaniny v tejto časti krajiny vznikali skôr postupne a súviseli s pripojením menších hradov k susedným väčším panstvám. Dobrým príkladom boli osudy hradu Hričova (Hričovské Podhradie, okr. Žilina), ktorý potom, ako jeho majiteľka Jana Likerka niekedy v rokoch 1560 a 1561 dobudovala kaštieľ v Bytči, opustila hrad, kde ešte ostali hospodárski správcovia a skladisko potravín. Keď však v novembri 1563 vyplatil František Thurzo (†1574) Likerku, pripojil nadobudnutú držbu k panstvu Lietava. Na úschovu potravín, vína, cenností a archívu poslúžila neporovnateľne lepšie opevnená a renesančne modernizovaná Lietava (Lietava, okr. Žilina), preto sa archaický Hričov bez akéhokoľvek využitia menil na zrúcaninu.¹³

17. storočie

V priebehu prvej polovice storočia v dôsledku pokračujúcej výstavby kaštieľov a kúrií v západných a severných uhorských stoliciach, kde nehrozilo bezprostredné osmanské nebezpečenstvo a povstania za sebou nezanechávali značné škody, hrady plnili iba úlohu skladísk. To viedlo k zanedbávaniu údržby, ktorá sa dočasne v obytných častiach zlepšila, ak bolo nevyhnutné v čase prechodu armád presťahovať sa z bezpečnostných dôvodov do opevnených areálov. Podľa inventára z 12. februára 1645 hradné priestory vnuka Alžbety Báthoryovej grófa Františka Nádasdyho (*1622 †1671) v Čachticiach nedoplňal žiadny nábytok. Keď sa zo Sedmohradska pohli vojská Juraja I. Rákócziho, presťahovali sa tam nádasdyovskí úradníci a zamestnanci z čachtického kaštieľa a so sebou odniesli aj hodnotné zariadenie. Počas bojových operácií 12. septembra 1645 urobili inventár a pri jednotlivých položkách uviedli, že sa pôvodne nachádzali v kaštieli. Po podpísaní mieru v Linci sa osadenstvo zabezpečeného objektu spolu s vybavením vrátilo do pohodlia neďalekého zemepanského mesta.¹⁴

Lietavský hrad v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/271.

Hrad Čičava v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/329.

Vo východných uhorských stoliciach v blízkosti Sedmohradska nie všetci majitelia využívali hrady ako trvalé obydlia, ak neboli v priebehu 16. storočia modernizované a rozšírené o obytné budovy ako hrad Slanec (Slanec, okr. Košice-okolie). Jeho majiteľ gróf Žigmund Ján Forgách (*1605 †1645) sa s manželkou grófkou Barborou Batthyányovou (†1680) zdržiaval v pokojných časoch v kaštieľoch v Hertníku, Nižnej Šebastovej (Prešov-Nižná Šebastová) alebo Hrani. Po vypuknutí povstania Juraja I. Rákócziho sa ovdovela grófka odsťahovala so všetkými súkromnými predmetmi a klenotmi na Slanec, kde prečkala celé obdobie. Po ukončení kuruckého odboja sa vrátila do manželových kaštieľov a na hrade sa naštartoval postupný proces chátrania.¹⁵

Na východe Uhorska sa už od začiatku 17. storočia nevyužíval na bývanie ani hrad Čičava (Sedliská, okr. Vranov nad Topľou), ktorý sa podobne ako Dobrá Voda, Čachtice alebo Hričov v predošlom 16. storočí stal súčasťou väčších majetkových domén a stratil svoj sídelný význam. V prípade Čičavy proces premeny na ruinu urýchlilo jeho rozdelenie medzi niekoľkých majiteľov, neprejavujúcich veľký záujem o jej udržiavanie. Keď si časť hradu 1. júla 1656 delil vnuk a vnučka Alžbety Báthoryovej gróf Juraj (II.) Drugeth a grófka Barbora Drugethová, v uzavretej dohode uviedli, že mnohé priestory sa už podobali ruine a niektoré sa v blízkej budúcnosti môžu veľmi rýchlo zmeniť na ruinu.¹⁶

Na sídelne nevyužívaných objektoch ako Slanec a Čičava, ktoré poslúžili iba ako bezpečné skladiská a ubytovanie panských úradníkov a zamestnancov, prebiehal v prvých dvoch tretinách 17. storočia nebadaný proces premeny na ruinu. Ich majitelia síce priebežne vynakladali obmedzené prostriedky na základnú starostlivosť, ale boli vynaložené len na tie časti, kde žili ľudia. Rozhodnutie o ukončení akýchkoľvek opráv im uľahčilo povstanie Imricha Thökölyho. Rebélia ušetrila zanedbávaným hradom akúsi poslednú ranu z milosti. Slanec v rukách Leopoldovi I. verných bratov grófov Adama ml. Forgácha (*1663 †1716) a Šimona Forgácha (*1669 †1730), synovcov Žigmunda Jána Forgácha, kuruci zrejme v roku 1682 poborili. Obaja súrodenci mali svoje síd-

la v západnej a strednej časti krajiny a o údržbu vzdialeného Slanca neprejavili žiadny záujem.¹⁷

Počas ťaženia proti povstalcom Imricha Thökölyho bola zdemolovaná aj Čičava. I keď nestála na vzdialenom a nedostupnom mieste, jej prípadnú obnovu komplikoval fakt, že po skončení povstania sa spolu s panstvom nachádzala v rukách štyroch vlastníkov: grófa Františka st. Barkóczyho (*1627 †1709), vnučky Juraja (II.) Drugetha grófkou Márie Kláry Drugethovej, grófkou Kristíny Csákyovej (*1654 †1723) a grófa Pavla st. Forgácha (*1677 †1746). Mimo obvodu domínia žili všetci spolumajitelia s výnimkou Barkóczyho, ktorý sa na hrad priamo pozeral zo svojho kaštieľa v neďalekom Tovarnom, a preto vnímal rekonštrukciu čo i len svojej časti za zbytočnosť. Rovnaký údel postihol aj dobre prístupný Divín, kde dal pod hradom Imrich ml. Balassa vybudovať kaštieľ. Keď za rebélie v roku 1683 vypálili hrad, kaštieľ a celé zemepanské mesto, Uhorská komora odmietla investovať do opravy Divína a zaplatila obnovu kaštieľa, keďže stačil na zriadenie správneho centra príslušného panstva.¹⁸

18. storočie

Hrady, ktoré sa postupne nezmenili na zrúcaniny v predošlom storočí alebo bez väčšej ujmy prečkali povstanie Imricha Thökölyho, zažili zaťažkávaciú skúšku v období posledného protihabsburského odboja Františka II. Rákócziho. Opevnené areály bez pravidelnej údržby a absencie moderných bastiónových fortifikácií už síce nemali reálny vojenský alebo strategický význam, ale napriek tomu ich povstalci obsadili, pretože tým mohli dočasne udržať svoje pozície v bojoch s cisárskymi vojskami. Rebeli zaujali aj Čachtice a pri svojom ústupe v auguste 1708 ich rozkradli a následne vypálili. Požiar iba zavřil dlhodobý nezaujem viacerých majiteľov o údržbu opusteného objektu.¹⁹

Zdalo sa, že kuruci definitívne spečatili osud Čachtíc, ktoré by zachránilo iba nájdenie nového spôsobu využitia. V prvej polovici 18. storočia vrcholila v Uhorsku rekatolizácia, preto sa pre vyššie položené hrady ponúkala možnosť ich pretvorenia na akési pútnické miesto. Nevyhnutnú pod-

Viniansky hrad v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/313.

Hrad Muráň v roku 1936. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/72.

mienku na zriadenie nového náboženského cieľa predstavovalo silné rímskokatolícke presvedčenie majiteľa a jeho ochota investovať nemalé prostriedky do prestavieb zanedbaných objektov. Jeden z držiteľov Čachtíc Pavol st. Forgách po ovdovení vstúpil do duchovného stavu a jeho hlboká zbožnosť zapríčinila, že nechal opustenú hradnú kaplnku pred rokom 1721 obnoviť a zasvätiť uhorskému kráľovi sv. Ladislavovi. Opravili sa aj príslušné budovy v rukách iných šľachticov, aby sa zaistila bezpečnosť príchodzích. Ostatné priestory však naďalej zostali v dezolátnom stave. Forgáchove úsilie vyšlo po jeho smrti nazmar, keďže jeho dedičia rovnako ako zvyšní vlastníci neprejavili ani najmenší záujem postarať sa o Čachtice.²⁰

Barón Imrich Sztáray (*1698 †1769) podobne ako Pavol st. Forgách investoval finančné prostriedky nielen do opráv svojich častí Vinianskeho hradu (Vinné, okr. Michalovce), ale aj do rekonštrukcie podielov spoluvlastníkov. Nekonal však z náboženských pohnútok. Zachovanie hradu považoval za vec vlastnej prestíže, keďže ho vnímal ako symbol stredovekého pôvodu rodu a v jeho priestoroch sa uchovával archív celého šľachtického rodu z Michaloviec. V 30. rokoch 18. storočia prevzal funkciu kastelána, aby zvýšil autoritu nariadení ohľadom povinnej údržby spoločných priestorov, keďže bol zároveň radcom Spišskej komory. 1. februára 1734 Užská stolica na barónovu žiadosť napomenula ostatných spolumajiteľov, aby sa starali o údržbu. Sztáray sa snažil predchádzať zanedbaniu starostlivosti i odkupovaním budov v rukách iných šľachticov a následne dal nad nimi obnoviť zaniknuté strechy. Záchranu Vinného neustále sťažovali zvyšní držitelia, čo v roku 1743 vyústilo do zrútenia veľkého úseku muriva. Zrejme aj pod dojemom tejto udalosti nakoniec Sztáray vzdal svoje úsilie a v popise z 26. septembra 1760 sa už uvádzalo, že na všetkých budovách hradu chýbali strechy a veže boli ruinami.²¹

Hrad Bystrica napriek strate sídelného významu v prvej polovici 17. storočia prečkal ďalších sto rokov v relatívne dobrom stave vďaka snahe rodu Balassa. Podľa popisu z obdobia niekedy po roku 1736 jeho polovicu vlastnil pravuk Zigmunda Balassa gróf Pavol Balassa (†1770). *Horný hrad*

s komplexom obytných budov sa nachádzal v dobrom stave, o čom svedčili nepoškodené drevené stropy, pavlače a schodiská. Iba strecha pitvora na najvyššom podlaží a dolná časť oltára kaplnky boli poškodené. Oproti tomu sa už *dolný hrad* menil na ruinu, pretože horné dve podlažia mali prepadnuté stropy. Nádvorie poslúžilo ako zvernica. Druhú polovicu v rovnakom čase spravoval gróf Peter Szapáry (*1690 †1753), ale z jeho časti sa zatiaľ nepodarilo nájsť popis.²² Zrejme obaja grófi a ich potomkovia po polovici 18. storočia ponechali Bystricu svojmu osudu.

Pravidelnú starostlivosť v priebehu 18. storočia nesídelným lokalitám zabezpečil štatút vojenských pevností. Na ich údržbe sa okrem Dvorskej vojenskej rady vo Viedni museli spolupodieľať aj ich majitelia. Vďaka tomu sa vysoko položený hrad Muráň nezmenil hneď po skončení povstania Františka II. Rákócziho na ruinu, i keď sa znížil počet ubytovaných vojakov. Vlastník objektu gróf Ignác Koháry (*1726 †1777) sa chcel zbaviť povinnosti udržiavať vzdialený objekt, kde už ani nesídlili správcovia alebo zamestnanci panstva a neslúžil ani ako skladisko potravín, či archívu. Po grófových rokovaníach s vojenskou radou a cisárovnou Máriou Teréziou 26. augusta 1776 Kráľovská miestodržiteľská rada Ignáca informovala, že panovníčka oficiálne zrušila vojenský charakter Muráňa. 9. októbra 1776 priamo na hrade gróf s velením pevnosti podpísal preberací protokol a v nasledujúcich rokoch sa niekdajšie strategicky významné miesto postupne zmenilo na ruinu.²³

Hrady, ktoré prežili 18. storočie

Koncom raného novoveku sa ukázalo, že na ruiny sa nerozpadli iba tie objekty, ktoré stáli v nenáročnom teréne alebo funkciu šľachtického sídla nahradilo iné trvalé využitie. V prípade hradov na rovine existoval dostatok voľného priestoru, kam sa mohli rozširovať plochy reprezentatívnych barokových obytných budov, a kde bolo k dispozícii postačujúce miesto aj na založenie záhrady s možnosťou jej výrazného rozšírenia na väčší anglický park na konci 18. storočia. Na druhej strane opevnené areály s novým poslaním síce neprešli zásadnými modernými architektonickými pre-

menami smerujúcimi k doplneniu ich stavebných hmôt, ale ich majitelia investovali zodpovedajúce financie, aby sa dalo medzi hradnými múrmi bezpečne žiť.

Budatínsky hrad (Žilina-Budatín, okr. Žilina) vďaka svojej polohe na rovine nikdy nestratil rezidenčnú úlohu. Niekedy medzi rokmi 1712 – 1727 na mieste staršieho južného a západného predhradia nechali gróf Gašpar ml. Szunyogh (+1727), jeho syn gróf Ladislav Szunyogh (*1675 +1727) a Ladislavova manželka barónka Eva Terézia Horváth-Simoncsitsová (*1696) vybudovať barokové obytné kridlo. Upravili sa aj staršie renesančné obytné priestory, veža nadobudla vysokú cibulovú strechu a záhradu ohradili kameným múrom. Na tieto stavebné aktivity po prechode hradu do rúk sliezskej vetvy rodu nadviazal gróf Anton Szunyogh (+1751), ktorý dal v roku 1744 postaviť novú Kaplnku Nepoškvrneného Počatia Panny Márie a sv. Jána Nepomuckého a pretvoriť celé predhradie na bývanie s dominantným symetrickým palácom na južnej strane. Antonov syn gróf Ján Nepomuk Szunyogh (*1724 +1798) okolo roku 1795 inicioval zmenu barokovej záhrady na prírodno-krajinársky park, kde k staršej oranžérii pribudla aj nová.²⁴

Po smrti Františka Andrásyho v roku 1789 už Krásnu Hôrku neobývali jej vlastníci, ale vďaka barokovej prestavbe kaplnky sa z hradu stalo pútnické miesto a symbol rodovej piety. V sakrálnom priestore sa uchovával milostivý obraz Panny Márie, pričom sa preň vžilo aj pomenovanie Svätá Mária ochrankyňa rodu Andrásy. Na rozdiel od Čachtíc sa k miestu zbožnosti viazali dve základiny na jej prevádzku a údržbu. Františkov bratranec barón Peter (II.) Andrásy (+1745) v testamente z 1. marca 1745 zriadil prvú fundáciu. Farárovi z (Krásnohorského) Podhradia v nej nariadil, aby dvakrát za týždeň slúžil omše za spásu jeho duše, ale aj ostatných Andrásyovcov, pričom mu na pomoc pridelil jedného františkánskeho mnícha. František založil 1. januára 1758 druhú fundáciu na pokrytie všetkých výdavkov. Z peňazí sa platila aj zdvojená pozícia kantora a organistu a dvaja trubači. Na hrade žijúci členovia rodiny Dobos povinne pri rôznych sviatkoch zabezpečovali bubenicky hudobný sprievod. Františkánsky páter nemal slúžiť omše len pre Andrásyovcov, ale aj pre hradnú čelaď a hajdúchov. Ďalej bdel nad duchovnou útechou väzňov a pri nekatolíkoch podľa možnosti vyvíjal úsilie na ich konverziu. Každý deň sa musela slúžiť omša za požehnanie a vzáňanie sa rodu Andrásy.²⁵

Oravský hrad (Oravský Podzámok, okr. Dolný Kubín) pred opustením zachránilo, že bol podobne ako Krásna Hôrka v správe jedného vlastníka – Oravského komposesorátu – a hrad poskytol obydľie panským zamestnancom a úradníkom. Podstatnú rolu rovnako zohral aj náboženský faktor, pretože kaplnka slúžila po celé storočie ako farský kostol pre (Oravský) Podzámok, Pribiš, Kňažiu (Dolný Kubín-Kňažia), Medzibrodie (nad Oravou) a Dolnú Lehotu. Po roku 1750 sa v dôsledku výstavby budov v Podzámku pre personál panstva znížil počet ľudí žijúcich v opevnenom areáli. Provizor, hajdúsi a väzni boli umiestnení iba v *dolnom hrade* a podľa popisu z roku 1760 sa *horný a stredný hrad* dostali do dezolátneho stavu. Komposesori si uvedomovali, že ak nedôjde k údržbe aj prázdnych častí, ohrozia obývanú najnižšiu časť a v prípade zrútenia celého objektu by riskovali zahatanie rieky, slúžiacej ako dopravná tepna na splav dreva. Preto sa v poslednej tretine 18. storočia investovalo do rekonštrukcie celého areálu, pričom naďalej zostal využívaný iba *dolný hrad*. K dovtedajším stálym obyvateľom pribudol archivár,

Budatínsky hrad. Zdroj: Archív PÚ SR, D 9149.

keďže sem z Lietavy previezli všetky písomnosti, a pokladník, pretože z bezpečnostných dôvodov sa už aj predtým pokladnica panstva nachádzala na hrade.²⁶

Pôvod pracovníkov na hradoch

Písomné pramene zachovali mená architektov moderných fortifikačných prvkov alebo výtvarne vyspelejších obytných palácových budov na väčších a významnejších uhorských hradoch. Na druhej strane sa nevenovala skoro žiadna pozornosť otázke, kto boli a odkiaľ pochádzali majstri a robotníci, ktorí už návrhy realizovali v praxi. Výstavba opevnených areálov si totiž vyžadovala vyšší stupeň odbornosti, keďže sa jednotlivé objekty nachádzali v exponovaných polohách a ťahali sa do značnej výšky. Na mnohých miestach sa ale nepracovalo na základe architektonického návrhu, pričom vytvorenie prístavieb alebo obnovenie starších budov nemohol viesť niektorý z obyvateľov konkrétneho panstva bez skúseností. Poddaní však určite tvorili väčšinu nekvalifi-

Zbrane a dereš pod bránou na hrade Krásna Hôrka. Foto: Ludovít Zelms, 1954. Zdroj: Archív PÚ SR, N 2650/16.

Uhrovecký hrad. Foto: Štefan Holúbek, 1972. Zdroj: Archív PÚ SR, N 73184.

Hrad Jasenov v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/288.

kovaných robotníkov pod dohľadom šľachticom vybraného staviteľa.

Medzi unikátne dokumenty osvetľujúce pozadie budovania či rozširovania hradov patrilo ocenenie objektov na Uhrovci (Uhrovské Podhradie, okr. Bánovce nad Bebravou) z čias Petra Doktora Szilágyiho. Ohodnotenie z 26. júna 1549 zabezpečili zástupcovia Nitrianskej kapituly na žiadosť nového majiteľa baróna Františka Zaya (*1498 †1570). V tom čase ale na Uhrovci ešte žila Petrova pozostalá vdova Brigida Oroszlánkőyová, ktorá kapitulským predstaviteľom ukázala všetko, čo vzniklo za života jej manžela. Z textu nebolo jasné, či dotyční oceňovatelia kedysi pracovali na úpravách, ale napriek tomu by sa dalo s istotou tvrdiť, že sem prizvali svedkov so skúsenosťami s hradnou architektúrou.

Murársku prácu v celkovej výške 4 000 uhorských zlatých zhodnotili väčšinou murári zo zemepanských a slobodných kráľovských miest. Na najnižšej úrovni zrejme stáli Martin Zednyk a istý Andrej z (Trenčianskeho) Jastrabieho, vyššie postavenie mali Juraj z Ilavy alebo Vavrínek z Bojníc. Rozhodujúce slovo patrilo dvom murárom s predpokladaným talianskym pôvodom – Jánovi Italovi z Bojníc a Ján Italovi z Trenčína. Tesárske práce za 500 uhorských zlatých oceňovali mlynári a majstri z menších lokalít. Výsadnejšiu pozíciu medzi nimi určite zastávali istý Žigo z Nemeckého (Nitrianskeho) Pravna a Ján Barlabasov syn a Andrej Moszny z Trenčína. Vysoký stupeň odbornosti si vyžadovalo vybudovanie priekopy a cisterny za 1 000 uhorských zlatých, preto sem boli povolaní lámači kameňa zo vzdialenejšej oblasti banských miest ako Michal Hewer z Pukanca, Valentín Welyk, Michal Thwrchany, Šimko Hewer a Félix z Banskej Bystrice, Tomáš z Hodruše, Tomáš z Pukanca a Ján z Kremnice. V prípade mužov bez priezviska asi išlo o radových baníkov.²⁷

Najdôležitejšie typy písomných prameňov

Výpovedná hodnota písomných dokumentov veľmi závisela od prístupu majiteľov hradov k vedeniu správnej agendy a požiadavkám na presnosť a podrobnosť. Dalším určujúcim faktorom bolo, či sa konkrétny opevnený areál nachádzal v rukách jednej osoby alebo viacerých šľachticov. Pri analýze písomností sa ako nevyhnutnosť ukázalo poznanie majetkového rozdelenia daného objektu. Ak totiž hrad vlastnilo niekoľko držiteľov súčasne, vo výslednom písomnom zázname sa odrazila podoba iba jeho časti a prípadne aj spoločných priestorov. Ak sa z rovnakého obdobia nezachovali archívne dokumenty, ktoré by približovali podiely ostatných spoluvlastníkov, dalo sa niekedy len ťažko určiť, kde sa písomne evidované plochy rozprestierali, ak do súčasnosti zo skúmaných lokalít pretrvali iba torzálne zrúcaniny.

Inventáre

Medzi početné dokumenty patria inventáre, ktoré mali zaznamenať množstvo uskladneného obilia, potravín, vína, soli, zbraní a nábytku. Pre tvorcov inventárov nebolo dôležité zachytiť vzájomné komunikačné vzťahy a prepojenia medzi jednotlivými priestormi. Ak mal výsledný dokument splniť požiadavku na zistenie množstva naturálií, zákonite do neho zahrnuli jedine tie miestnosti, kde sa nachádzali. Preto bola výpovedná hodnota inventára Jasenova z 15. januára 1641 vzhľadom na veľkosť objektu veľmi obmedzená. Na hrade Jána Drugetha spomenuli iba existenciu *klučiarovej svetlice, pitvora pred klučiarovou svetlicou, prvého až štvrtého éles házu*²⁸, *paloty, priestoru pred polkorábovou svetlicou, malej brány a v jej priestoroch pitvora, priestoru vedľa malého schodiska, komory vedľa stajne, cisterny, malej svetlice vedľa novej studne, pivnice na malej bráne, malej pivnice na malej bráne a vnútornej pivnice*.²⁹

V prípade Slanca sa zapisovatelia sústredili okrem naturálií aj na zbrane a nábytok, a preto by sa mohol inventár majetku grófký Barbory Batthyányovej z 8. až 11. novembra 1672 považovať za zachytenie podstatnej časti hradných interiérov. Vtedajšie priestory tvorila *dolná palota horného hradu, susedný sklep, rohový sklep, rohová svetlica, susedná palota, pitvor paloty, zbrojnica, vedľa zbrojnice, na chodbe, lekáreň, obilníkova svetlica, susedný sklep, jedáleň, puškárova svetlica, krajčirova svetlica, komorníkova svetlica, veľká palo-*

ta, kaplnka, hradná brána, krajčirov sklep vedľa jeho svetlice, dlhá pivnica, susedný sklep, šafárova pivnica, za šafárovou pivnicou, octová pivnica, susedná pivnica, veľká pivnica horného hradu a dolné opevnenie.³⁰

Popisy

K zriedkavejším, ale z hľadiska rekonštrukcie vnútorného členenia súčasných zrúcanín hodnotnejším písomnostiam, patria popisy. Tie mali ustálenú štruktúru a zachytávali všetky priestory konkrétneho majiteľa. Autor dokumentu takmer vždy začínal pri prvej bráne a postupne prechádzal medzi jednotlivými časťami hradu a podlažiami. Už len od pedantného prístupu zapisovateľa závisela celková výpovedná hodnota. Ak sa zaznamenal aj počet dverí a okien v miestnostiach, alebo existencia kachľovej pece a kozubu, vznikla týmto spôsobom dobrá pomôcka pre stavebných historikov, keďže tieto prvky alebo ich náznaky sa zachovali v dnešných zrúcaninách.

13. decembra 1650 vznikol pre barónku Annu Máriu Palocsayovú (*1643 †1686) popis jej podielu na Korlátke, ktorý však zaznamenal aj spoločné priestory s ostatnými spolumajiteľmi. Do *stredného hradu* sa vstupovalo spoločnou maľou bránou s padacím mostom. Potom sa prechádzalo na prízemie obytných budov, kde sa rozprestierali palocsayovské vlastné priestory. Na ich začiatku stál *prázdny pitvor* pod *polkorábovou svetlicou*, vo vnútri nasledoval *obyčajný pitvor*, z ktorého sa po pravej strane dverami vchádzalo do svetlice s dvomi prázdnyimi zamrežovanými oblokmi a z nej do *veľkej paloty* s menším oblokom a tromi veľkými zasklenými zamrežovanými oblokmi. Za palotou nasledovala *šafárova svetlica* so zamrežovaným a zaskleným oblokom a *tmavá pivnica*. Odtiaľ sa dvere otvárali do *obilníkovej svetlice* s tromi zasklenými oblokmi a z toho dvomi zamrežovanými. Vedľa nej bola ďalšia *obilníková svetlica* s tromi zamrežovanými a zasklenými oblokmi. Na prvom poschodí nad *tmavou pivnicou* stála *veľká izba* s jedným prázdnyim zamrežovaným oknom, z ktorej sa prechádzalo do komory. Na druhom poschodí sa rozkladala *pustá svetlica* bez podlahy s dvomi zasklenými a zamrežovanými oknami a vedľajšou komorou.³¹

Na Lietave pre Oravský komposesorát vyhotovili 3. marca 1705 popis jeho štvrtiny, pričom nevynechali ani spoločné budovy. Dokument bol natoľko podrobný, že umožnil datovať obdobie vzniku druhej hradnej brány, pretože došlo aj k prepisu dnes zaniknutej nápisovej dosky nad jej prejazdom. Text v dvanástich riadkoch znel: *Jehovae Deo gloria/ Dum fuit in Paternos, igniscerosque Penatos/ Plurimaque hostili, dat pia membra iugo/ Reddit etiam tristes Biczensia Tecta favillas/ Bocskaoia Stephano deditur haydoferus/ Servatus Comes haec ego Thurzo Georgius Arce/ Partique addictus Magnae Rudolphae tuae/ Hoc opus errex, puteoque et moenibus auxili/ Pluribus amplexum Lethava fida tuum./ luxta Deo Regiaque fides servata, quid inde?/ Mens bona, nomen, horos, hanc comitata maneat/ Anno Domini 1605.*³²

Orava patrila ako celok komposesorátu, a preto v jej prípade 29. marca 1705 dokončili popis celého hradu. Vo svojej podstate išlo o unikátny dokument, pretože zatiaľ som nemal k dispozícii obdobný z iného hradu. Z rozsiahleho textu sa niektorými pasážami dá ilustrovať jeho význam, pretože okrem iného uvádzal aj obdobie, z ktorého pochádzali veľké palné zbrane umiestnené na hrade. Navyše v priestoroch tzv. Thurzovho paláca sa zmieňuje o existencii nástenných maľieb, ktorých odkrytie sa v nedávnej dobe prezentovalo

Hrad Slanec v roku 1937. Zdroj: Archív PÚ SR, T 1253/341.

Oravský hrad v roku 1924. Zdroj: Archív PÚ SR, N 17350.

ako nečakaný objav. Táto situácia len potvrdila, aké je nevyhnutné skúmať aj písomné pramene, pretože pri rekonštrukcii dodnes zachovaných hradov môžu pomôcť v otázke, kde by sa mali v prvom rade robiť aj reštaurátorské výskumy.

Podľa popisu na ploche delostreleckej bašty s kazematami stála v rohu vežička so šiestimi kamennými stĺpmi a maľovaným stropom, nápisom s rokom 1669, erbom grófa Štefana Thökölyho a nazeleno maľovanou strechou. Okrem vežičky sa na bašte nachádzala prázdna chodba alebo promenáda. Na bašte rozmiestnili päť diel, pričom druhé a štvrté dal uliati František Thurzo, piate zhotovili na náklady Ferdinanda III. Do tzv. Archívnej bašty uložili tri delá, pričom prvé daroval arcivojvoda Matej Jurajovi Thurzovi a druhé nechali v roku 1647 odliati Mikuláš, Pavol a Matej Osztrostovci. Veža nad hradným kostolom bola vybavená hodinami a zvonmi. Tri väčšie zvony dal urobiť Juraj Thurzo a štvrtý najmenší Imrich Thurzo.³³ V tzv. Thurzovom paláci sa na horných podlažiach rozprestierali slávnostné komnaty. Najprv sa vošlo do strednej komnaty s miestom na jedenie, ktorú skrášľovali figuratívne maľby, starobylé modré dvere a viaceré puzdrá

Čachtický hrad. Foto: Ladislav Borodáč, 1976. Zdroj: Archív PÚ SR, N 80186.

Hrad Korlátka. Foto: Ján Sláma, 1989. Zdroj: Archív PÚ SR, N 103623.

na pripevnenie zbraní. Po pravej strane pitvora sa nachádzala ďalšia komnata alebo svetlica s *kockovaným stropom*, maľovanými dverami, veľkým oknom a čiernou kuchyňou. Po ľavej strane uvedených komnát sa tiahla ďalšia komnata nazývaná jedáleň so štyrmi veľkými oknami a stenami a stropom pomaľovanými rôznymi výjavmi. Po ľavej strane jedálne umiestnili rozsiahlu komnatu s dvojíťmi oknami, pokrytú kožušinami s bielo-modrými *medailónmi na rozveselenie*. Na jedáleň smerom k hradnému kostolu nadväzovala svetlica s novými zelenými dverami a cez ňu sa dalo vojsť do kostola. Pred jedálňou smerom do nádvorja sa po fasáde ťahal vinič.³⁴

Delby

Delby majetku v minulosti patrili medzi bežné spôsoby, ako sa v budúcnosti vyhnúť sporom medzi potomkami konkrétneho šľachtica alebo šľachtickej. V prípade hradov mali presne určiť, ktoré plochy prípadnú jednotlivcom, kde by si mohli vytvoriť samostatnú domácnosť. V spoločnom užívaní zostávali zväčša strechy, priekopy, opevnenia, zbrane, munícia, studne a cisterny, aby sa o ich údržbu a opravy starali všetci rovnakým dielom. V niektorých opevnených areáloch sa do kolektívneho vlastníctva dostali aj chodby a schodiská, pretože sa miestnosti v obytných častiach nedali vyčleniť tak, aby každá nezávislá obytná jednotka disponovala

vlastným komunikačným priestorom. Výpovedná hodnota uzavretej delby z hľadiska popisu vnútorného členenia veľmi závisela od prístupu majiteľov.

Na Čičave sa písomne zachovaná delba z 28. novembra 1609 medzi Katarínou Várdayovou (*1580 †1630) a grófkou Alžbetou Báthoryovou (*1560 †1614) odvolávala na staršiu, dnes zatiaľ neobjavenú delbu. Obe ženy sa dohodli, že zneenie v predošlých rokoch uzavretej dohody zostane v platnosti bez väčších zmien. Do nového dokumentu len doplnili, že dovtedajšia spoločná *pokladnica* prejde do držby Várdayovej a dosiaľ spoločný *vonkajší hrad* sa spolu s baštami s výnimkou *veľkej bašty* rozdelí na dve polovice. Obe strany sa v budúcnosti postarajú o dokončenie a následnú starostlivosť o *veľkú baštu*, kde sa umiestnia delá ťažkého kalibru.³⁵

Naproti tomu, keď sa v marci 1617 deti Alžbety Báthoryovej gróf Pavol Nádasdy (*1597/8 †1633) a grófka Katarína Nádasdyová podelili o Čachtice, výsledný text bol veľmi podrobný. *Vonkajší hrad* si ponechali v kolektívnom vlastníctve. Nádasdyová získala do osobného imania z *horného alebo vnútorného hradu* po ľavej strane brány *veľký sklep*, z ktorého sa prechádzalo do pivnice, ale aj do *temničnej izbičky*. V pokračovaní dolného podlažia jej pripadla *kapustná izba* a cisterna, ktorá by však mala byť spoločným majetkom. Za už spomínanými priestormi sa nachádzal *malý sklep* a *sklep pod schodiskom*. Po schodisku vystúpili zapisovatelia delby na *druhé kaplnkové podlažie*, kde Nádasdyovej pririekli svetlicu s trémovým stropom, *palotu* s trémovým stropom s pripojeným *sklepom* a komoru s trémovým stropom na konci spomenutej *paloty*. V *kaplnkovej časti* sa jej ďalej ušla *veľká priechodná palota*, na jej konci izba s trémovým stropom pred skladiskom a *sklep* nad skladiskom.

Pavol Nádasdy dostal priestory, ktoré sa začínali v *hornom alebo vnútornom hrade* po pravej strane od brány *horného hradu*. Povyše spomenutej brány prevzal pivnicu a nad ňou v jednom rade štyri *sklepy*. Prechádzajúc popred štyri *sklepy* sa v druhom rade nachádzala porúčaná izba vedľa schodiska, z ktorej sa prešlo do *sklepu*, v danom čase využívanom ako väznenie. Pri spomenutých štyroch *sklepoch* bola ako sa patrí *veľká svetlica* s pitvorom a prázdnu izbičkou, ktorá nemala ani podlahu a ani trémový strop. Na druhom podlaží pripadol Nádasdyemu nad bránou *horného hradu* *szenes ház*,³⁶ z ktorého sa vchádzalo do svetlice s trémovým stropom. Zo *szenes házu* sa po schodoch vystúpilo na tretie podlažie s izbou a ďalším *szenes házom*, z ktorého sa prechádzalo do veže s izbou s trémovým stropom. Pracháreň na štvrtom podlaží veže zostala spoločným majetkom oboch súrodencov spolu so svojim obsahom, rovnako aj zbrane rozmiestnené po hrade.³⁷

Obhliadky

K raritným prameňom patria obhliadky hradov, ktoré sa robili zväčša zástupcami uhorských stolíc kvôli sporom medzi jednotlivými spolumajiteľmi v prípade zanedbávania kolektívnej údržby alebo pri stavbe budov bez súhlasu ostatných vlastníkov. K vytvoreniu takýchto dokumentov dochádzalo takmer výlučne iba pri majetkovo rozdelených opevnených areáloch. Na Korlátke dlhodobo niektorí držiteľia zaujímali vlažný prístup pri starostlivosti o svoje a spoločné časti, čím ohrozovali tých, ktorí udržiavali svoje priestory. Preto po sťažnostiach Františka st. Pongrácz a grófa Adama Batthányi (*1662 †1703) predstavitelia Nitrianskej stolice 4. mája 1697 dokončili obhliadku objektu.

Komisia prešla *vonkajšou hradnou bránou* a naľavo od nej jej ukázali istú stavbu patriacu skalickým jezuitom, ktorá nemala strechu, a preto sa dve izby so svojimi stenami nad dvomi svetlicami nad pivnicou okolo sviatku Narodenia Pána 1696 zrútili. Napravo od brány stála ďalšia stavba, záložne prináležiaca grófovi Alexandrovi Gvadányimu. Chýbala jej strecha, čo spôsobilo rozpadnutie stien. Potom komisári postúpili po schodoch do *horného hradu* a prechádzali cez miestnosti rodu Pongrácz, ktoré momentálne držal Ján st. Labsánszky. Boli veľmi dobre opravené, pokryté a zaopatrené. Prišli až k hradnej veži. Jej dolná časť v rukách jezuitov slúžila ako skladisko nazývané *tárház*. Vrchné podlažia vlastnila záložne Eva Bokrosová, pričom iba zlomok pokrývala strecha a zvyšok bol v dezolátnom stave. V dôsledku zanedbania sa počas Veľkej noci 1696 zrútila časť klenieb horných podlaží a padajúce skaly poškodili *dolné opevnenie hradu*.³⁸

Vypočúvania

Vypočúvania patrili k bežným dokumentom, pretože mali objasniť kriminálne delikty alebo spory akéhokoľvek druhu. Avšak veľmi zriedkavo sa stávalo, aby osvetľovali stavebné aktivity na hrade. Z hľadiska doterajšieho výskumu sa ako výnimočný dokument ukázalo vypočúvanie svedkov zástupcami konventu v Lelese ohľadom prác na Vinom. Svedkovia hovorili o budovaní jednotlivých priestorov za obdobie viac ako polstoročia a ich výpovede zachytili až prekvapivé a dnes nesmierne cenné detaily. Zapísanie všetkých svedectiev sa ukončilo 30. augusta 1567.³⁹

Tomáš Papyncz informoval, že sa hradby *starého hradu* okolo 25. decembra⁴⁰ zrútili a následné opravy zabezpečil nebohý Štefan Eödönffy. Podľa Juraja Ipu obnovu *starého hradu* iniciovali nebohí Stanislav Eödönffy a otec Štefana Ján Eödönffy.⁴¹ Blažej Zeel pracoval ako murár v službách Pongráczovcov na stavbe múru od dediny Trnava (pri Laborci), pričom predtým na jeho mieste existovala svetlica z veľkých drevených trámov. Podľa hradného kastelána Jána Beya sa členovia rodu z Michaloviec sťažovali, keď Ján Pongrácz začal s budovaním v priestore pred *starým hradom*. Podľa Beya sa František st. Eödönffy spolu s ďalšími Eödönffyovcami

ohradili, keď Pongrácz prehradzoval alebo uzatváral otvory a miesta pre palbu a palebné stroje. Kastelán potvrdil, že František st. Eödönffy už približne tri roky v kuse nechal čistiť starý hrad. Podkastelán Michal Banóczy doplnil, že František st. *vyčistil sporný starý hrad* prostredníctvom palierov.

Michal Bolgar potvrdil, že sa ešte pred povstaním Juraja Dóžu⁴² časť *starého hradu* zrútila a opravy zaobstarali Stanislav a Ján Eödönffyovci. Ján Spanczyk doplnil, že aj brat Stanislava Eödönffyho, nebohý Krištof Eödönffy,⁴³ v priebehu troch rokov nepretržite staval v *starom hrade*. Spanczyk ďalej dosvedčil, že zvalené časti *starého hradu* vo veľmi krátkom čase nechali obnoviť Stanislav a Ján Eödönffyovci, pričom si na pomoc prizvali aj palierov. Tomáš Szyketh pracoval na oprave zrúteného múru, vozil potrebné kamene a potvrdil, že k deštrukcii došlo ešte pred Dóžovým povstaním. Podľa Andreja Hlawku bol *starý hrad* vždy neobývaný, v oknách chýbali sklenené terčíky, a práve táto časť spadla. Bezprostredne po páde ju ohradili trámami a neskôr Stanislav Eödönffy zavolať palierov a začalo sa s rekonštrukčnými prácami.⁴⁴

Záver

Štúdiá z pochopiteľných dôvodov svojho obmedzeného rozsahu nemohla zachytiť všetky odlišnosti alebo špecifiká. Vo všeobecnosti však platilo, že v západných a severných uhorských stolicích boli hrady opúšťané na úkor kaštieľov a kúrií už od začiatku 16. storočia. Vo východných stolicích sa tento trend rozbehol až v 17. storočí. V južných oblastiach na hraniciach s Osmanmi okupovaným územím sídelnú funkciu pre majiteľov nahradila prítomnosť vojenských posádok. V globále by sa dalo zhrnúť, že keď hrady už neplnili úlohu domova šľachty alebo armády, začal sa rýchlejší alebo pomalší proces premeny na ruinu. V 18. storočí sa hľadala objektom nová náplň v podobe obydla zamestnancov, úradníkov, náboženského miesta a rodovej piety. Z písomných prameňov pre architektonicko-historický výskum mali najväčšiu výpovednú hodnotu popisy, obhliadky a vypočúvania. ■

¹ Táto štúdiá vznikla v rámci projektu APVV-17-0398 *Na ceste k modernej spoločnosti. Tri storočia novoveku a grantu VEGA č. 2/0086/20 Administratíva raného novoveku v zrkadle štátnej, stolícnej, pánskej a mestskej správy*.

² Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL – OL), fond (f.) Diplomatikai Levéltár (DL) (Q szekció), Gyűjteményekből (P és R szekcióból és állagatlan fondok), Ismeretlen provenienciájú iratok (Q 317), signatúra (sign.) DL 26 125; MNL – OL, f. Magyar Kancelláriai Levéltár (MKL), Libri regii (LR) 3, pagina (pag.) 110, 642, 932; LR 4, pag. 322-325; MNL – OL, Forgách család gácsi ága lajstromozott iratok (P 287), doboz 25, series I, fascikel (fasc.) T, numero (no.) 12; MV SR, Slovenský národný archív (SNA), f. Ústredný archív rodu Erdődy (ÚARE), škatuľa (šk.) 19, inventárne číslo (inv. č.) 104, ladula (lad.) 15, fasc. 14, no. 19; ENGEL, Pál. *Középkori magyar genealógia*. [CD-ROM]. Budapest : Arcanum, 2001, Gútkeled nem 6. Farkas ága 2. tábla: Ország (gúti); ŽUFFOVÁ, Jaroslava – JANURA, Tomáš. Aristokratická rezidencia Erdődyovcov v Chtelnici. In *Zborník Slovenského národného múzea : História*, roč. 104, 2013, č. 50, s. 39, 40; Genealogická tabuľka rodu Erdődy [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/erdo-dy2.html>>; Genealogická tabuľka rodu Lossonczy [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/losoncz.html>>

³ MNL – OL, f. DL (Q szekció), Családi levéltárak (P szekcióból), Ocskay csa-

lád (Q 252), sign. DL 95 499; MNL – OL, f. DL (Q szekció), Gyűjteményekből (P és R szekcióból és állagatlan fondok), Ismeretlen provenienciájú iratok (Q 317), sign. DL 26 125; MNL – OL, f. MKL, LR 1, pag. 319; LR 3, pag. 110, 642, 932-934; MNL – OL, f. Urbaria et Conscriptioes (UC), fasc. 77, no. 7, pag. 107-109, 111, 112; ENGEL, 2001, ref. 2, Gútkeled nem 6. Farkas ága 2. tábla: Ország (gúti); LENGYELOVÁ, Tünde – VÁRKONYI, Gábor. *Báthory : Život a smrť*. Praha : Ottovo nakladatelství, 2009, s. 280, 281. Ďalšie údaje k dejinám hradu Čachtice: JANURA, Tomáš. História Čachtického hradu od jeho počiatkov po obdobie rozpadu na zrúcaninu. In *Studia Historica Nitriensia*, roč. 17, 2013, č. 2, s. 52, 54.

⁴ MNL – OL, f. MKL, LR 2, pag. 169-170, 430-433; MV SR, Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči (ŠAŽB), f. Starohradské panstvo, šk. 76, inv. č. 176; NEUMANN, Tibor. *A Korlátkóviek : Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15. – 16. században*. Győr : Győri Egyházmegyei Levéltár, 2007, s. 80, 95-97, 110-113, 115, 189. Ďalšie údaje k dejinám hradu Korlátka: JANURA, Tomáš. Výsledky archívneho výskumu k dejinám hradu Korlátka. In *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 17*. Trnava : Krajský pamiatkový úrad Trnava, 2014, s. 31-34. SZLUHA, Márton. *Liptó vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2000, s. 598.

⁵ MNL – OL, f. UC, fasc. 39, no. 31, pag. 1, 2, 4, 18, 19, 32, 33; fasc. 69, no. 50,

pag. 1-8; MNL – OL, f. Balassa család levéltára A család által lajstromozott iratok (P 11), doboz 10, series II, fasc. 5, no. 55; doboz 10, series II fasc. 6, no. 82, 99. Genealogická tabuľka rodu Balassa [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/balassa2.html>>

⁶ MNL – OL, f. UC, fasc. 97, no. 35, pag. 1; MV SR, Štátny archív v Prešove (ŠAP), f. Drugeth Humenné (DH), šk. 4, inv. č. 97/A – 11; šk. 86, inv. č. 288/21; šk. 140, inv. č. 351/4; šk. 153, inv. č. 382/2; ŠAP, f. Stárai Michalovce (SM), šk. 38, inv. č. 592, no. 520, 522; Genealogická tabuľka rodu Széchy [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/szechy2.html>>; SZLUHA, Márton – KÉSMÁRKY, István. *Zemplén vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2018, s. 84.

⁷ MNL – OL, f. UC, fasc. 78, no. 28 b), pag. 6, 10; ŠAP, f. DH, šk. 46, inv. č. 273/D 29; šk. 52, inv. č. 273/F 20; šk. 85, inv. č. 288/4, 288/9, 288/12; šk. 86, inv. č. 288/21, 288/23, 288/29; šk. 153, inv. č. 382/2; SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2018, ref. 6, s. 84. LENGYELOVÁ – VÁRKONYI, 2009, ref. 3, s. 281.

⁸ Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ŠAP, SAL), f. Andrassy Krásna Hôrka (AKH), II. časť, šk. 47/19, sign. B. e VII. 222; SZLUHA, Márton – KÉSMÁRKY, István. *Abauj-Torna Gömör-Kishont vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2015, s. 156.

⁹ MNL – OL, f. UC, fasc. 87, no. 19, pag. 1-4; fasc. 89, no. 86, pag. 1-3; ŠAŽB, f. Panstvo Lednica, inv. č. 150; šk. 92, inv. č. 550; ŠAŽB, f. TŽ I., šk. 24, inv. č. 345; šk. 35, i. č. 148; KOČIŠ, Jozef. *Od Čachtíc po Strečno*. Martin : Osveta, 1989, s. 96; SZLUHA, 2000, ref. 4, s. 403. Ďalšie údaje k dejinám hradu Lednica: JANURA, Tomáš. *Dejiny kaštiela v Lednických Rovniach do polovice 19. storočia*. In *Historické štúdie k životnému jubileu Zuzany Ševčíkovej*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra všeobecných dejín, 2009, s. 140-145.

¹⁰ MNL – OL, f. UC, fasc. 14, no. 28, pag. 36; MNL – OL, f. Balassa család levéltára Az család által lajstromozott iratok (P 11), doboz 1, series I, fasc. VIII, no. 191; doboz 28, series XIII, fasc. AR, no. 445, rok 1657; MNL – OL, f. Balassa család levéltára Az Országos Levéltár által rendezett birtokjogi iratok (P 1815), doboz 1, tétel 1, rok 1666; doboz 3, rok 1668; KOPČAN, Vojtech. *Turecké nebezpečenstvo a Slovensko*. Bratislava : VEDA, 1986, s. 72-74, 94-96.

¹¹ MNL – OL, f. UC, fasc. 24, no. 78, pag. 24-27, 32, 36, 40-42, 48, 49; fasc. 25, no. 19, pag. 3; fasc. 111, no. 18, pag. 11; MNL – OL, f. MKL, LR 6, pag. 36, 37; LR 7, pag. 235, 236, LR 9, pag. 311, 312. Ďalšie údaje k hradu Muráň: JANURA, Tomáš – TIHÁNYIOVÁ, Monika – ŠIMKOVIC, Michal. *Hrad Muráň z pohľadu najnovšieho archívno-historického a architektonicko-historického výskumu*. In *Najnovšie poznatky z výskumov stredovekých pamiatok na Gotickéj ceste II: Zborník Gotická cesta 2/2016*. Rožňava : Občianske združenie Gotická cesta; Bratislava : Pamiatkový úrad SR, 2018, s. 207-255.

¹² MNL – OL, f. MKL, LR 3, pag. 328, 786; MNL – OL, f. Dessewffy család Familiaria (P 88), csomó 17, jelzet 52; MNL – OL, f. Péchy család (P 536), csomó 1, rok 1556, no. 2; csomó 1, rok 1557, no. 4; csomó 1, rok 1559, no. 1; csomó 1, rok 1560, no. 2; csomó 1, rok 1561, no. 1, 4; csomó 1, rok 1565, no. 3; csomó 1, rok 1570, no. 3. SZLUHA, Márton. *Sáros Turóc vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2008, s. 122, 281. Ďalšie údaje k dejinám hradu Kamenica: JANURA, Tomáš – TIHÁNYIOVÁ, Monika. *Hradné drámy a spory*. In *Kolektív autorov. Hrad Kamenica : Obrazy z dejín hradu a podhradí*. Kamenica : Obecny úrad Kamenica, 2018, s. 28, 30.

¹³ MNL – OL, f. MKL, LR 1, pag. 316, 317; LR 2, pag. 120, 121; LR 3, pag. 620, 621, 801, 802; PÁLFFY, Géza. *Rod Thurzovcov a jeho miesto v aristokracii Uhorského kráľovstva*. In *Kolektív autorov. Thurzovci a ich historický význam*. Bratislava : Pro Historia a Historický ústav SAV, 2012, s. 12.

¹⁴ MNL – OL, f. UC, fasc. 77, no. 7, pag. 1, 165-171; Genealogická tabuľka rodu Nádasdy [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/nadasdy2.html>>

¹⁵ MNL – OL, f. Forgách család gácsi ága lajstromozott iratok (P 287), doboz 4, fasc. B, no. 213; SZLUHA, Márton. *Nyitra vármegye nemes családjai I. Kötet A – K*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2003, s. 392.

¹⁶ ŠAP, f. DH, šk. 237, inv. č. 567, pag. 6-12, 24-25; Genealogická tabuľka rodu Báthory [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/bathori3.html>>; Genealogická tabuľka rodu Várday [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/vardai.html>>; SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2018, ref. 6, s. 84.

¹⁷ MNL – OL, f. UC, fasc. 56, no. 20, pag. 1, 2; fasc. 116, no. 27, pag. 32-37; SZLUHA, 2003, ref. 15, s. 392. Ďalšie údaje k dejinám hradu Slanec: JANURA, Tomáš – RUSNÁK, Rastislav – ŠIMKOVIC, Michal – TRNKUS, Lukáš. *Nové poznatky z výskumov hradu Slanec*. In *Archaeologica historica*, roč. 41, 2016, č. 1, s. 257, 258.

¹⁸ MNL – OL, f. UC, fasc. 4, no. 25, pag. 2; fasc. 4, no. 26, pag. 11; fasc. 107, no. 45; MNL – OL, f. MKL, LR 18, pag. 402-404; MNL – OL, f. Zichy család (P 707), csomó 135, fasc. 175, no. 18; SZLUHA, 2003, ref. 15, s. 388; SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2018, ref. 6, s. 12; SZLUHA, Márton. *Szepes vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2013, s. 48.

¹⁹ MNL – OL, f. Forgách család gimési ága A család egyetemét illető iratok (P 1891), doboz 6, urbár panstva Čachtice z roku 1711.

²⁰ MNL – OL, f. MKL, LR 33, pag. 354-362; SZLUHA, 2003, ref. 15, s. 388, 389.

²¹ MNL – OL, f. UC, fasc. 12, no. 22 a, pag. 1-44; fasc. 142, no. 27, pag. 1, 12; ŠAP, f. SM, šk. 13, inv. č. 189, no. 2771; šk. 16, inv. č. 211, no. 3503; šk. 29, inv. č. 411, no. 5865; šk. 29, inv. č. 409, no. 5855. MIŠÍKOVÁ, Alena. *Vinné do revolúcie (1711 – 1848)*. In *Vinné v časoch minulých a súčasných, monografia obce Martin Molnár* (ed.). Vinné : ADIN, 2018, s. 71; SZLUHA, Márton – KÉSMÁRKY, István. *Ung vármegye nemes családjai*. Budapest : Heraldika Kiadó, 2017, s. 154.

²² MNL – OL, f. MKL, LR 24, pag. 84-89; ŠAŽB, f. Panstvo Považská Bystrica, šk. 13, inv. č. 31, pag. 1, 2. DONADELLO, Claude André – CSEH, Géza – POZSONYI, József. *A muraszombati szécsiszigeti és szapári Szapáry család története*. Debrecen : Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Tiszántúli Történetes Társaság, 2007, s. 179; Genealogická tabuľka rodu Balassa [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/balassa3.html>>

²³ MV SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ŠABB), f. Koháry Coburg (KC), II. časť, no. 3703, 3704, 5600; ŠABB, f. KC, III. časť, no. 5412, 5424, 5441, 5776; Genealogická tabuľka rodu Koháry [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/kohary.html>> Ďalšie údaje k dejinám hradu Muráň: JANURA – TIHÁNYIOVÁ – ŠIMKOVIC, 2018, ref. 11, s. 207-255.

²⁴ ŠAŽB, f. TŽ I., šk. 9, inv. č. 25; KOČIŠ, 1989, ref. 9, s. 160; SZLUHA, Márton. *Árva, Trencsén, Zólyom vármegye nemes családjai*. [CD-ROM]. Budapest : Heraldika Kiadó, 2007, Szunyogh, Jeszeniczei nemes és Jeszeniczei és Budetini gróf t, tabuľka I. Ďalšie údaje k dejinám hradu Budatín: JANURA, Tomáš. *Vývoj za Suňogovcov podľa písomných prameňov*. In *Budatínsky hrad*. Peter Bednár, Zuzana Staneková, Peter Šimko (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV; Žilina : Považské múzeum v Žiline, 2017, s. 54-58; ŠIMKOVIC, Michal et al. *Prestavby hradu za Suňogovcov z pohľadu najnovších výskumov*. In *Budatínsky hrad*. Peter Bednár, Zuzana Staneková, Peter Šimko (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV; Žilina : Považské múzeum v Žiline, 2017, s. 63, 64.

²⁵ ŠAP, SAL, f. AKH, II. časť, šk. 47/19, sign. B. e VII. 222; SZLUHA, 2003, ref. 15, s. 32; SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2015, ref. 8, s. 156, 157. Ďalšie údaje k dejinám hradu Krásna Hôrka: JANURA, Tomáš. *Hrad Krásna Hôrka z pohľadu historického vývoja*. In *Hrady a hradné panstvá na Slovensku : Dejiny, majiteľia, prostredie*. Diana Duchoňová, Anna Fundárková (eds.). Bratislava : VEDA, Historický ústav SAV, 2016, s. 95-98.

²⁶ MNL – OL, f. Péchy család (P 536), csomó 8; ŠAŽB, f. Oravský komposesorát, inv. č. 171, fasc. 75, no. 1; inv. č. 175, fasc. 76, no. 2, pag. 1; inv. č. 188, fasc. 80, rok 1746, pag. 480.

²⁷ SNA, f. Zay Uhrovec, šk. 11, littera J, fasc. V, no. 9; SZLUHA, 2007, ref. 24, Zay, Csömöri báró és gróf, tabuľka I.

²⁸ Maďarský termín ponechávam, keďže z mojich súčasných poznatkov o vnútornom členení hradov zatiaľ nepoznám najvhodnejší slovenský dobový ekvivalent. Termín označuje potravinové skladisko.

²⁹ ŠAP, f. DH, šk. 85, inv. č. 288/4; SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2018, ref. 6, s. 84.

³⁰ MNL – OL, f. UC, fasc. 56, no. 20, pag. 17, 18, 19-24.

³¹ MNL – OL, f. UC, fasc. 10, no. 13, pag. 92, 93; SZLUHA, 2003, ref. 15, s. 36, 37. KÉSMÁRKY, István – SIMON, István. *Pozsony vármegye nemes családjai*. b. m. : Heraldika Kiadó, 2019, s. 39. Celý popis hradu Korlátka bol publikovaný: JANURA, 2014, ref. 4, s. 31-34.

³² MNL – OL, f. UC, fasc. 115, no. 30, pag. 1. Celý popis hradu Lietava bol publikovaný: JANURA, Tomáš. *Výsledky archívneho výskumu k dejinám hradu Lietava za posledných päť rokov*. In *Hrad Lietava 2003 – 2013 : Zborník z vedeckej konferencie 20. – 21. júna 2014*. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2014, s. 30-35.

³³ MNL – OL, f. UC, fasc. 86, no. 36, pag. 3, 6.

³⁴ MNL – OL, f. UC, fasc. 86, no. 36, pag. 7, 8.

³⁵ ŠAP, f. DH, šk. 237, inv. č. 567, pag. 6-12; Genealogická tabuľka rodu Báthory [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/bathori3.html>>; Genealogická tabuľka rodu Várday [online], [cit. 04. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://genealogy.euweb.cz/hung/vardai.html>>

³⁶ Termín *szenes ház* sa stal v rôznych variantoch aj súčasťou dobovej slovenskej terminológie. Predstavuje miestnosť, ktorej steny boli malované.

³⁷ SNA, f. ÚARE, inv. č. 117, lad. 20, fasc. II, no. 5; LENGYELOVÁ – VÁRKONYI, 2009, ref. 3, s. 279, 281, 285. Celý text delby bol publikovaný: JANURA, 2013, ref. 3, s. 43-63.

³⁸ MNL – OL, f. Máriássy család, lajstromozott iratok (P 506), csomó 46, tomus 1, fasc. 15, no. 221; KÉSMÁRKY – SIMON, 2019, ref. 31, s. 39. Celý text obhládok bol publikovaný: JANURA, 2014, ref. 4, s. 32, 33.

³⁹ MNL – OL, f. Soós család (P 608), csomó 3, rok 1567, no. 13.

⁴⁰ Rok nebol uvedený.

⁴¹ Stanislav Eödfny sa nedal priradiť do citovanej genealogickej tabuľky. Možno iba predpokladať, že išlo o brata Jána Eödfnyho. SZLUHA – KÉSMÁRKY, 2017, ref. 21, s. 73.

⁴² V origináli ponovanie križiackej insurekcie.

⁴³ Krištofa (I.) Eödfnyho sa mi podobne ako Stanislava Eödfnyho nepodarilo zaradiť do citovanej genealogickej tabuľky.

⁴⁴ MNL – OL, f. Soós család (P 608), csomó 3, rok 1567, no. 13.

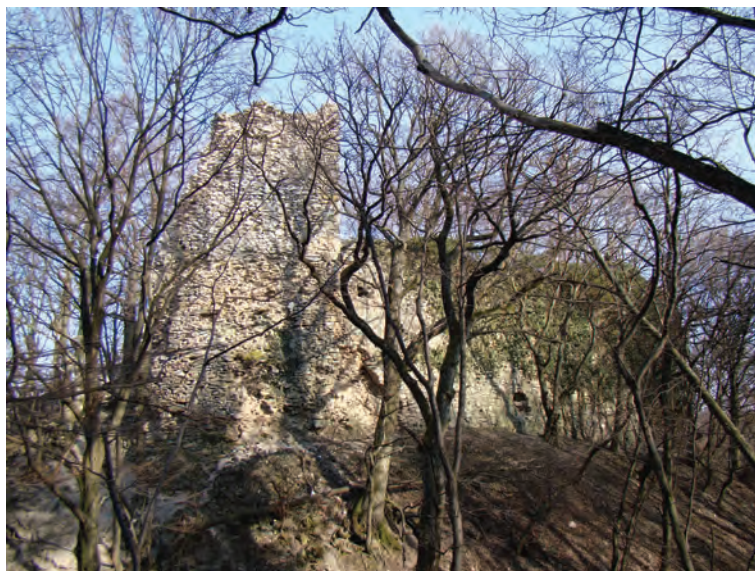
Oravský hrad, pohľad z 1. nádvorja. Foto: Peter Fratrič, 2004.

Svätojurský hrad (Biely Kameň) z pohľadu archívnych prameňov

DANIEL GAHÉR

História Svätojurského hradu, dnes známeho skôr pod názvom Biely Kameň, je úzko prepojená s významným stredovekým rodom grófov zo Svätého Jura a Pezinka, ktorého pôvod odvodzujeme od Hont-Poznanovcov. V roku 1209 získal Sebeš z rodu Hont-Poznan od kráľa Ondreja II. majetok Svätý Jur. Keď v roku 1241 v bitke proti Mongolom pri rieke Slanej zomrel, jeho jediný syn Abrahám zdedil dedinu Svätý Jur spolu s k nej priliehajúcimi majetkami. Už pred mongolským vpádom vybudoval Sebeš na miestnom hradisku svoj malý opevnený palác pozostávajúci z nasucho kladených kameňov. Toto hradisko azda prečkalo vojnové roky bez vážnejšej ujmy, no kolová hradba chránená priekopami a valmi nemohla už v tom čase postačovať požiadavkám na efektívnu obranu rozľahlého opevnenia (rozмеры akropoly boli 325 x 170 m). Vojnové skúsenosti a potreba celkovej zmeny zastaraného obranného systému prinútili kráľa Bela IV. k podpore výstavby kamenných hradov aj na územiach, ktoré sa nachádzali v súkromných rukách. Obzvlášť to platilo v blízkosti pohraničného územia. Pre majiteľov Svätého Jura a Pezinka to znamenalo možnosť zlepšenia obrany a kontroly nad svojimi majetkami na malokarpatskom domíniu. Abrahámov majetok Svätý Jur sa nachádzal v južnej časti pohoria Malé Karpaty, ktoré boli výraznou prírodnou hranicou medzi Uhorskom a Rakúskym vojvodstvom a se-

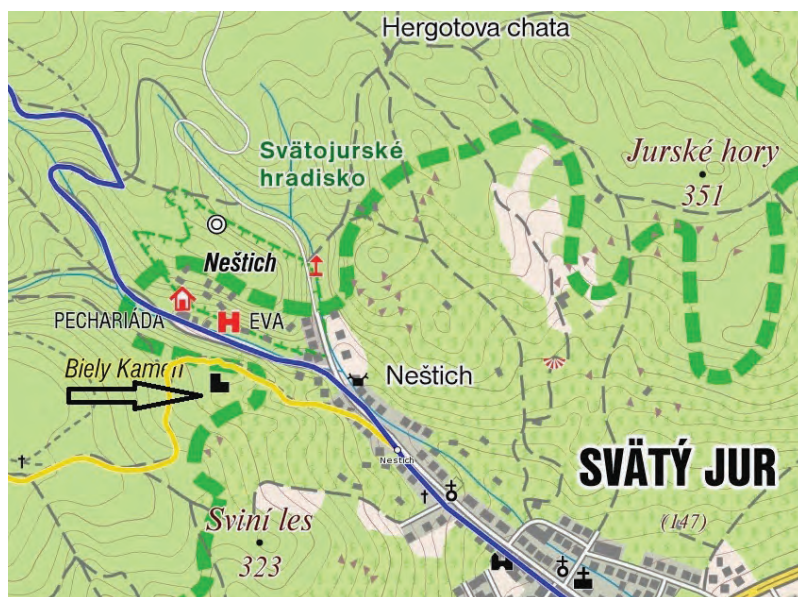

1. Západná strana opevnenia dolného hradu. Foto: František Gahér, 2010.

vernejšie s Českým kráľovstvom. V priebehu druhej polovice 13. storočia dali kráľ Belo IV. a jeho nasledovníci dobudovať a nanovo postaviť na území Malých Karpát kráľovské hrady, postupne dopĺňané kamennými hradmi v súkromných rukách. Po vymretí dedičných rakúskych vojvodov Babenbergovcov v roku 1246 sa stalo toto územie v rámci vojen o babenberské dedičstvo častým miestom vojenských koristníckych vpádov. Potreba dobre opevneného kamenného hradu sa tak stávala pre Abraháma a jeho rodinu čoraz naliehavejšou.

Abrahám sa rozhodol postaviť svoje nové sídlo najneskôr v 60. rokoch 13. storočia na horskom výbežku nad dedinou Svätý Jur. Opevnenú fortifikáciu na vyvýšenom úbočí s nadmorskou výškou 295 m umiestnil z dôvodu lepšej ochrany a kontroly horských ciest zo záhorskej strany naproti kopcu, na ktorom sa nachádzalo spomenuté hradisko. Výber miesta ovplyvnilo aj to, že miestne žulové podložie vyhovovalo stavbe kamenného hradu. (obr. 2)

V roku 1262 zrejme ešte stavebné prípravy nezačali. Môžeme to predpokladať z listiny vydané v tomto roku, v ktorej Belo IV. potvrdil, že Abrahámová sestra Barbora zanechala majetky Varkun (Vrakúň) a Korcha (Kračany) na Žitnom ostrove synovi komesa Omodeja, Lothardovi a Pavlovmu synovi Zeechovi.¹ Abrahám zabezpečil tento majetkový prevod tým, že v prípade, ak by nemohli užívať spomínané majetky, mal im prenechať svoj majetok Svätý Jur. Išlo o tzv. zábezpeku. V listine sa vôbec nespomína

2. Mapa okolia Svätého Jura s vyznačením polohy Svätojurského hradu. Zdroj: archív autora.

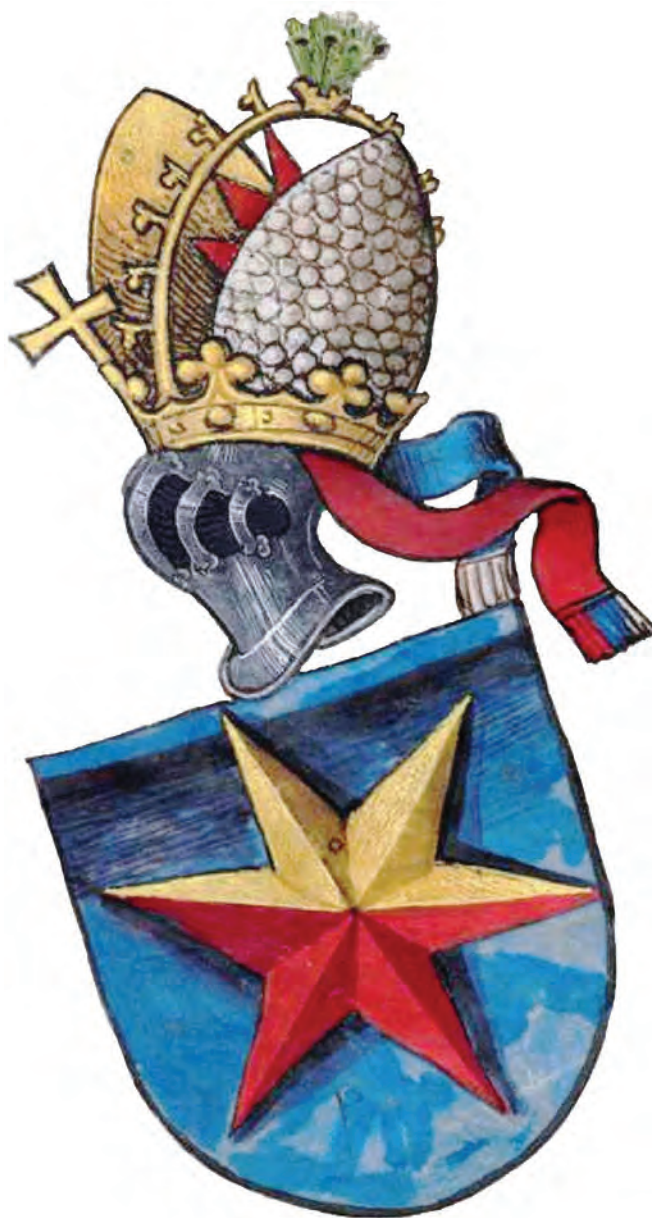

tamojší hrad, čo si môžeme vysvetliť tým, že ešte neexistoval. Tiež sa nám zdá nepravdepodobné, aby Abrahám poskytol ako zábezpeku svoj rodový majetok, na ktorom by už začal s výstavbou kamenného hradu slúžiaceho ako jeho sídlo.

Svätojurský hrad sa zanedlho stal sídlom svätojurskej línie grófov, a zároveň správnym centrom Svätojurského panstva. Postupne si z neho jeho majitelia začali odvodzovať predikát „zo Svätého Jura“. Poloha hradu nebola z hľadiska obrany najvhodnejšia, čo museli stavitelia kompenzovať v oblasti juhozápadnej strany stavby viacnásobnými priekopami a valmi. Výber miesta však podmienila ochrana horských ciest vedúcich zo Záhoria, kde sa rozkladali najrozsiahlšie majetky svätojurskej a pezinskej línie Hont-Poznanovcov. Prvá viedla cez pohorie od Stupavy a Borinky a ďalšia z Lozorna. V prameňoch z druhej polovice 13. storočia sa označuje ako *castrum Sancti Georgii* – hrad Svätého Juraja (Svätojurský hrad) alebo *castrum dictum apud Sanctum Georium* či *castrum ad Sanctum Georium* – hrad pri Svätom Jure. Hrad sa teda nazval podľa dediny, nad ktorou bol vystavaný a až oveľa neskôr ho začali nazývať Biely Kameň. Tento mladší názov vychádza z vizuálnej stránky materiálu, z ktorého bol hrad postavený. Základným stavebným materiálom, ktorý môžeme dodnes vidieť pri pohľade na hradnú ruinu, je granit až granodiorit.² Granit, nazývaný aj žula, je hornina svetlej až bielej farby, ktorá bola motívom názvu Biely Kameň. Z rovnakého materiálu je aj podložie hradu, teda kameň potrebný na jeho výstavbu zrejme pochádzal najmä z miestneho zdroja. (obr. 1)

Svätojurský hrad sa po prvý raz spomína v prameňoch v rámci bojov o babenberské dedičstvo (rakúske krajiny). Na jar v roku 1271 český kráľ Přemysl Otakar II. vtrhol so silným vojskom doplneným Rakúšanmi, Moravanmi, Brandenburčanmi a inými národmi na územie dnešného juhozápadného Slovenska. V prvej polovici apríla prekročil rieku Moravu v blízkosti Devína a Stupavy. Po dobytí Bratislavy v nej umiestnil posádku viedenských mešťanov. Pri postupe na Trnavu a neskôr Nitrú obsadil okrem Svätojurského aj Pezinský vodný hrad a hrad Červený Kameň.³ Z Bavorskej kroniky vieme, že sa tak stalo niekedy po oktáve Veľkej noci (*infra octavam paschae*), ktorá v tom roku pripadala na pondelok 12. apríla.⁴ Invázne vojsko sa nakoniec stiahlo na české územie okolo sviatku siedmej nedele po Veľkej noci (*circa festum pentecostes*), ktorý vychádza na 24. mája.⁵ Uhorské územie, vrátane Svätojurského hradu, držali českí ozbrojenci približne šesť až sedem týždňov. Kamenný hrad mohol byť v čase vpádu českých vojsk ešte nedostavaný, keďže so zemnými úpravami, prípravou podložja a samotnou výstavbou sa začalo podľa všetkého až po roku 1262. Následne sa hrad spomína v auguste roku 1273. Aj táto zmienka sa viaže k jeho dobytiu. Tentoraz ho obsadili ozbrojenci v službách mešťanov z Viedne a Viedenského Nového Mesta počas vojenského chaosu vzniknutého po ďalšom vpáde Přemysla Otakara II. na územie juhozápadného Slovenska.⁶ Viedenský mešťania a rakúski šľachtici mali eminentný záujem o ovládnutie malokarpatských majetkov, vhodných na rozvoj pestovania vinnej révy.

Do tretice sa hrad neubránil ani na jar roku 1287, keď ho napadli a obsadili oddiely rakúskeho vojvodu Albrechta I. Habsburského pod zámenkou susedskej pomoci a konsolidácie západného pohraničia Uhorského kráľovstva.⁷ Z uhorského územia sa vojvoda stiahol až po vyše štyroch rokoch v lete 1291, po podpísaní mieru v Hainburgu. Grófom sa

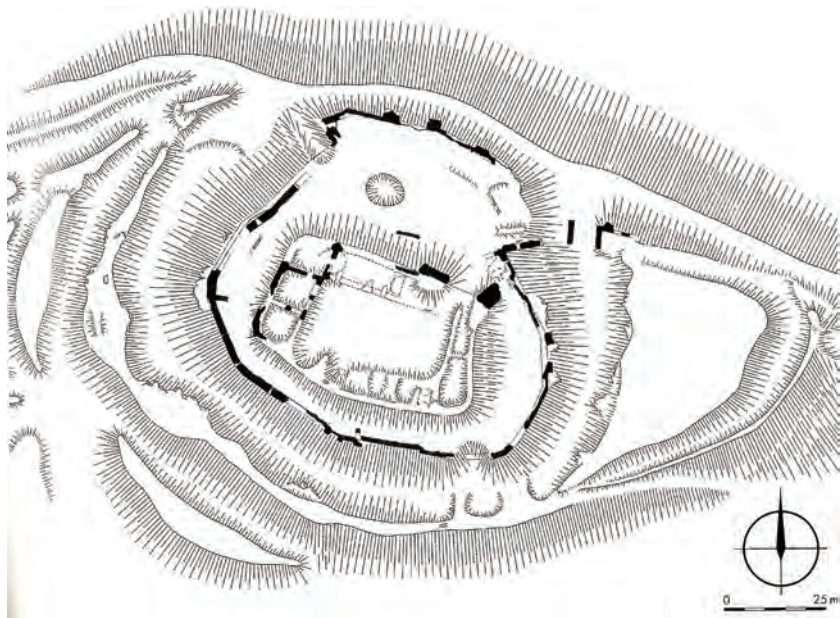

3. Erb grófov zo Svätého Jura a Pezinka. Zdroj: archív autora.

predtým podarilo dobyť Svätojurský i Pezinský hrad naspäť. Hlavnú zásluhu na tom mal familiár grófov Ladislav z Čeklísa, ktorý v tomto roku získal od svojho pána grófa Pavla II. z Pezinka za vojenské zásluhy časť zeme Dolný Štál neďaleko Dunajskej Stredy.⁸ V potvrdení donácie na územie Dolného Štálu od Pavlovho príbuzného grófa Abraháma zo Svätého Jura z roku 1295 sú jeho vojenské činy aj priamo vymenované.⁹ Po obsadení hradov Svätý Jur a Pezinok sa Ladislav spoločne so synom Štefanom aktívne zapojil do bojov. Podľa dohody sa stal Štefan rukojemníkom do času, kým za hrad nevyplatil Rakúšanom výkupné. Navyše vraj Ladislav nešetřil ani svoj majetok, aby pomohol grófom zo Svätého Jura a Pezinka vykúpiť ich hrady. Pán Svätého Jura Abrahám dal zato Ladislavovi 200 hrivien striebra (okolo 49 kg).¹⁰

Zo 14. storočia sa nám zachovalo veľmi málo pramených informácií a žiadna z nich bližšie neopisuje dispozíciu hradu. Predpokladáme, že sa v tom čase skladal z obytnej veže (donjonu), menšej palácovej časti, hospodárskych budov a hradbového múru nad suchou priekopou. Z kusých informácií vieme, že v rokoch 1324 až 1328 bol kastelánom

4. Pôdorys Svätajurského hradu. Autor: Miroslav Matejka, 2009. Zdroj: MATEJKA Miroslav. Biely Kameň. In *Spoznajme problémy zručancin* 2008. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2009, s. 9.

na hrade familiár svätajurského grófa Petra I. (†1363/1364) Ján zo Šulian.¹¹ Majetkovou delbou medzi bratmi Sebešom II. a Petrom v roku 1343 definitívne pripadol majetok Svätý Jur s hradom mladšiemu Petrovi.¹²

Gróf Peter alebo najneskôr jeho synovia Ján, Peter mladší a Tomáš dali v druhej polovici 14. storočia prestavať svoje sídlo, rozšírili horný hrad, čím vzniklo uzavreté átrium. V čase tejto prestavby ho výraznejšie opevnili a pristavali k hornému hradu ešte jednu obytnú vežu. Vznikol tak mohutnejší hrad s niekoľkými vežami, zväčšenými skladovými priestormi, rozšíreným palácom s gotickou kaplnkou. K roku 1361 priraduje maďarský historik Jenő Házi zmienku v prameňoch *...castrum satis pulchrum est constructum...* (hrad dostatočne pekný je postavený), ktorá by sa mohla viazať na zmienenú prestavbu.¹³ (obr. 3)

Počas zápasu o trón, ktorý nastal po vymretí Anjouovcov po meči, cez leto a jeseň roku 1385 vojensky obsadili územie od hraníc Moravy takmer po Váh vojská moravských markgrófov Prokopa a Jošta v mene nového adeptu na uhorský trón Žigmunda Luxemburského.¹⁴ Nemecký kronikár Eberhard Windecke uvádza aj súpis obsadených hradov a miest: hrady – Dobrá Voda (*Schwarzenstein*), Korfátka (*Conratstein*), Ostrý Kameň (*Scharppfenstein*), Šaštín (*Sassenstein*), Červený Kameň (*Bibenstein*), Devín (*Dobenstein*), Beckov (*Deutzpluntz*), Svätý Jur (*Sant Jergen*), Pezinok (*Besingen*), Čeklís (*Losentz*), Bratislava (*Presburg*) a mestá – Skalica (*Frowenmarg*), Trnava (*Dirnove*) a Modra (*Modor*).¹⁵ Z ďalších listín vieme, že markgróf Prokop obsadil aj hrad Eberhard patriaci grófom. Žigmundovi bratrance Prokop a Jošt teda ovládli majetkovú základňu grófov zo Svätého Jura a Pezinka a aj ich oba sídelné hrady – Svätajurský a Pezinský. Tie získali naspäť okolo roku 1390 až po ukončení vojenskej správy a po zaplatení výkupného. V prípade Pezinského hradu bola výška výkupného určená na 4 000 zlatých. Za akú sumu grófi vyplátili Svätajurský hrad nevieme.

Najviac informácií o hrade poskytuje odpis listiny palatína Mikuláša z Gorjan o delbe Svätajurského panstva z roku

1412.¹⁶ Podľa nej mal Svätajurský hrad vnútorný a vonkajší areál. Vnútorný hrad sa skladal z viacerých budov a mal obdĺžnikový pôdorys v tvare obráteného písmena „D“. Uzatváral tak menšie nádvorie alebo átrium. Tu sa vypínali dve hlavné veže. Veľká sa nachádzala v priestore južného traktu hradu a pravdepodobne slúžila aj ako obytný priestor. Druhá veža o niečo menšieho významu zrejme tvorila jedno z nároží. Protílahlý (severný) rad budov už bol aj podpivničený. Na prízemí sa nachádzala kuchyňa a komory postavené za sebou. Pri nich sa rozprestierala kaplnka neznámeho patrocínia a miestnosti, v ktorých prebývali grófi (palác). Budovy na tejto strane až po jednu z veží boli pokryté jednou súvislou strechou. Vnútorný hrad mal len jednu bránu, nad ktorou bola vežica (arkier), ľudovo zvaná *erkeľ*.¹⁷ Tá umožňovala dobrý výhľad, a tým aj kontrolu a obranu vstupu do vnútorného hradu. (obr. 4)

Vonkajší hrad mal vstupnú bránu na východnej strane a bol obohnaný kamenným múrom. Vchod cez bránu obkolesoval barbakan. K bráne viedol padací most, ktorý podopieral dodnes dochovaný kamenný pilier. Súpis okrem toho uvádza dve veže situované vo vonkajšom hrade. Jedna z nich niesla názov Vodná veža (*Viztoron*) a historici ju lokalizujú do oblasti nádvorja vonkajšieho hradu, kde je ešte dodnes možné pozorovať veľkú jamu po niekdajšej (zrejme zastrešenej) cisterne na vodu. Na nádvorí sa nachádzala aj pekáreň a smerom k vstupnej bráne hospodárske budovy a stajne pre kone. Obvod hradu obkolesovala z troch strán suchá priekopa s valom.¹⁸ V predpolí strategicky najslabšieho miesta hradu, z juhozápadnej strany, boli vybudované dokonca tri priekopy navrhované dvoma valmi, pričom na vnútornom sa nachádzal nižší kamenný múr.

Veľký počet komôr vo vonkajšom a vnútornom hrade svedčí o tom, že hrad disponoval možnosťou dlhšieho zásobovania v prípade vojenských konfliktov alebo priameho obliehania hradu. Rovnako ako na hradisku, nachádzajúcom sa na náprotivnom kopci, na dodávky pitnej vody sa využívalo rozvetvené keramické potrubie, ktoré zvädzalo vodu z prameňov potôčikov z vyšších polôh hôr (lokality Trúby) do cisterny vytesanej do skaly na nádvorí dolného hradu.¹⁹ Maďarský medievalista Erik Fügedi vystihol súvis medzi hradom a jeho majiteľom práve na príklade Svätajurského hradu. Jeho vojenská hodnota spočívala v hradbách s *Zwingerom*²⁰ a v strážnych vežiach nad bránami; jeho spoločenskú funkciu vyjadrovala reprezentatívna sála, v blízkosti priestorov, v ktorých bežne fungovala pánova domácnosť; cirkevný status rodu naznačuje súkromná kaplnka a väznica nám celkovo pripomína presvedčivú silu zemepána. Architektonický komplex vyjadroval postavenie, silu a bohatstvo svojho majiteľa.²¹ (obr. 5)

Počas existencie Svätajurského hradu poznáme iba štyri obliehania, ktoré skončili víťazne pre útočníkov: 1271 – ťaženie českého kráľa Přemysla Otakara II., 1273 – vojsko rakúskych šľachticov, 1287 – rakúsky vojvoda Albrecht I. Habsburský, 1385 – vojsko moravských markgrófov Prokopa a Jošta. Počas nepokojného obdobia husitských vojen a neskorších bojov mocenských klik v 40. rokoch 15. storočia

sa hrad zrejme vyhol obsadeniu. A to aj napriek tomu, že v rokoch 1428(?), 1434 a 1441 bolo obsadené mestečko Svätý Jur ležiace pod ním. V literatúre venujúcej sa dejinám hradu sa občas uvádza jeho vypálenie počas bojov grófov zo Svätého Jura a Pezinka s Matejom Korvínom. Toto tvrdenie však nie je podložené prameňmi.²² Prameňmi doložené sú však niektorí kasteláni hradu. V roku 1441 to boli Demeter spolu s Michalom,²³ v rokoch 1448 a 1452 bol svätøjurským kastelánom Ján Ochsl,²⁴ v roku 1481 Juraj Prattenecker z (Deutsch) Jahnrdorfu²⁵ a v roku 1504 akýsi Tomáš.²⁶

Po delbe majetkov medzi svätøjurskými a pezinskými grófmi v roku 1446 pripadlo Svätøjurské panstvo grófovi Jurajovi III. z Pezinka, ktorý dal čiastočne prestavať miestny farský Kostol sv. Juraja a dal k nemu pristavať pohrebnú kaplnku rodu zasvätenú sv. Trojici. Je pravdepodobné, že do svojej smrti v roku 1467 svoju stavebnú činnosť realizoval aj na blízkom Svätøjurskom hrade. Z tohto obdobia, konkrétne z roku 1466, pochádza zaujímavá správa, ktorá spomína ako súčasť hradnej obrany aj strelné zbrane.²⁷ Hlavné sídlo svätøjurských grófov sa v tomto období presunulo na hrad Óvár (dnes Mosonmagyaróvár v Maďarsku) a hrad vo Svätom Jure postupne strácal na význame. V 20. a 30. rokoch 16. storočia tu preukázateľne sídlil svätøjurský gróf František.

K hradu patrila malá poddanská osada zvaná Neštich rozprestierajúca sa priamo pod hradným kopcom. Tu mali svoje obydlia remeselníci a robotníci, ktorí vykonávali službu pre hrad, najmä drevorubači. Nachádzala sa tu aj veľká kúria grófov a domy kaplánov, ktorí sa starali o vysluhovanie omší v Kostole sv. Juraja, ale aj v hradnej kaplnke. Prvá zmienka o dedine Neštich je z roku 1412, keď sa spomína ulica nad spomenutým kostolom ako Neštišská (*platea Newstiftt*, dnes ulica Podhradie), popri ktorej stálo v tom čase 26 domov.²⁸ Názov osady pochádza zo spojenia nemeckých slov *neu* = nový a *die Stiftung* = fundácia, založenie. Nemecké pomenovanie poukazuje na to, že išlo o novozaloženú dedinu a žili tu najmä remeselníci a robotníci pracujúci na hrade, ale aj kapláni spravujúci oltáre v blízkom farskom kostole. K Svätøjurskému hradu prislúchali v roku 1421 majetky:²⁹ mestečko Svätý Jur (*Zentgyurgh*), dediny Jarná (*Guchgnod/Gocznod*), Šenkvice (*Chanak/Chanok*), (*Kwze*),³⁰ Čataj (*Chate*), Topolníky (*Nyarasd*), Topolnica (*Ny- arasd*), Dolný Štál (*Istaar/Istal*), Horné Mýto (*Wykyrth sive Wamusfalw/Wamosfalw*) a časti z nasledujúcich dedín: Ohrady (*Kyralkyrth* = Kráľov dvorec a *Nogkyrth* = Veľký dvorec), Veľká Paka (*Paka*), Hviezdoslavov (*Nemethsok/Nemetsok*) a Štvrtok na Ostrove (*Chuturtuk*).

V roku 1543 svätøjurskí a pezinskí grófi vymreli. Svätøjurské panstvo prebral kráľ, ktorý ho predal do zálohu hornouhorskému kapitánovi Gašparovi I. zo Sereďného († 1550)³¹. Gašpar už nevyužíval hrad ako svoje trvalé sídlo, ale prebýval v kúrii v mestečku Svätý Jur. Hrad si postupne vyžadoval väčšie množstvo peňazí na opravy. V roku 1554 vypracoval komisár Uhorskej komory Tomáš z Topolčianok (Tapolcsányi) správu o stave Svätøjurského hradu. Obhliadku vykonal spoločne s dvomi murármi a tesárom. Správa nám opisuje

5. Severozápadná časť dolného hradu. Foto: František Gahér, 2010.

6. Oporné piliere južného opevnenia dolného hradu. Foto: František Gahér, 2010.

už čiastočne chátrajúce sídlo. Niekoľko múrov obytných častí hradu bolo v nevyhovujúcom stave a mali byť opravené. Aj vežica (arkier), spomenutá pri opise hradu z roku 1412, kontrolujúca vstup do horného hradu, mala byť podopretá novým múrom (pätkou). Ďalšej vežici už dokonca hrozilo, že sa zrúti. Niektoré povaly boli rozvalené a spadnuté. Jediná obnovená bola kaplnka svätøjurských grófov. Veži nachádzajúcej sa pri vstupe do vonkajšieho hradu už chýbala celá strecha a mala sa nanovo zastrešiť. Neďaleko tejto veže v dolnom hrade boli kamenné stajne, v ktorých si majitelia Svätøjurského hradu ustajňovali kone. Tie sa podľa mienky Tomáša Tapolcsányiho mali tiež opraviť.³²

Posledným majiteľom Svätého Jura, ktorý na hrade aj sídlil, bol Gašpar II. zo Sereďného (synovec Gašpara I.). V roku 1560 prebrala hrad Uhorská komora, ktorá dala zhotoviť novú správu o stave pevnosti. Správu vyhotovil taliansky fortifikačný inžinier a architekt Pietro Ferrabosco. Jeho opis potvrdil zhoršujúci sa stav celej stavby. Rovnako zhodnotil, že viaceré múry sú nestabilné a potrebujú opraviť. Opravené

7. Zachovaná klenbová miestnosť severného traktu horného hradu.
Foto: František Gahér, 2010.

mali byť aj všetky strechy, pretože väčšina z nich bola rozbitá a zhnitá. Potrebné opravy vyčíslil na najmenej 2 000 zlatých.³³ Z toho istého roku sa zachoval aj inventár hradu. Na obranu bolo na hradbách umiestnených 23 hákovnic, dve dlhšie ručnice, dve malé bombardy, tri mažiare a tri malé húfnice.³⁴ Svätajurský hrad plánovali aj napriek zlému stavu neskorší majitelia využiť v prípade potreby aj s ohľadom na jeho polohu, systém priekop a funkčnosť hradieb ako pevnosť s možnosťou dobrej obrany. (obr. 6)

V roku 1609 si dediční majitelia Svätajurského panstva Pálfiovci postavili vo Svätom Jure kaštieľ a oprava hradu, ktorá by stála vysokú sumu peňazí, sa dostávala viac a viac do úzadia. Hrad neskôr fungoval najmä ako sklad vína, potravín a rôzneho pracovného náradia. V hradnom inventári z roku 1617 sa spomínajú zbrane (delá, húfnice a mažiare), kovárske, debnárske a iné pracovné náradie, nábytok a kuchynské vybavenie. Podkrovie sa využívalo ako miesto na sušenie a uskladnenie ovocia a komory a pivnice ako sklad vína a obilia. Po roku 1650 už bolo zastrešenie hradu v dezolátnom stave a niekdajšie sídlo svätajurských grófov sa postupne stávalo ruinou. (obr. 7)

Podľa kasteológa Ing. Miroslava Matejku je komplex hradnej ruiny významný najmä tým, že na hrade zrejme neprebehli významnejšie novoveké zásahy a zachoval sa v stave gotického hradu v ruinách. Podľa jeho opisu je jadrom opevneného komplexu horný hrad približne obdĺžnikového pôdorysu, vymedzený kamennou hradbou zachovanou nad terénom iba na západnej strane. Severovýchodné nárožie hradby zosilňoval doteraz stojaci mohutný pilier. Vstupná brána do horného hradu sa zrejme nachádzala v mieste dnešného prístupu na severovýchodnej strane, kde ju z bočnej strany asi chránila bašta, z ktorej stojí murovaná pilierová podnož. Prístupová cesta k bráne viedla po moste cez priekopu spočívajúcom na murovaných pilieroch. Na ploche predhradia pozdĺž opevnenia stáli hospodárske budovy, z ktorých sú dnes čitateľné len zvyšky v podobe zaklenutej pivnice juhozápadne od brány a fragmenty nízkych obvodových múrov miestami vystupujúcich nad terén. M. Matejka pri svojom opise hradu dokladá, že základy a spodné časti

viacerých torzálnych stavieb sú však pokryté zemou.³⁵ Nové informácie o hrade by mohol doplniť archeologický a architektonický výskum, ktoré sa doposiaľ v tejto lokalite neuskutočnili.

Od roku 1963 je hrad zapísaný do zoznamu kultúrnych pamiatok (č. ÚZPF 430/1-7) a ako vlastník boli zapísané Československé štátne lesy. Od 70. rokov sú zaznamenané viaceré pokusy o jeho obnovu a dokonca aj kúpu. Napríklad v roku 1979 sa základná organizácia Slovenského zväzu ochrancov prírody snažila v súčinnosti s Okresnou pamiatkovou správou Bratislava-vidiek o začatie výskumných prác a prác na obnove hradnej ruiny. Slovenský zväz ochrancov prírody predložil aj návrh na archeologický a architektonický výskum.³⁶ Nie je známe, či sa vôbec začalo s prácami. Po roku 1993 sa dostala ruina pod správu Lesov Slovenskej republiky. Od roku 2002 sa zmenil status Svätajurského hradu z kultúrnej na národnú kultúrnu pamiatku. Napriek tomu Lesy Slovenskej republiky predali pozemky pod hradom aj s národnou kultúrnou pamiatkou súkromníkovi. Stalo sa tak vďaka tomu, že hradná ruina nebola zaznačená

v katastri nehnuteľností. Majiteľom sa stalo združenie Vera Property sídlace v Liptovskom Mikuláši. Spoločnosť sa zaoberá predajom amatérskych a profesionálnych detektorov kovov, cievok, magnetov a príslušenstva. Už v roku 2012 spoločnosť žiadala mesto Svätý Jur o zmeny a doplnky územného plánu s cieľom po archeologickom výskume vystavať Svätajurský hrad v náznakovej historickej podobe.³⁷ Šéf spoločnosti Peter Hradecký sa pre médiá vyjadril aj k rôznym administratívnym úskaliam pri príprave tohto plánu, akým bola napríklad aj neexistencia listu vlastníctva. Ministerstvo kultúry SR sa v tom čase priklonilo k záujmom spoločnosti a uviedlo, že ruiny nie sú stavbou a tvoria neoddeliteľnú súčasť pozemku. Plány napriek tomu ostali doteraz iba na papieri.

V rámci celoslovenského projektu Odklínanie hradov sa doposiaľ starajú o hrad skauti z 2. zboru Dlhých mačiek z Trnavy. Ich starosťou je najmä úprava prístupového chodníka do areálu zrúcaniny a výstavba terénneho schodiska, likvidácia nelegálnych ohnísk v areáli zrúcaniny, odstraňovanie odpadkov po návštevníkoch, metodicky usmernená likvidácia kríkovitej náletovej zelene, ktorá znemožňuje pohyb návštevníkov po areáli hradu, zmapovanie drevín rastúcich na hrade, výroba lokálnych skládok kameňa pri čistení chodníkov v priestore zrúcaniny, osadenie drevenej tabule informujúcej o histórii a význame hradu. Slovenský skauting vydal v roku 2009 aj stručný leták o hrade Biely Kameň.

V roku 2018 pripravil archeológ Pamiatkového úradu SR Filip Jaško návrh na zmenu vyhlásenia národnej kultúrnej pamiatky Svätajurského hradu.³⁸ V dokumentácii je kladený dôraz na archeologický výskum. Žiaduca by bola podľa návrhu pamiatková obnova objektu formou citlivej konzervácie narušených miest použitím autentických stavebno-remeselných techník a materiálov, ktorej musí predchádzať vyhodnotenie stavu konštrukcií statikom so špecializáciou na historické stavby a vypracovanie architektonicko-historického výskumu s nadväzujúcim návrhom obnovy. Odkrývanie architektonických konštrukcií pod úrovňou dnešného terénu by bolo prípustné iba v minimálnom rozsahu, v nevyhnutnom prípade by bolo možné vykonať konzerv-

vačné zásahy na nadzemných častiach ruiny paláca. Tieto práce by mali byť realizované a dokumentované výlučne v rámci archeologického výskumu pod vedením oprávnenej osoby. Zo strany vlastníka ani Ministerstva kultúry SR nepadlo doteraz definitívne rozhodnutie, ako bude prebiehať pamiatková obnova ruín Svätajurského hradu a budúcnosť zrúcaniny je neistá. ■

¹ SZENTPÉTERY, Imre (ed.). *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke I. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica (1000 – 1301)*. Budapest: MTA, 1923, pag. 392-393, num. 1286.

² RUŽIČKA, Peter. Význam petrologického výskumu pri identifikácii a obnove stavebných kameňov zrúcanín malokarpatských hradov. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 24*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2012, s. 78-79.

³ GOMBOS, Albinus Franciscus (ed.). *Catalogus fontium historiae hungaricae I.-IV.* Budapest: Academia litterarum de sancto Stephano rege, 1937 – 1943, s. 782-783: *Continuatio Vindobonensis: Rex Bochemie...castrum dictum apud Sanctum Georium, et castrum dictum Poesinge, et Piberspurch* (Červený Kameň), *et civitatem dictam Tirna...expugnavit*. Pozri tiež strany: s. 274-275 *Anonymi Leobensis Chronicon*, s. 261 *Anonymi coenobitae Zwetlensis Chronicon ab anno Christi 928 usque ad annum 1386*, s. 208 *Annales Uticensis*, s. 510 *Chronicon Austriacum anonymi*, s. 591 *Chronicon Osterhoviense*, s. 1149 *Hermanus Altahensis abbas*, s. 2635 *Vitius Arnpeckius*. Pritomnosť českých vojakov dokladá aj nález strieborných vienedských fenigov razených Přemyslom Otakarom II. Pozri: FARKAŠ, Zdeněk – WITTRÜBER, Peter. Dve stredoveké fortifikácie v Pezinku, časť Cajla. In *Bozen...Pezinok 1208 – 2008*. Zostavila Petra Pospěchová. Pezinok: Mesto Pezinok, 2008, s. 26. K postupu českého kráľa pozri: PALKO, Jakub. Uhorsko-české vzťahy v rokoch 1270 – 1272. In *Historia Nova 14*. Editor Peter Podolan. Bratislava: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty UK v Bratislave, 2017, s. 17-21 [online], [cit. 01. 06. 2020]. Dostupné na: <https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksd/h/Hino14.pdf>

⁴ GOMBOS, 1937 – 1943, *Annales Uticensis*, s. 208, ref. 3.

⁵ GOMBOS, 1937 – 1943, *Chronicon Osterhoviense*, s. 591, ref. 3.

⁶ GOMBOS, 1937 – 1943, *Anonymi Leobensis Chronicon*, s. 275-276; *Continuatio Vindobonensis*, ref. 3, s. 784.

⁷ GOMBOS, 1937 – 1943, *Anonymi coenobitae Zwetlensis Chronicon ab anno Christi 928 usque ad annum 1386*, s. 261-262; FEJÉR, Georgius (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VI/1*. Buda: Typis typogr. Regiae universitatis Vngaricae, 1830, pag. 353-355.

⁸ WENZEL, Gusztáv (ed.). *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus X*. Budapest: Eggenberger Ferdinand M. akadémiái könyvtárusnál, 1873, pag. 64-65, num. 45.

⁹ WENZEL, 1873, ref. 8, pag. 89-90, num. 63.

¹⁰ FEJÉR, 1830, ref. 7, pag. 353-354.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár (MNL – OL), fond (f.) Diplomatikai Levéltár (DL), signatúra (sign.) DL 3 878 (transumpt z roku 1347); MNL – OL, f. Fényképgyűjtemény levéltár, sign. DF 261 249 (1328 II 2).

¹² MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 3 577 (1343 V 6); NAGY, Imre. *Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. IV. (1340 – 1346)*. Budapest: MTA, 1884, pag. 323-325, num. 198.

¹³ HÁZI, Jenő. *Pozsony vármegyé középkori földrajza*. Pozsony: Kalligram, 2000, heslo Szent György.

¹⁴ PERNIŠ, Jaroslav. Posledná anjouovská kráľovná Mária Uhorská (1371 – 1395). In *Historický časopis*, roč. 47, 1999, č. 1, s. 14.

¹⁵ ALTMANN, Wilhelm (ed.). *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1893, s. 14.

¹⁶ MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 10 758 (1420 II 27, transumpt pôvodnej listiny z roku 1412); TÓTH C. Norbert. A szentgyörgyi és bazini család várainak leírása a Zsigmond-korból. In *Castrum (Castrum Bene)*, roč. 1, 2005, s. 7-12.

¹⁷ Arkier – nem. der Erker = výstupok, balkón; MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 10 758 (1420 II 27, transumpt pôvodnej listiny z roku 1412): *...pugnaculum vero vulgo erkel vocatum...* Išlo teda o výstupok (vežicu) z priechlia stavby nesený krakorcami, konzolami alebo murovanou podnožou zväčša ukončený cimburím, prípadne zastrešený. V prípade potreby mohol byť využitý aj na strelbu z luku, kuše alebo zo strelných zbraní proti útočníkom. Pozri bližšie k pojmu arkier a *propugnaculum*: KELLER, Béatrice. *Der*

Erker. Studie zum mittelalterlichen Begriff nach literarischen, bildlichen und architektonischen Quellen. Bern, Frankfurt am Main, Las Vegas: Peter Lang, 1981, 262 s. Pozri všeobecne k architektúre uhorských hradov v 15. storočí: FELD, István. *Residenzen der Aristokratie der Sigismund-Zeit in Ungarn (Ein archäologischer Forschungsbericht)*. In *Sigismund von Luxemburg – Kaiser und König in Mitteleuropa 1387 – 1437*. Warendorf: Fahbusch Verlag, 1994, s. 235-253.

¹⁸ K prameňom o Pezinskom a Svätajurskom hrade a mestečkách Svätý Jur a Pezinok pozri: SEDLÁK, Vincent. Príspevok k architektúre stredovekých hradov na západnom Slovensku. In *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 4*. Bratislava: Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1967 – 1968, s. 445-453.

¹⁹ BLAHOVSKÝ, Milan – NAGY, Peter. Stredoveké keramické vodovody zo Svätého Jura. In *Zborník Slovenského národného múzea – Archeológia*, roč. 21, 2011, s. 165-172.

²⁰ (nem.) Zwinger = slov. cvinger alebo parkán = priestor pred hradbami, ktorý je z prednej strany chránený ďalším, spravidla menším múrom alebo nášypom. Pokiaľ ide o stenu, hovorí sa jej parkánová stena. Tento priestor umožňoval chránený pohyb obrancov hradieb (predovšetkým lukostrelcov) a zvyšoval tak podiel aktívnej ochrany opevnenia. Bol to rovnako priestor pre ťažké palné zbrane.

²¹ FÜGEDI, Erik. *Castle and society in medieval Hungary*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986, s. 118: *Its military value lay in the walls, the gatehouses, the Zwinger; its social function was expressed by the representative hall, next to the space for the lord's everyday housing; the aristocratic family's ecclesiastical standing is marked by their private chapel and the gaol reminds us of the coercive power of the great landowner. The architectural complex reflects the status, power and riches of a lord.*

²² ŠVANDA, Petr. Hrad Biely Kameň. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 56, 2007, č. 1, s. 10.

²³ Archív mesta Bratislavy (AMB), f. Listy a listiny, inv. č. 1740 (1441 – listina predtým nedatovaná).

²⁴ AMB, f. Listy a listiny, inv. č. 2418 (1448 XII 18), inv. č. 2758 (1452 VII 13).

²⁵ MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 18 475 (1481 IV 28).

²⁶ Evangélikus Országos Levéltár, f. Középkori oklevelek, sign. U 1084; MNL – OL, f. Fényképgyűjtemény levéltár, sign. DF 286 176 (1504 V 16).

²⁷ MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 24 551 (1466 II 2).

²⁸ MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 10 758 (1420 II 27, transumpt pôvodnej listiny z roku 1412). Vincent Sedlák sa mylne nazdával, že dedina Neštich (od roku 1944 súčasť Svätého Jura) sa spomína aj v roku 1438 v listine Bratislavskej kapituly, pozri: MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 13 174 (1438 V 12). Z textu však vyplýva, že základným dôvodom vydania listiny okrem iného bolo vymedzenie chotárnych hraníc dediny Smolenice. V jej susedstve sa nachádzala dedina Smolenická Nová Ves (dnes súčasť Smolenic), ktorej stredoveký názov bol rovnako Neustift = Neštich.

²⁹ K roku 1421 vychádzame z dvoch listín: 1. listina palatína Mikuláša z Gorjan, MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 11 105 (1421 VII 14); BORSA, Iván. *Zsigmondkori oklevéltár VIII (1421)*. Budapest: Magyar Országos Levéltár kiadványai, 2003, č. 757; 2. listina Bratislavskej kapituly, MNL – OL, f. Diplomatikai Levéltár, sign. DL 11 120 (1421 VIII 21). Ak má názov majetku v listinách rozdielny tvar, uvádzame obe znenia.

³⁰ Majetok Kwze sa nachádzal východne od Štvrtku na Ostrove pri Malom Dunaji.

³¹ Gašpar pochádzal z územia Podkarpatskej Rusi z dediny Seredné (ukr. Середне/Seredne, maď. Szerednye, čes. Seredně), v ktorej blízkosti mali jeho predkovia postavený kamenný hrádok.

³² DUCHOŇ, Michal. Príspevok k dejinám hradov Biely Kameň a Pezinok v 16. storočí. In *Historika*, roč. 1, 2012, č. 1, s. 21; Pozri viac o hrade v 16. storočí: GAHÉR, Daniel. Svätajurský hrad a jeho obrana podľa inventára z roku 1560. In *Ingenii laus. Zborník štúdií venovaný jubiliujúcemu prof. PhDr. Jánovi Lukačovi, CSc.* Zostavili Eva Benková a Marek Púčik. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 391-398.

³³ DUCHOŇ, 2012, ref. 32, s. 22.

³⁴ MNL – OL, f. Magyar kamara archívuma, E 156 Urbaria et conscriptiones, fasc. 76, n. 12.

³⁵ MATEJKA, Miroslav. Biely Kameň. In *Spoznajme problémy zrúcanín 2008*. Lietava: Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2009, s. 9.

³⁶ Archív Pamiatkového úradu (Archív PÚ SR), f. Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody Bratislava, šk. 85, inv. č. 2187, zručania hradu Biely Kameň 1963 – 1979.

³⁷ JANEČKOVÁ, Žaneta. Na mieste ruín by mohol opäť stáť hrad Biely Kameň [online]. In *SME – My Pezinok*, 23. 02. 2014, [cit. 01. 06. 2020]. Dostupné na: <<https://mypezinok.sme.sk/c/7113137/na-mieste-ruin-by-mohol-opat-stat-hrad-biely-kamen.html>>

³⁸ JAŠŠO, Filip. *Návrh na zmenu vyhlásenia nehnuteľnej národnej kultúrnej pamiatky – hrad v Svätom Jure (Biely Kameň): aktualizácia, zmena a rozšírenie objektivej skladby* (rkp.). Bratislava: Pamiatkový úrad SR, 2018.

Fyzikálno-chemické analytické metódy používané pri identifikácii stavu a zloženia mált a omietok v pamiatkovej obnove hradov

LENKA VRBIKOVÁ
EVA KLUČKOVÁ

Hrady a ich areály, ktoré nenávratne stratili svoju pôvodnú funkciu, bývajú obnovou adaptované na iné účely. Proces tejto obnovy je vždy dlhodobý a náročný. V súčasnosti nie sú pripravované koncepčné materiály definujúce rámcovú metódu obnovy na celé areály (ONDREJKOVÁ, 2016). Odborná príprava pamiatkovej obnovy hradov zahŕňa mnohé špecializované práce, medzi ktoré patria náročné fyzikálno-chemické analýzy materiálov. Jediným odborným pracoviskom na Slovensku, ktoré sa špecializuje na fyzikálno-chemické prieskumy kultúrnych pamiatok a historických objektov, je Chemicko-technologické oddelenie Pamiatkového úradu SR. Jeho technické vybavenie umožňuje skúmať vzorky materiálov s využitím najmodernejších metód a postupov (SEM-EDS, granulometria, gravimetria, optická mikroskopia a pod.). V prípade hradných areálov sa najčastejšie skúmajú vzorky stavebných materiálov (malty, omietky, spojivá).

Pri náhrade a obnove historických mált a omietok platí, že použité materiály by mali byť čo najpodobnejšie tým pôvodným. Samotnému návrhu zloženia malty a omietky preto predchádza rozsiahla analýza pôvodnej maltoviny (MAJEROVÁ, 2018). Pre návrh opravy mált a omietok je nutné uskutočniť celkové zhodnotenie ich stavu. Prvá fáza predstavuje vizuálne posúdenie, ktoré sa robí na objekte, je subjektívne a zahŕňa zistenie počtu vrstiev, farby, viditeľné zasolenie, vlhkosť, pórovitosť a poškodenie malty alebo omietky. Druhá fáza zahŕňa objektívne posúdenie stavu maltoviny na základe fyzikálnych, fyzikálno-chemických a chemických analýz. Cieľom objektívnej analýzy omietky je popis jej aktuálneho stavu (vlhkosti, obsahu solí, nasiakavosti) a stanovenie zloženia maltoviny (pomer miešania, druh spojiva, granulometria kameniva). Pri odbere vzorky je potrebné zaistiť cielený odber, reprezentatívnu vzorku, dostatočné množstvo vzorky a archiváciu zvyšného množstva. Miesto odberu musí byť riadne zdokumentované, najlepšie zaznačením do pôdorysu s uvedením výšky alebo nárysu danej časti fasády. Výhodné je tiež vyhotovenie fotodokumentácie. Pri odbere vzorky je vhodné mať pripravený obal, do ktorého sa vloží vzorka. Ak je požiadavka na stanovenie vlhkosti vzorky, je potrebné použiť takú formu obalu, ktorá zaručuje dokonalú tesnosť proti úniku vodnej pary a materiál obalu má stálosť do teploty 110 °C. V prípade, že zachovanie vlhkosti mate-

riálu nie je nutné, je možné použiť polyetylénové vrecká s tesným uzáverom. Obal musí byť označený číslom vzorky a potrebnými informáciami o objekte a mieste odberu (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Stavebným materiálom, ktoré ľudstvo po stáročia takmer výhradne používalo, boli až do začiatku 19. storočia kameň, tehly, drevo a spojovacie malty (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006).

Malty

Podľa účelu použitia rozlišujeme malty na murovanie, malty pre keramické dielne, malty na omietky, malty na zálievky a na osadzovanie častí a dielcov, malty na potery, malty na škárovanie, malty na kladenie dlažieb a malty na obklady. Podľa spojiva rozlišujeme malty vápenné, malty zo zmesových hydraulických spojív, vápenno-cementové, vápenno-sadrové, sadrové, cementové, škárovacie, na pálené omietky, na cementový postrek a na dlažby a omietky (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006). Klasická vápenná malta ako ju poznáme, je už po stáročia tvorená vzdušným haseným vápnom, pieskom a vodou (KOTLÍK a kol., 2001).

Omietky

Omietky hrajú významnú úlohu pri vytváraní povrchu stavieb. Stretávame sa s nimi v pozostatkoch stavieb už z dávnych dôb. Omietka sa vyrába z týchto základných surovín: spojivo, plnivo, voda, prímеси a prísady. Omietky podľa druhu spojiva rozdeľujeme na hlinené, sadrové, sadrovo-vápenné, vápenno-sadrové, horečnaté, vápenné zo vzdušného vápna, vápenné z hydraulického vápna, vápenno-puzolánové, vápenno-cementové, cementové. Podľa druhu plniva ich delíme na jemnozrnné, hrubozrnné, s vláknitou výstužou, s organickým plnivom (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Pri riešení otázky obnovy historických omietok je najpodstatnejšie ich zloženie, druh spojiva, plnivo, prípadne použité prísady a prímеси (MAJEROVÁ, 2018).

Spojivá

Spojivá sú anorganické alebo organické látky, ktoré majú schopnosť spájať drobné i väčšie vložené kusy hmoty (plni-

vá) v jeden súdržný a pevný celok (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006). Stavebné spojivá (maltoviny) po reakcii s vodou vytvárajú spracovateľnú zmes, ktorá po zatvrdnutí získa potrebné mechanické, fyzikálno-chemické a chemické vlastnosti. Ako spojivo sa na výrobu mált na omietanie v minulosti uplatňovali všetky známe druhy spojív, a to: íl, vzdušné a hydraulické vápno, sadra a cement. Maltoviny vzdušné (íly, sadra a sadrové spojivá, vápno, horečnatá maltovina) vytvárajú pevnú štruktúru na vzduchu a po vytvrdnutí sú na vzduchu stále. Na rozdiel od nich hydraulické maltoviny po zatuhnutí na vzduchu vytvárajú pevnú štruktúru i v prítomnosti vlhkosti alebo vo vode a sú v tomto prostredí stále (ROVNANÍKOVÁ, 2002).

Vápno

Vápno je významné stavebné spojivo a jeho používanie na prípravu mált a omietok má bohatú tradíciu (KOTLÍK – VANĚČEK, 2018). Patrí medzi najstaršie stavebné spojivá. Už v dávnych časoch sa používalo ako spojivo v maltách a omietkach, náteroch, štukách či nástenných malbách. Výroba a chemické reakcie vzniku vápna prebiehajú podľa uvedenej reakčnej schémy. Z nej je zrejmé, že pálenie vápenca (1), hasenie páleného vápna vodou (2) a karbonizácia haseného vápna (3) tvorí z chemického hľadiska uzavretý cyklus, v ktorom sa uhličitán vápenatý pálením rozkladá na oxid vápenatý (CaO) a uniká oxid uhličitý (CO₂), oxid vápenatý následne hasením vodou prechádza na hydroxid vápenatý (Ca(OH)₂) a tento po vytvrdnutí a prijatí vzdušného oxidu uhličitého prechádza späť na uhličitán vápenatý (CaCO₃).

- (1) $\text{CaCO}_3 \rightarrow \text{CaO} + \text{CO}_2$
- (2) $\text{CaO} + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{Ca(OH)}_2$
- (3) $\text{Ca(OH)}_2 + \text{CO}_2 \rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{O}$

Vápno s obsahom prímеси MgO menej ako 7 % hm. sa nazýva biele vzdušné vápno, vápno s obsahom MgO vyšším ako 7 % hm. je dolomitické vzdušné vápno (KOTLÍK a kol., 2001). Vápenné omietky sú charakteristické svojimi vlastnosťami a výrazne dotvárajú vzhľad stavby. Spôsob ich starnutia, ktorý oceňujeme predovšetkým u historických či pamiatkových objektov, závisí významne nielen na zložení a príprave, ale i na vonkajšom prostredí, ktorému sú vystavené (KOTLÍK – VANĚČEK, 2018). Je zrejmé, že na dnešnú aplikáciu vápna pri obnove pamiatok „tradičnými“ metódami je vhodné hľadať práve také druhy vápna, ktoré sa svojimi vlastnosťami približujú historickému vápnu (KOTLÍK a kol., 2001).

K spojivám, predovšetkým k vápnu, sa pridávali prímеси, ktoré mali za úlohu zlepšiť vlastnosti omietky (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Vápenné malty vykazujú nízku pevnosť, ktorá ich limituje v ich použití. V maltách na obnovu historických stavieb je snaha modifikovať vápenné malty prímesami, ktoré sú v súlade s historickými materiálmi a postupmi (ROVNANÍKOVÁ – NAVRÁTILOVÁ – ŠMERDOVÁ, 2013). Do omietok boli v rôznych časových obdobiach pridávané anorganické látky hydraulického alebo puzolánového charakteru (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Hydraulické spojivá, ktoré sa popri vzdušnom vápne v priebehu minulých rokov vyvinuli, je možné rozdeliť na puzolánové vápna, hydraulické a silne hydraulické vápna (KOTLÍK a kol., 2001).

Hydraulické vápno sa vyrába z vápencov s obsahom ílov pálením na teplotu 1100 – 1200 °C. Pri tejto teplote už rea-

gujú medzi sebou oxid vápenatý, vzniknutý rozkladom uhličitánu vápenatého, s ílovitými minerálmi obsahujúcimi oxid kremičitý, oxid hlinitý, oxid železitý. Hydraulické vápno je charakterizované hydraulickým modulom (H_M), teda pomerom obsahu oxidu vápenatého k obsahu hydraulických oxidov (SiO₂, Al₂O₃, Fe₂O₃), (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Podľa hodnoty hydraulického modulu rozlišujeme hydraulické vápna na slabo (H_M = 6-9), stredne (H_M = 3-6) a silne hydraulické (H_M = 1,7-3). Portlandský cement má hodnotu hydraulického modulu v rozmedzí od 1,7-2,4, románsky cement má H_M < 1,7 (KALUS, 2017).

Puzolány sú definované ako kremičité alebo hlinito-kremičité látky, ktoré samy osebe nemajú žiadnu väzobnú schopnosť, ale s hydroxidom vápenatým a vodou reagujú za bežných teplôt za vzniku zlúčenín, ktoré tuhnú a sú stále na vzduchu i pod vodou. Tieto zlúčeniny sú odolnejšie voči pôsobeniu kyslého prostredia, vedú k zlepšeniu mechanických vlastností, zvyšujú odolnosť voči korózii, a tým i trvanlivosť omietok (ROVNANÍKOVÁ – NAVRÁTILOVÁ – ŠMERDOVÁ, 2013). Vápenno-puzolánové spojivo je tvorené vzdušným vápnom vo forme vápennej kaše alebo pevného vápenného hydrátu a jemne mletého puzolánovo reagujúceho materiálu. Tieto omietky majú vyššiu pevnosť než vápenné omietky bez nich, sú odolnejšie proti pôsobeniu agresívnych látok z ovzdušia, hydraulická časť spojiva je odolná proti pôsobeniu vody (ROVNANÍKOVÁ, 2002).

Cement

S rozvojom stavebnej chémie bolo vápno ako spojivo mált a omietok postupne vytlačané odolnejším cementom (KOTLÍK – VANĚČEK, 2018). Portlandský cement je práškové hydraulické spojivo, vyrobené jemným rozomletím kremičitanového slinku s hlavnou prísadou sadrovcom. Cementy sa používajú ako spojivo betónov, cementových a vápenno-cementových mált (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Románske (rímске) cementy patria do skupiny prírodných hydraulických spojív, ktoré sa začali vyrábať v 19. storočí ako alternatíva ku klasickým stavebným materiálom – kameňu, tehľám, sadre. Materiál sa vyznačoval rýchlou dobou tuhnutia, vysokou tvrdosťou, pevnosťou a húževnatosťou, čo umožňovalo ich použitie v exteriéri na omietky (TIŠLOVÁ, 2011).

Sadra

Medzi hlavné výhody sadrových omietok patria regulácia vlhkosti vzduchu v interiéri, nepraskajú a nevznikajú trhliny ani pri väčších hrúbkach omietky, majú pH veľmi blízke ľudskej pokožke a pri aplikácii nedráždia pokožku. Ich nevýhodou je vyššia cena a to, že nie každý murár ich vie správne aplikovať (MAJEROVÁ, 2018).

Plnivá

Plnivá sú materiály, ktoré homogenizáciou so spojivami a vodou tvoria malty (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Podľa použitia ho plniva rozdeľujeme omietky s obsahom riečného piesku, kopaného piesku, so zmiešaným plnivom (zmes oboch druhov piesku, zmes piesku s drvenou horninou), s druhotnými odpadnými hmotami (tehelná drvina, popolček, troska, slama). Najvhodnejším plnivom je kamenivo s plynulou krivkou zrnitosti, najlepšie bez ílových častíc, ktoré síce zlepšujú plasticitu a spracovateľnosť čerstvej malty, no majú negatívny vplyv na trvanlivosť omietok. Preto sa ako

1. Sitovací stroj. Foto: Lenka Dubinyová, 2018. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

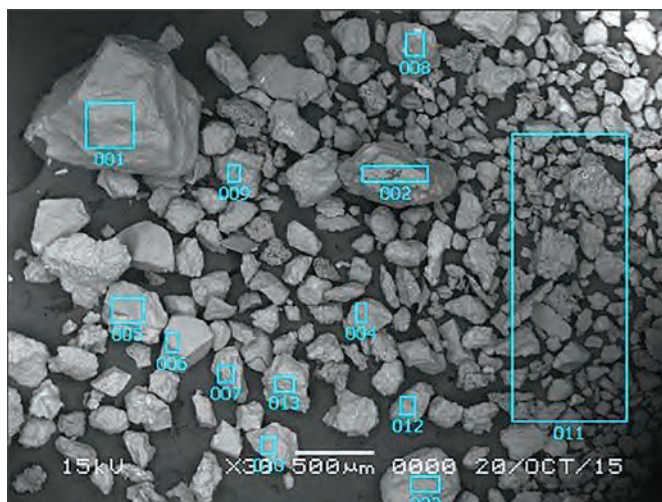
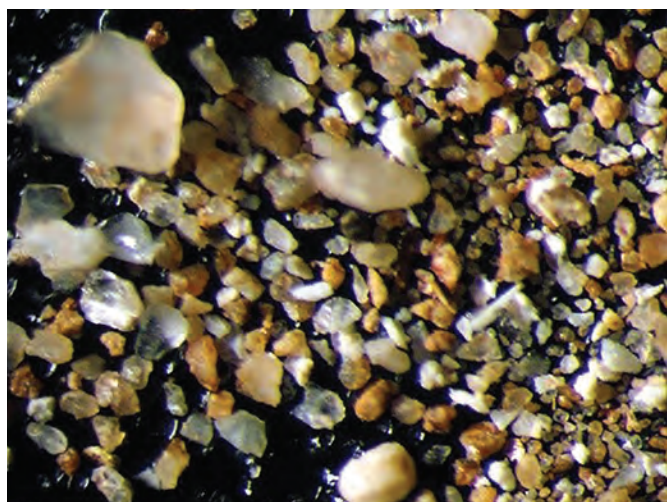
plnivo do historických mált najčastejšie používali piesok (najčastejšie kopaný v blízkosti stavby alebo riečny), drvinu a múčky z mramoru a dolomitu, travertínu, dodávajúce omietkam špecifické sfarbenie (MAJEROVÁ, 2018). Kamenivo s veľkosťou zrna do 4 mm sa označuje ako piesok, materiály s väčšími zrnami sa nazývajú štrk. Pri výrobe suchých prefabrikovaných zmesí sa veľmi starostlivo vyberajú piesky podľa veľkosti zrna a mineralogického zloženia. Zvyčajne sa používajú drvené piesky z vápenca. Hlavným plnivom v maltových zmesiach je piesok, ktorého granulometria závisí od druhu omietky. Najčastejšie sa na jadrové omietky používa piesok s veľkosťou zrn do 4 mm, historicky sa používal pie-

sok so zrnami až 8 mm, niekedy väčšími. Pre štukové omietky je bežná veľkosť zrn do 1 mm. V súčasnosti sa vyrábajú niektoré druhy suchých omietkových zmesí, ktoré obsahujú piesok s maximálnou veľkosťou zrna len do 0,6 mm. Ako organické plniva sa používal výstužný materiál vo forme prírodných rastlinných vlákien, zvieracie chlpy, slama, pazúre, ktoré hlavne v omietkach s obsahom ílov eliminovali tvorbu trhlin. Dnes sú vláknité prírodné materiály v omietkach nahradzované polypropylénovými vláknami, ktoré sú v zásaditom prostredí čerstvých maltových zmesí stále. Medzi plniva sa môžu tiež zahrnúť farebné prísady, ktoré prefarbujú omietku v celej jej hmote (ROVNANÍKOVÁ, 2002).

Rozbor omietok a mált (stavebných materiálov)

Granulometrická analýza

Zastúpenie jednotlivých zrn nazývame tiež granulometrickým zložením (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006). Granulometrickou analýzou sa zistí hmotnosť zastúpenia zrn kameniva (plniva) podľa ich veľkosti. Sitový rozbor sa robí do veľkosti zrna 0,045 mm sústavou sít o rozmere ôk 8; 4; 2; 1; 0,5; 0,125; 0,09; 0,063 a 0,045. Pokiaľ je v omietke obsiahnutý piesok s veľkosťou zrna v úzkom rozmedzí a chýbajú jemné podiely, dochádza k tvorbe medzerovitej štruktúry; tento prípad však nie je častý. Na druhej strane príliš vysoká koncentrácia najjemnejších podielov spôsobuje, že nie je dostatok spojiva, aby obalilo tieto zrná, čo sa negatívne prejavuje na mechanických vlastnostiach zatvrdnutých omietok. Touto vlastnosťou sa vyznačujú piesky kopané s vysokým podielom ílovitých súčastí. Názory na kvalitu piesku na omietky sa menia. Ostrý piesok, niekedy praný, s plynulou granulometriou, zaručuje vyššiu pevnosť omietok, menšie zmrštenie a dlhšiu životnosť. Piesok je buď kremenný, ktorý sa ťaží napr. z riečnych naplavenín alebo sa môže použiť tiež drvený vápenc s vhodnou granulometriou. Zvlášť pre cementové omietky je potrebné vybrať piesok, ktorý má maximálne 20 % odplaviteľných častíc a humusovitost (humus a íly) do 5 %. Pri opravách omietok historických stavieb je nutné voliť takú skladbu kameniva, aby bol zachovaný pôvodný vzhľad omietky (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Pred granulometrickou analýzou je spojivo omietky obvykle rozložené pôsobením zriedenej kyseliny chlorovodíkovej (HCl). Predpokladá sa pritom, že kamenivo je nerozpuštné. Oddelené kamenivo

2. Oravský hrad, Thurzov palác (bašta), plnivo po rozpustení omietky v zriedenej HCl. Foto: Zuzana Sejková, 2015. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

je potom premyté vodou a za sucha alebo mokrou cestou preosievané normovanou sadou sít (obr. 1), (KOTLÍK, 1999). Zastúpenie menších častíc sa robí sedimentačnou analýzou. Návažok na stanovenie granulometrickej krivky je minimálne 50 g. Menšie množstvo vzorky nedáva reprodukovateľné výsledky (ROVNANÍKOVÁ, 2002).

Výsledky analytických rozborov stavebných materiálov

Zrná piesku vo vzorke omietky (vzorka č. 1/12689) z Thurzovho paláca z Oravského hradu boli pripevnené na uhlíkovú pásku a podrobené skenovacej elektrónovej mikroskopii s využitím energetického disperzného spektrometra (SEM-EDS), (SEJKOVÁ – KLUČKOVÁ, 2015), (obr. 2a, b). SEM-EDS analýzou bolo zistené, že plnivo po rozpustení v zriedenej kyseline chlorovodíkovej je tvorené pomerne ostrohranným jemnozrnným pieskom, maximálna veľkosť ojedinelých zŕn je 1,5-1,9 mm, časť zŕn má veľkosť od 0,2 do 0,6 mm a jemnozrnná časť je pod 0,1 mm. Piesok je prevažne kremenný s prímесou kremičitanov železa, ojedinele aj s úlomkami tehly (SEJKOVÁ – KLUČKOVÁ, 2015). V roku 2018 bola vo vzorke č. 3/14031 z Pustého hradu uskutočnená granulometrická analýza malty a omietky (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018), (obr. 3). Podmienkou granulometrickej analýzy je neprítomnosť vápencov v plnive. Keďže vápence sú rozpustné v kyseline chlorovodíkovej, výsledky analýz by boli skreslené. Výsledky granulometrickej analýzy omietky sú uvedené v tabuľke (Tab. 1) a jej grafické znázornenie vo forme granulometrickej krivky (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018), (obr. 4).

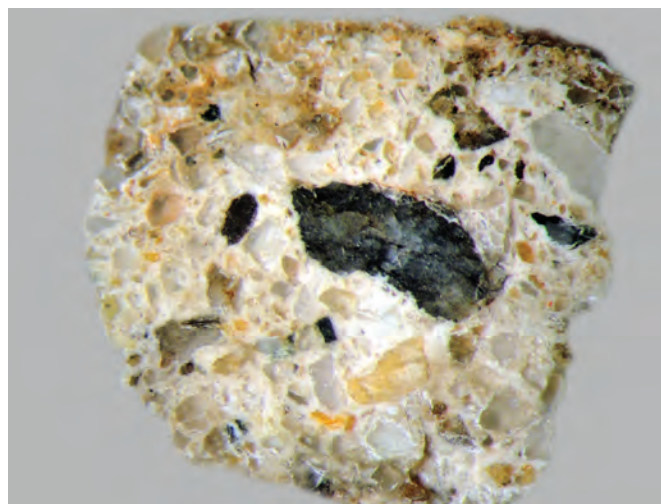
Tab. 1. Výsledky granulometrickej analýzy vzorky omietky z Pustého hradu (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018)

Veľkosť otvorov sít	Hmotnosť frakcie (g)	Záchyt na site (% hm.)	Prepad sítom (% hm.)
16	0	0,00	100,00
8	0	0,00	100,00
4	2,18	4,88	95,12
2	7,07	15,84	79,28
1	4,92	11,02	68,26
0,5	9,52	21,33	46,93
0,25	13,64	30,56	16,38
0,125	6,04	13,53	2,84
0,063	0,89	1,99	0,85
< 0,063	0,38	0,85	0,00
suma	44,64		

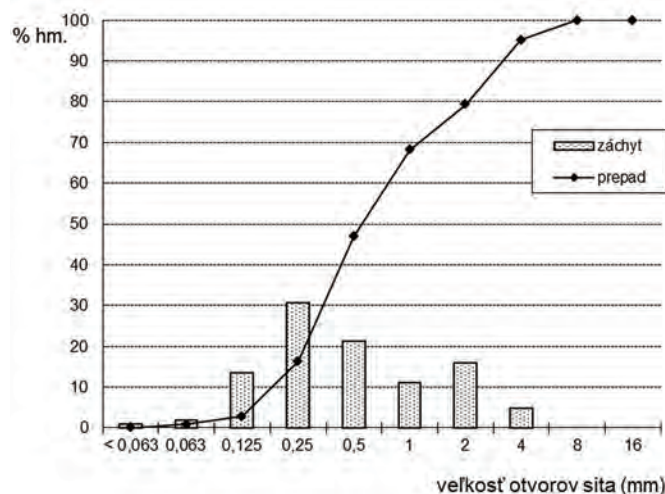
Z výsledkov granulometrie je zjavné, že granulometrická krivka dosahuje výrazné maximum v bodoch 0,25 mm a 0,50 mm. Z toho vyplýva, že vyše 50 % plniva tvorí piesok s veľkosťou zŕn nad 0,25 mm a pod 1 mm, čo zodpovedá strednozrnnému piesku. Vyskytujú sa aj štrkové zrná o veľkosti 2-4 mm. Organické prímесi (kúsky dreva, uhlia, slamy) a kúsky tehly neboli vo vzorke zistené (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018).

Silikátová analýza

Silikátovou analýzou sa zistí zastúpenie jednotlivých prvkov v omietke. Klasická silikátová analýza predpokladá

3. Pustý hrad, omietka. Foto: Lenka Vrbiková, 2018. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

4. Pustý hrad, granulometrická krivka. Autor: Lenka Dubinyová, 2018. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

rozpustenie vzorky omietky kyselinou chlorovodíkovou a prevedenie vzorky do roztoku, v ktorom sa stanoví obsah jednotlivých zložiek (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Výsledkom analýzy je percentuálne zloženie omietky (KOTLÍK, 1999). Výsledky stanovení jednotlivých prvkov sa vyjadrujú formou oxidov. Kvantitatívnou analýzou sa stanoví obsah SiO_2 , CaO , MgO , Al_2O_3 , Fe_2O_3 , SO_3 , CO_2 . Do roztoku prejdú všetky zložky okrem nerozpustného kameniva na báze kremičitanov. Pokiaľ je kamenivo nerozpustné, predstavuje nerozpustný podiel v kyseline chlorovodíkovej obsah kameniva vo vzorke. Ak je kamenivo uhličitanové alebo s obsahom hliníkokremičitanov, je v kyseline rozpustné a nie je možné na základe chemickej analýzy vyjadriť pomer spojiva ku kamenivu v omietke. Rozpustné podiely kameniva by v konečnom výsledku zvýšili obsah oxidov predstavujúcich spojivo vo vzorke (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Súčasne sa stanovuje strata žiháním pri 900 alebo 1000 °C (KOTLÍK, 1999). Vzorka omietky č. 3/14031 bola taktiež podrobená silikátovej analýze a jej výsledky sú uvedené v tabuľke (Tab. 2).

Tab. 2. Výsledky silikátovej analýzy vzorky omietky z Pustého hradu (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018)

	Vzorka č. 3/14031	
	malta	spojivo
	(hm. %)	(hm. %)
Strata žiháním (%)	4,35	
Nerozpustný podiel (hm.%)	87,78	
Rozpustný SiO ₂ (HCl) (hm.%)	1,20	12,38
Rozpustný SiO ₂ (Na ₂ CO ₃) (hm.%)	1,14	11,81
Rozpustný SiO ₂ spolu (hm.%)	2,34	24,20
R ₂ O ₃ na navážku (%)	2,18	22,59
CaO na navážku (%)	3,67	37,99
MgO na navážku (%)	1,13	11,70
SO ₃ na navážku (%)	0,34	3,52
Pomer miešania vápno : piesok (hm.)	1 : 4,3	

Vo vzorke bola stanovená strata žiháním (obsah hydrátovvej vody a oxidu uhličitého CO₂ v malte), nerozpustný podiel (plnivo, zložka nerozpustná v kyseline chlorovodíkovej HCl), rozpustný podiel: oxid kremičitý SiO₂ (SiO₂ rozpustný v HCl a SiO₂ rozpustný v roztoku uhličitanu sodného Na₂CO₃), seskvioxidy R₂O₃ (suma oxidu hlinitého Al₂O₃ a oxidu železitého Fe₂O₃), oxid vápenatý CaO a oxid horečnatý MgO. Výsledné hodnoty sú uvedené v hmotnostných percentách prepočítaných na maltu a na rozpustný podiel (vápno). Pomer miešania je vyjadrený ako pomer spojiva (vápno) k piesku v hmotnostných dieloch. Skúmaná vzorka malty vykazuje vysoký nerozpustný podiel (obsah plniva) a nízky obsah vápennej zložky, čo môže byť spôsobené vyplavením vápenného spojiva. Poukazuje na to pomer miešania vápennej kaše : piesku, ktorý je 1 : 4,3. Rovnako vykazuje pomerne vysoký podiel hydraulických zložiek (SiO₂, Al₂O₃, Fe₂O₃). Predovšetkým väčšie množstvo SiO₂ poukazuje na prítomnosť puzolánových prímiesí v malte. Vo vzorke je vysoký obsah MgO, z čoho vyplýva, že spojivom malty v tejto vzorke je dolomitické vápno (DUBINYOVÁ – VRBIKOVÁ, 2018).

Optickou mikroskopiou je možné určiť druh spojiva a plniva, teda prítomnosť rôznych druhov anorganických

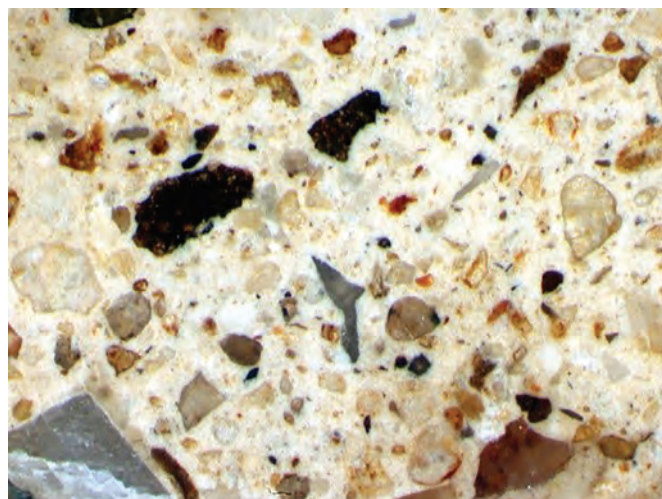
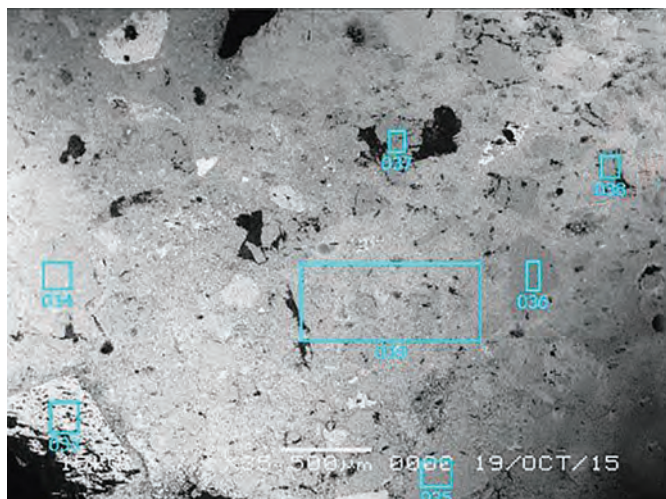
prídavkov (tehlová múčka, troska, sklenené črepy, drevené uhlie), a tiež organických prísad (zvieracie chlpy, pazúry, piliny, drvená kôra). Táto metóda umožňuje zistiť stratigrafiu omietky a jej povrchových úprav, stanoviť postupné nanášanie jednotlivých vrstiev a ich stav kryštalizácie a rekryštalizácie. Optická mikroskopia sa môže využiť na identifikáciu použitých pigmentov buď v hmote omietky u omietok prefarbených alebo i v iných povrchových úpravách (ROVNANÍKOVÁ, 2002).

Elektrónová mikroskopia s mikroanalýzou sa používa na zistenie mikroštruktúry omietky. Je to doplnková metóda, ale špičkovej kvality, ktorou je možné analyzovať malé plochy pokovených nábrusov vzoriek. Táto metóda sa skôr používa na štúdium farebných vrstiev na povrchu omietok než na samotnú identifikáciu zložiek v hmote omietky (ROVNANÍKOVÁ, 2002). V roku 2015 bola vzorka omietky (vzorka č. 1/12689) odobratá z objektu Thurzovho paláca (bašta) na Oravskom hrade podrobená vizuálnemu a optickému prieskumu a po zaliatí do akrylátovej živice SEM-EDS analýze (SEJKOVÁ – KLUČKOVÁ, 2015), (obr. 5a, b). Vizuálny opis omietky: Omietka béžovej farby, jemnozrnná, pevná a súdržná, pomerne ľahká, iba lokálne sa vyskytujú biele hrudky nerozmiešaného vápna, ojedinele kúsky tehly, organické prímеси pozorovateľné voľným okom neboli vo vzorke zistené (SEJKOVÁ – KLUČKOVÁ, 2015). SEM-EDS analýzou bolo zistené, že ide o vápenno-pieskovú omietku, ktorej spojivom je biele vzdušné vápno a plnivom je prevažne kremitý piesok (SEJKOVÁ – KLUČKOVÁ, 2015).

Metódy na stanovenie poškodenia omietok

Stanovenie nasiakavosti

Pod pojmom nasiakavosť rozumieme vlastnosť materiálov absorbovať a zadržiavať vodu (Nasiakavosť, 2019). Posudzujeme ju podľa množstva vody, ktoré nasiakne do látky za určitých podmienok. Množstvo prijatej kvapaliny závisí predovšetkým na štruktúre látky, t. j. či sú póry otvorené či uzavreté, na viskozite kvapaliny a na dobe pôsobenia. Pri zisťovaní nasiakavosti predpokladáme, že kvapalina s látkou nereaguje ani chemicky, ani nespôsobí fyzikálne zmeny objemu, napr. rozpúšťanie, napučívanie (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006). Nasiakavosť vody sa určuje štandardnou metódou ponorením vzoriek materiálu do vody s teplo-

5. Oravský hrad, Thurzov palác (bašta). Foto: Zuzana Sejková, 2015. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

tu $20 \pm 2 \text{ }^\circ\text{C}$ a ich udržiavaním vo vode do dosiahnutia konštantnej hmotnosti. Nasiakavosť môže byť stanovená vo vzťahu k hmotnosti suchého materiálu alebo vo vzťahu k prirodzenému objemu materiálu (Nasiakavosť, 2019). Vyjadruje sa v hmotnostných percentách ako pomer prijatej hmotnostného množstva kvapaliny k hmotnosti vysušenej vzorky, alebo v objemových percentách ako objem prijatej kvapaliny vyjadrený v objemových percentách vzorky (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006). Nasiakavosť materiálu je obvykle menšia ako jeho pórovitosť, pretože póry môžu byť uzavreté alebo veľmi malé a voda do nich neprenikne a voda nie je zadržovaná ani vo veľmi veľkých póroch. V prípade vysoko poréznych materiálov (drevo, minerálna vlna a laminátové dosky) môže byť absorpcia vody hmotnostne viac ako 100 %; objemová absorpcia vody je vždy menšia ako 100 % (Nasiakavosť, 2019).

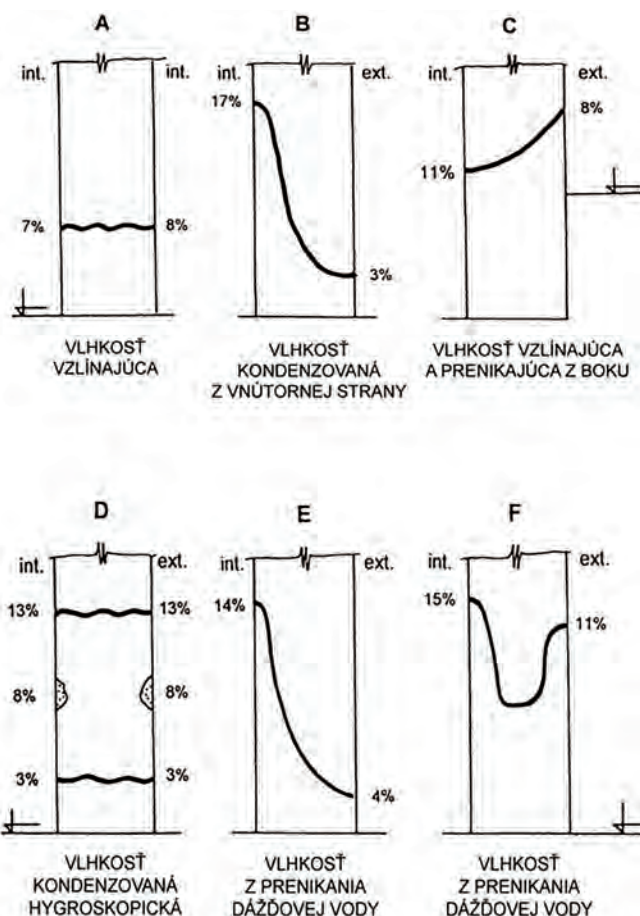
Stanovenie vlhkosti

Vlhkosť môžeme definovať ako množstvo vody, ktoré v danom okamihu materiál obsahuje. Je to teda aktuálny stav zaplnenia pórového systému vodou. Je závislá na pórovitosti materiálu a na podmienkach, v ktorých sa materiál nachádza (relatívna vlhkosť vzduchu, teplota, dážď a pod.). Vlhkosť materiálu nie je teda konštantná, ale môže sa meniť prakticky od 0 (vysušený materiál) až po hodnotu nasiakavosti (úplne nasiaknutý materiál). Vyjadruje sa pomerom množstva vody v látke k množstvu suchej látky (DĚDEK – VOŠICKÝ, 2006).

Najpresnejšie stanovenie vlhkosti je gravimetrické (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Spočíva v tom, že v meranom mieste sa pomocou sekáča alebo vrtačky odoberie vzorka, ktorá sa v laboratóriu odváži, vysuší a potom opäť odváži (FÁRA, 2008). Z rozdielu hmotnosti vlhkej a vysušenej vzorky do konštantnej hmotnosti pri teplote $105 \text{ }^\circ\text{C}$ sa stanoví obsah vody v hmotnostných percentách (ROVNANÍKOVÁ, 2002). Odoberaté vzorky je nutné ihneď vložiť do tesne uzatvorených nádob alebo vreciek a rýchlo odovzdať do laboratória na spracovanie. Pomerne spoľahlivá je tiež metóda karbidu vápniaka, ktorú možno jednoducho vykonať aj na stavbe. Je založená na chemickej reakcii karbidu s vodou, pri ktorej vzniká plyn – acetylén. Vyžaduje však špeciálne prístrojové vybavenie – tlakovú nádobu s manometrom a váhami. Do tlakovej nádoby sa vloží presne odvážená rozdrvená vzorka, ocelové guľôčky a sklenená ampulka s karbidom. Po uzatvorení nádoby dôjde potriasaním k rozdrveniu ampulky a k okamžitej chemickej reakcii. Tlak vzniknutého plynu možno odčítať na manometri a pomocou tabuliek previesť na vlhkosť. Nevýhodou oboch metód je deštruktívny charakter, a tým nemožnosť opakovať merania (FÁRA, 2008). Zmeranú vlhkosť muriva vyhodnocujeme napr. podľa návrhu normy ČSN P 73 0610 (FÁRA, 2003), (Tab. 3).

Tab. 3. Vlhkosť muriva podľa ČSN P 73 0610 (FÁRA, 2003)

Hodnotenie vlhkosti	Vlhkosť muriva (% hm.)
Veľmi nízka	< 3
Nízka	3-5
Zvýšená	5-7,5
Vysoká	7,5-10
Veľmi vysoká	> 10

6. Príčiny porúch muriva podľa priebehu vlhkosti v stene. Reprodukcia. Zdroj: Sanace vlhkého zdiva, 2003.

V prípade nadmernej vlhkosti stavieb je v prvom rade nutné riešiť otázku zdroja vlhkosti. Až potom je možné zvažovať vhodné riešenie (ŠEFCŮ, 2017). Vlhkostné prejavy majú väčšinou charakteristický vzhľad i obsah vlhkosti. Podľa priebehu zavlhčenia v konštrukcii je možné často zreteľne rozlíšiť príčiny porúch (obr. 6). Transport vlhkosti do porézneho prostredia muriva prebieha kapilárnym vztláním vody, presakovaním (zatekaním) vody, kondenzáciou vodnej pary, kapilárnou kondenzáciou alebo hygroskopickým príjmom vlhkosti (FÁRA, 2003). Nežiaduca vlhkosť ukazuje obvykle výskyt plesní, rozpad materiálov, vyplavovanie častíc muriva alebo masívny výskyt solí. Pokiaľ je výskyt vlhkosti nad únosnou hranicou, je zásadným krokom zistenie hlavnej príčiny nadmernej vlhkosti a skúmanie možností odstránenia zdroja (ŠEFCŮ, 2017). Stavbu a murivo ohrozuje zrážková voda kvôli nesprávne zhotoveným či poškodeným strechám, oplechovaniu (parapety, atiky, odkvapy, žľaby, zvody) a poruchám nadväzujúcich konštrukcií (terasy, balkóny, chodníky a pod.). Ďalším faktorom spôsobujúcim poškodenie stavby je hygroskopická stavebných materiálov a prvkov, ktoré obsahujú prímеси (najmä soli) zachycujúce vlhkosť zo vzduchu a okolia. Voda, ktorá preniká do konštrukcie póromi v materiáloch vplyvom kapilárnej vztlínivosti, vztlína z oblastí pod úrovňou terénu cez poškodené alebo chýbajúce izolácie. Voda z poškodených hydroizolácií alebo netesných inštalácií (spodná voda, zemná vlhkosť, priesak) presakuje do muriva v mieste poruchy a vztláním sa šíri do konštrukcie. Kondenzovaná voda vzniká vo vnútri stavby v podobe vodnej pary najčastejšie v priestoroch s nefunkčným alebo nesprávne navrhnu-

7. Skenovací elektrónový mikroskop Jeol 6060LA s energo-disperzným spektrometrickým analyzátorom EX-23000BU (SEM-EDS). Foto: Archív CHTO PÚ SR.

tým odvetraním. Pary kondenzujú na chladných povrchoch a prenikajú do konštrukcie. Stavbu môže ohroziť aj voda pri živelných pohromách, záplavách, povodniach a pod. (Sanácia muriva).

Stanovenie obsahu vodorozpustných solí

Pri plánovanej obnove historických objektov je nutné, okrem iného, poznať obsah vo vode rozpustných solí v stavebnom materiáli, aby bolo možné rozhodnúť o postupe a spôsobe obnovy (ROVNANÍKOVÁ, 2019). Medzi vodorozpustné soli najviac poškodzujúce murivo patria anióny chloridov, síranov a dusičnanov viazané na kationy sodíka, vápnika, horčíka alebo na amónny kation. Zdroj chloridov pochádza z posypovej soli na ošetrovanie komunikácií v zimnom období (soklové časti stavieb, klenby uličných traktov), z technologických procesov (potravinárska výroba, chladiarske zariadenia), z chlóróvneho vápna používaného na dezinfekciu, z mineralizovanej spodnej vody. Pôvod dusičnanov je z rozkladných procesov organických hmôt (cintoríny, kanalizácie, stajne), chemických hnojív, z potravinárskej výroby, znečistenej atmosféry, holubieho trusu, strelného prachu, močoviny, zimného ošetrovania komunikácií. Síraný pochádzajú zo znečistenej atmosféry, mineralizovanej spodnej vody, zo spaľovania uhlia, chemických hnojív (FÁRA, 2003). Soli sa môžu prejavovať poškodením stavebného materiálu, zvlášť omietok, v prípade ich kryštalizácie, alebo vlhkými škvrkami v prípade obsahu hygroskopických solí (ROVNANÍKOVÁ, 2019).

Analytické metódy na zistenie či stanovenie obsahu solí v murive môžeme rozdeliť na kvalitatívne, semikvantitatívne a kvantitatívne. Klasickou analýzou sa dajú chloridy stanoviť argentometrickou titráciou s chrómanovým indikátorom alebo potenciometrickou indikáciou, ďalšia metóda je merkurimetrická využívajúca indikátor difenylkarbazon. Síraný je možné stanoviť gravimetricky zražaním síranov roztokom chloridu bárnateho. Na stanovenie dusičnanov sa používa spektrofotometrická metóda, ktorá spočíva v nitrácii kyseliny salicylovej v prostredí kyseliny sírovej a následne vytvorenie sodnej soli vzniknutých žltó zafarbených nitroderivátov. Obsah solí v stavebnom materiáli hodnotia rôzne zdroje odlišným spôsobom (ROVNANÍKOVÁ, 2019). Zhodnotenie

obsahu solí je však problematické, pretože závisí nielen od toho, z akej výšky a hĺbky boli vzorky odobrané, ale i na druhu solí a rezistencii materiálu danej väčšinou jeho pórovitosťou. Na orientačné posúdenie stupňa zasolenia možno použiť smernicu WTA E-2-6-99 (Tab. 4) alebo návrh ČSN P 73 0610 (FÁRA, 2003), (Tab. 5).

Tab. 4. Hodnotenie stupňa zasolenia bežnými soľami podľa smernice WTA E-2-6-99 (FÁRA, 2003)

Stupeň zasolenia	Chloridy (% hm.)	Dusičnany (% hm.)	Sírany (% hm.)
Nízke zasolenie	< 0,2	< 0,1	< 0,5
Stredné zasolenie	0,2-0,5	0,1-0,3	0,5-1,5
Vysoké zasolenie	> 0,5	> 0,3	> 1,5

Tab. 5. Hodnotenie stupňa zasolenia podľa návrhu ČSN P 73 0610 (FÁRA, 2008)

Stupeň zasolenia	Chloridy (% hm.)	Dusičnany (% hm.)	Sírany (% hm.)
Nízky	< 0,075	< 0,1	< 0,5
Zvýšený	0,075-0,2	0,1-0,25	0,5-2,0
Vysoký	0,2-0,5	0,25-0,5	2,0-5,0
Veľmi vysoký	> 0,5	> 0,5	> 5,0

V dodaných vzorkách mált zo Spišského hradu bol stanovený obsah vodorozpustných solí (PAGÁČOVÁ, 2009). Po vysušení vzoriek do konštantnej hmotnosti bola v ich vodných výluhoch stanovená koncentrácia síranov gravimetricky, chloridov titračne a dusičnanov kolorimetricky. Výsledky sú uvedené v tabuľke (Tab. 6).

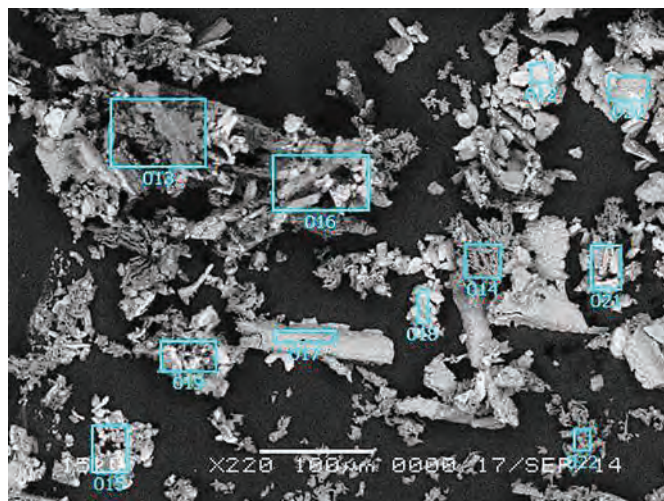
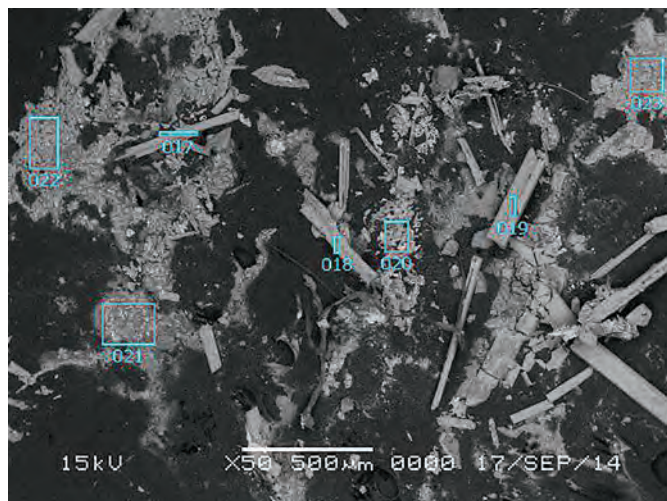
Tab. 6. Výsledky hodnotenia stupňa zasolenia vo vzorkách mált zo Spišského hradu (PAGÁČOVÁ, 2009)

Vzorka	Síraný (SO_4^{2-})		Chloridy (Cl)		Dusičnany (NO_3^-)	
	% hm.	mmol/kg	% hm.	mmol/kg	% hm.	mmol/kg
1/9552	0,13	13	0,03	8	0,25	40
2/9553	0,10	11	0,18	50	1,75	282
3/9554	0,36	38	0,02	5	0,25	40
4/9555	1,49	155	0,90	249	3,48	562
5/9556	0,39	40	0,18	50	1,25	201

Stanovenie solných výkvetov

Viditeľným príznakom poškodenia soľou je vykryštalizovanie solí na povrchu (najčastejšie omietka) vykvitnutím. Voda s rozpustenými látkami znečisťujúcimi ovzdušie (voda s rozpustenou kyselinou uhličitou, kyselinou sírovou, kyselinou chlorovodíkovou alebo kyselinou dusičnou) je murivom absorbovaná z pôdy alebo cez vonkajšiu povrchovú časť stavby, kapilárne vedená dovnútra a/alebo von. Tam reaguje s vápnom a ďalšími prvkami z plniva na soli a je opäť dopravená z vnútornej časti stavby na povrch, kde sa vlhkosť vyparuje. V odparovacej zóne sa hromadia soli

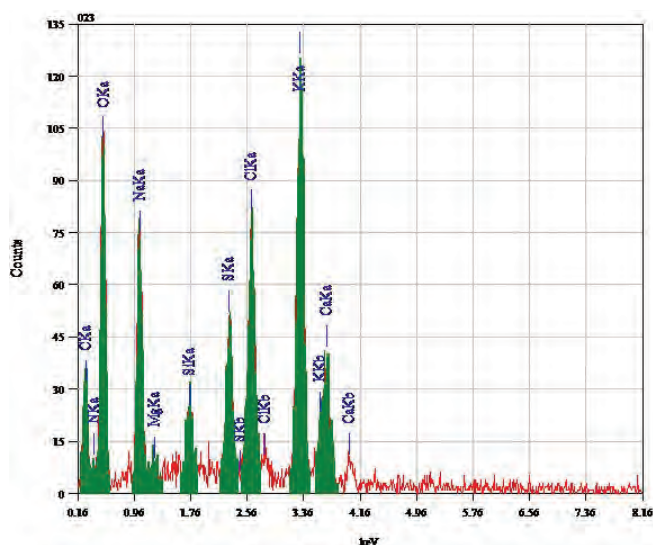

8. Oravský hrad, výkvet solí. Foto: Zuzana Sejková, 2014. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

a kryštalizujú (vykvitnutie). Pri ďalšom nástupe vlhkosti sa opäť uvoľnia, rozpustenie a kryštalizácia sa opakuje pri každej zmene vlhka na teplo, zakaždým dochádza ku kryštalickému tlaku, ktorý spôsobuje činnosť trieštenia stavebného prvku a postupne sa rozpadá. Ak sa soli znovu rozpúšťajú vzlínajúcou vlhkosťou, dažďom, hmlou, rosou, zrážaním, dôjde v nasledujúcom období počas vysychania opäť ku tvorbe kryštálov. Touto neustálou zmenou objemu bude stavebná hmota, príp. omietka o pár rokov zničená (Stavbám škodlivé soli). Ak sú v poréznom systéme stavebných materiálov prítomné soli vo forme roztoku, väčšinou nie sú nebezpečné. Škodlivé účinky týchto solí sú spôsobené odparením vody, keď kryštály solí a hydráty kryštálov sa tvoria tak, že často majú vyššie kryštalizačné tlaky ako je pevnosť konkrétneho stavebného materiálu. Tento tlak pôsobiaci na steny pórov môže potom viesť k zničeniu materiálu. Preto prítomnosť solí rozpustených vo vode sa považuje za najčastejšiu príčinu poškodenia historických aj novodobých stavebných materiálov. Avšak problém s prenikaním solí do stavebných materiálov sa neobmedzuje len na materiály nosných konštrukcií. Soly môžu kryštalizovať buď v pórovitom systéme omietok alebo na ich povrchu. Kryštalizácia na povrchu nevedie k poškodeniu omietky, ale na povrchu sa objaví výkvet solí, čo je vážna estetická chyba (PAVLÍK – TESÁREK – MADĚRA et al., 2005). Druh solných výkvetov je možné stanoviť semikvantitatívnou analytickou metódou SEM-EDS (obr. 7). Uskutočnený prieskum s vyhodnotením salinity sa stáva podkladom pre návrh spôsobu odsolovania (FÁRA, 2019).

V roku 2014 bola z Oravského hradu odobratá vzorka z vápennej ložnej malty (vzorka č. 288/1), ktorá bola povarená v deionizovanej vode a následne prefiltrovaná, čím sa získal vodný výluh obsahujúci vodorozpustné soli prítomné vo vzorke. Po odparení vody z roztoku došlo k ich rekryštalizácii. Kryštály solí boli následne identifikované SEM-EDS analýzou (obr. 8a, b) v pracovných podmienkach nízkeho vákuu 15 Pa a urýchľovacom napätí 15 kV s detektorom odrazených elektrónov BEI-mod. Spektrum jednotlivých prvkov je zázornené v grafe (obr. 9), (SEJKOVÁ, 2014). Vo vzorke vápennej ložnej malty (vzorka č. 288/1) boli prítomné kryštály chloridu sodného (NaCl), chloridu draselného (KCl), dusičnanu draselného (KNO_3), síranu sodného (Na_2SO_4) a v menšej miere aj síranu vápenatého (CaSO_4), (SEJKOVÁ, 2014).

9. Oravský hrad, výkvet solí. Foto: Zuzana Sejková, 2014. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

Stanovenie hodnoty pH

Hodnota pH muriva klesá v závislosti od veku objektu. Nové murivo s čerstvým vápnom v malte má zásaditý charakter a hodnotu pH okolo 11, murivo po niekoľkých desaťročiach má pH 7-8, historické murivá majú kyslú reakciu a pH v rozsahu 4-6. Výsledky meraní hodnôt pH odobratých vzoriek muriva poskytujú informácie o tom, či je murivo z hľadiska chemizmu homogénne, alebo bolo v posledných desaťročiach opravované (opravy majú vždy výrazne zásaditý charakter), či a nakoľko je murivo odvápnené (strata súdržnosti spojovacích materiálov, údaj na rozhodovanie o nasadení chemických metód sanácie), z akého podkladu vzlína voda spôsobujúca vlhkosť muriva, vhodnosť použitia elektroosmotickej metódy, ktorá závisí od kyslosti muriva (BURGETOVÁ, 2008).

Stanovenie mernej elektrickej vodivosti

Schopnosť materiálu viesť elektrický prúd je označovaná ako elektrická vodivosť, resp. merná elektrická vodivosť materiálu (KRAJČO, 2010). V zásade je vodivosť približne úmerná celkovému obsahu rozpustenej látky, a teda čím viac iónov je rozpustených v roztoku, tým väčšiu vodivosť má konkrét-

10. Konduktometer na meranie mernej elektrickej vodivosti.
Foto: Lenka Dubinyová, 2018. Zdroj: Archív CHTO PÚ SR.

ny materiál. Jednotkou vodivosti je Siemens (S). Jednotkou mernej vodivosti je $S \cdot m^{-1}$ (GAJDOŠ, 2013). Merná elektrická vodivosť sa stanovuje ponorením elektródy konduktometra do vodného výluhu vzorky pri laboratórnej teplote (obr. 10). Stanovenie mernej elektrickej vodivosti je fyzikálna metóda používajúca sa pri rozboroch na menších objektoch, pričom táto metóda dáva iba informácie o kvantitatívnom zastúpení solí, pričom na kvalitatívne stanovenie musíme použiť iné metódy (SEM-EDS).

V 3 vzorkách odobratých z kostola v Letanovciach bola stanovená merná elektrická vodivosť (Tab. 7) a na základe týchto výsledkov bola vybraná 1 vzorka, v ktorej bola stanovená hodnota pH vodného výluhu vzorky a obsah vodorozpustných solí (Tab. 8).

Tab. 7. Výsledky stanovenia mernej elektrickej vodivosti (SEJKOVÁ, 2020)

Vzorka	Vodivosť ($\mu S/cm$)
1	555
2a	654
2b	1475

Z výsledkov stanovení obsahu vodorozpustných solí vyplýva, že vo vzorke 2b bol nízky obsah síranov, zvýšený obsah chloridov a veľmi vysoký obsah dusičnanov.

Záver

Výsledky fyzikálno-chemických analýz umožňujú presne stanoviť, aký stavebný materiál a aké technologické postupy sa majú použiť pri pamiatkovej obnove. Prezentované vzorky z Oravského, Spišského a Pustého hradu sú len zlomkom exaktných poznatkov, ktoré máme o našich hradných objektoch. Ak chceme, aby ochrana a obnova pamiatkového fondu Slovenska bola postavená na vedeckých základoch, do portfólia špecializovaných pamiatkových výskumov by sme mali so samozrejmosťou zaraďovať aj fyzikálno-chemické analýzy. ■

Zoznam bibliografických odkazov

- BURGETOVÁ, Eva. Prieskumy a diagnostika stavieb so zvýšenou vlhkosťou, 2008. In ASB [online], [cit. 27. 05. 2020]. Dostupné na: <<https://www.asb.sk/stavebnictvo/zaklady-a-hruba-stavba/tehly-tvarnice-zaklady-a-hruba-stavba/prieskumy-a-diagnostika-stavieb-so-zvysenou-vlhkostiou>>
- DĚDEK, Miloň – VOŠICKÝ, František, 2006. *Stavební materiály pro 1. ročník SPŠ stavebních*. Praha : Sobotáles, 244 s.
- DUBINYOVÁ, Lenka – VRBIKOVÁ, Lenka, 2018. *Analýza vzoriek omietok z objektu – Pustý hrad (Silikátová a granulometrická analýza)* (rkp.). Bratislava : PÚ SR, 6 s. Archív Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR.
- FÁRA, Pavel, 2019. Sanace zasoleného zdiva ve stavební praxi. In *Sborník přednášek z odborného semináře Odsolování zdiva památkových objektů, 14. listopad 2019*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, s. 30-38.
- FÁRA, Pavel, 2008. Prieskum príčin vlhnutia muríva a metódička návrhu sanácie. In ASB [online], [cit. 16. 04. 2020]. Dostupné na: <https://www.asb.sk/stavebnictvo/zaklady-a-hruba-stavba/obvodove-konstrukcie/prieskum-pricin-vlhnutia-muriva-a-metodicka-navrhu-sanacie>
- FÁRA, Pavel, 2003. *Sanace vlhkého zdiva*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 82 s.
- GAJDOŠ, Vojtech, 2013. *Elektromagnetické vlastnosti hornín*. Vysokoškolské skriptá [online]. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 97 s. [cit. 13. 05. 2020]. Dostupné na: <https://fns.uniba.sk/uploads/media/EI_vlast_hor_text_2nb.pdf>
- KALUS, Tomáš, 2017. *Vlastnosti malt na bázi románského cementu s příměsí průmyslových a stavebních odpadů*. Diplomová práce [online]. Ostrava : Technická Univerzita Ostrava, 87 s. [cit. 15. 05. 2020]. Dostupné na: <https://dspace.vsb.cz/bitstream/handle/10084/129165/KAL0113_FAST_N3607_3607T021_2017.pdf?sequence=1>
- KOTLÍK, Petr, 1999. *Stavební materiály historických objektů*. [online]. Praha : Vysoká škola chemicko-technologická v Praze, 112 s. [cit. 15. 05. 2020]. Dostupné na: <http://147.33.74.135/knihy/uid_isbn-80-7080-347-9/pdf/075.pdf>
- KOTLÍK, Petr a kol., 2001. *Vápno*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 76 s.
- KOTLÍK, Petr – VANĚČEK, Ivan, 2018. *Vápenné omítky – ex-*

Tab. 8. Výsledky stanovenia hodnoty pH a obsahu vodorozpustných solí (SEJKOVÁ, 2020)

Vzorka	pH	Síraný		Chloridy		Dusičnany	
		(% hm.)	(mmol/kg)	(% hm.)	(mmol/kg)	(% hm.)	(mmol/kg)
2b	5,5	0,06	6	0,11	30	0,65	105

- periment na Křivoklátě. In *Zpravodaj STOP : Vyhodnocení experimentů s omítkami na Křivoklátě – Porovnání stavebních a prefabrikovaných vápenných omítek. Zpevňování vápenných omítek*, roč. 20, č. 2, s. 6-11.
- KRAJČO, Jozef, 2010. *Sledovanie fyzikálno-mechanických vlastností pôdy s podporou presného poľnohospodárstva*. Dizertačná práca [online]. Nitra : Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre, 162 s. [cit. 13. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://crzp.uniag.sk/Prace/2010/K/9B32B07D2C63412EB6669649DB33FC00.pdf>>
- MAJEROVÁ, Jana, 2018. *Studium prípravy a vlastností historických omítkových smesí*. Diplomová práca [online]. Ostrava : Vysoké učení technické v Brně, 87 s. [cit. 15. 05. 2020]. Dostupné na: <https://www.vutbr.cz/www_base/zav_prace_soubor_verejne.php?file_id=167665>
- Nasiakavosť stavebného materiálu vodou závisí od pórovitosti. Fyzikálne vlastnosti stavebných materiálov, 2019. In *Piarads.ru* [online], [cit. 07. 05. 2020]. Dostupné na: <<https://piarads.ru/sk/sypuchie-materialy/the-water-absorption-of-the-building-material-depends-on-the-porosity-physical-properties-of-building-materials/>>
- ODREJKOVÁ, Zuzana, 2016. História a súčasnosť pamiatkových obnov hradov na území Slovenska. In *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, č. 1, s. 31-40.
- PAGÁČOVÁ, Katarína, 2009. *Fyzikálno-chemický prieskum vzoriek mált z obytno-obranných veží a opevnenia spodného nádvorja Spišského hradu* (rkp.). Bratislava : PÚ SR, 19 s. Archív Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR.
- PAVLÍK, Zbyšek – TESÁREK, Pavel – MADĚRA, Jiří – ROVNANÍKOVÁ, Pavla – ČERNÝ, Robert, 2005. Determination of moisture diffusivity and salt diffusion coefficient of building materials. In *Acta Agrophysica*, roč. 6, č. 3, s. 773-783. [online], [cit. 27. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://www.acta-agrophysica.org/Determination-of-moisture-diffusivity-and-salt-diffusion-coefficient-of-building,108015,0,2.html>>
- ROVNANÍKOVÁ, Pavla, 2002. *Omítky. Chemické a technologické vlastnosti*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 90 s.
- ROVNANÍKOVÁ, Pavla – NAVRÁTILOVÁ, Eva – ŠMERDOVÁ, Ludmila, 2013. *Možnosti využití pálených jííl ve vápenných maltách* [online], [cit. 12. 05. 2020]. Dostupné na: <<https://stavba.tzb-info.cz/beton-malty-ominky/9554-moznosti-vyuziti-palenyh-jilu-ve-vapennych-maltach>>
- ROVNANÍKOVÁ, Pavla, 2019. Obsah solí ve zdivu, odběr vzorků, metody stanovení, vyhodnocení. In *Sborník přednášek z odborného semináře Odsolování zdiva památkových objektů, 14. listopad 2019*. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, s. 16-22.
- Sanácia muriva poškodeného vlhkosťou a soľami, 2017. In *BASF Slovensko* [online], [cit. 07. 05. 2020]. Dostupné na: <https://www.pci-sk.sk/fileadmin/database/pics/Download/Broschueren/PCI_Saniment.pdf>
- SEJKOVÁ, Zuzana. *Protokol o laboratórnych skúškach z Oravského hradu* (rkp.), 2014. Bratislava : PÚ SR, 4 s. Archív Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR.
- SEJKOVÁ, Zuzana. *Protokol o laboratórnych skúškach z kostola v Letanovciach* (rkp.), 2020. Bratislava : PÚ SR, 3 s. Archív Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR.
- SEJKOVÁ, Zuzana – KLUČKOVÁ, Eva, 2015. *Analýza vzorky omietky z Thurzovho paláca (bašta) na Oravskom hrade* (rkp.). Bratislava : PÚ SR, 4 s. Archív Chemicko-technologického oddelenia PÚ SR.
- Stavbám škodlivé soli a riešenie systémom DiffuPOR* [online], [cit. 07. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://readgur.com/doc/197c038/stavb%C3%A1m-%C5%A1kodliv%C3%A9-soli-a-diffupor>>
- ŠEFCŮ, Ondřej, 2017. Poškození staveb účinky vlhkosti a jejich ochrana, poznatky památkáře. In *Sanace budov proti nadměrné vlhkosti – Průzkumy, způsoby sanace, praktická opatření*, roč. 19, č. 1, s. 8-14.
- TIŠLOVÁ, Renata, 2011. Románský cement : výroba, zpracování, složení, hydratace. In *Sborník přednášek z odborného semináře Románský cement – historie, vlastnosti a možnosti použití, Národní muzeum, 22. září 2011* [online]. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, s. 10-15, [cit. 12. 05. 2020]. Dostupné na: <<http://www.rocare.eu/page/pdf/extern/Sbornik%20Romansky%20cement%20-%20historie,%20vlastnosti%20a%20moznosti%20pouziti.pdf>>
- Vápno*, 2001. Praha : Společnost pro technologie ochrany památek, 76 s.

Zvolen, Pustý hrad. Foto: Martina Orosová, 2012.

Rekonštrukcia hradov na Slovensku prostredníctvom dotačného systému Ministerstva kultúry SR Obnovme si svoj dom

ANDREJ JAROŠ

Podprogram *Obnovme si svoj dom 1.4 – Obnova historických parkov a architektonických areálov v kritickom stavebno-technickom stave* bol spustený na Ministerstve kultúry SR v roku 2012 pod názvom *Obnova a konzervácia torzálnej architektúry*. Vznikol aj vďaka iniciatíve občianskeho združenia Zachráňme hrady a záujmu vtedajšieho ministra kultúry Daniela Krajcera v spolupráci s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR. Podprogram dodnes funguje a prináša výborné výsledky v oblasti záchrany kultúrneho dedičstva – zrúcanín hradov, kláštorov, kostolov a pri obnove historických záhrad.

Dalo by sa povedať, že podnet na záchranu zrúcanín hradov prišiel paradoxne zdola, keď sa iniciatíva viacerých jednotlivých dobrovoľníkov a nadšencov začala postupne organizovať a združovať do miestnych občianskych združení. Sedem z nich – Združenie na záchranu Lietavského hradu, Združenie DONJON (hrad Sklabiňa), Združenie APPONIANA (hrad Oponice), Klub priateľov Muránskej planiny (hrad Muráň), Združenie hradu Beckov Bludný rytieri, ALEXU – združenie na pomoc deťom a prírode (kaštieľ Lukáčovce) a Nadácia pre záchranu kultúrneho dedičstva (dnes o. z. Hrad Uhrovec) – vytvorilo 26. januára 2002 záujmové združenie právnických osôb Zachráňme hrady. K zoskupeniu sa postupne pridávali ďalšie občianske združenia. Počet členov sa v súčasnosti ustálil na čísle 28. Na pravidelných stretnutiach na jar a na jeseň jednotliví členovia prezentujú vykonanú prácu pri záchrane hradných ruín a iných objektov za poslednú sezónu. Snahy združenia Zachráňme hrady boli ocenené udelením Ceny Slovenskej republiky za krajinu v roku 2016. Viacerí členovia združenia získali ďalšie významné ocenenia, napr. Združenie na záchranu Lietavského hradu Výročnú cenu časopisu Pamiatky a múzeá za rok 2011 v kategórii Akcia, podujatie, združenie Katarínka cenu Fénix – kultúrna pamiatka roka 2017 a Cenu ICOMOS Slovensko 2018. Predsedom občianskeho združenia Zachráňme hrady je Ing. Ratibor Mazúr, podpredsedom je Mgr. Peter Herceg, ktorý je zároveň aj predsedom dotačnej komisie v podprograme Obnovme si svoj dom 1.4. Združenie Zachráňme hrady má okrem vlastnej internetovej stránky www.zachranmehrady.sk aj stránku na sociálnej sieti Facebook.

Cieľom podprogramu 1.4 Obnova historických parkov a architektonických areálov v kritickom stavebno-technickom stave je podpora obnovy a konzervácie kultúrnych pamiatok zachovaných v podobe torzálnej architektúry, terén-

Považský hrad, 2018. Foto: autor.

nych úprav a prístupových komunikácií v ich okolí. Do tejto kategórie sa zaradujú hradné ruiny, mestské a iné opevnenia, pevnostné systémy, kaštiele a ďalšie rozsiahle komplexy. Zároveň je cieľom podprogramu aj podpora obnovy historických parkov a záhrad. Žiadatelia môžu v rámci oprávnených nákladových položiek žiadať finančnú podporu na realizáciu stavebných alebo reštaurátorských prác, na vypracovanie výskumov každého druhu, prípravnej a projektovej dokumentácie alebo stavebno-technických posudkov, ktoré sú v súlade s podmienkami danými k zámeru obnovy miestne príslušným krajským pamiatkovým úradom. Vypracovanie takýchto dokumentácií má zabezpečiť plynulú obnovu kultúrnych pamiatok aj v ďalších etapách. V rokoch 2018 – 2020 sa dotácia prioritne poskytuje:

- na podporu obnovy kultúrnych pamiatok, ktoré sú v kritickom stavebno-technickom stave,
- na podporu projektu, v rámci ktorého je vypracovanie komplexnej architektonicko-urbanistickej koncepcie areálu, tzv. pasport, v prípade obnovy historického parku alebo záhrady, prípadne už má vypracovanú dlhodobú víziu fungovania areálu,
- na podporu projektu, ktorého kultúrna pamiatka sa na-

chádza vo významnom centre cestovného ruchu alebo sa nachádza na kultúrnej trase,

- na podporu projektu, ktorého kultúrna pamiatka je situovaná v okrese, ktorý sa nachádza v zozname menej rozvinutých okresov.¹

Pravidelne získava dotáciu Ministerstva kultúry SR približne 28 lokalít v rámci celého Slovenska. Na základe rozhodnutia dotačnej komisie prerozdělilo Ministerstvo kultúry SR v roku 2018 žiadateľom celkovo 847 378 €, v roku 2019 prerozdělilo 809 000 € medzi 36 projektov a v roku 2020 805 000 € medzi 39 projektov. Napríklad len Združenie na záchranu Lietavského hradu získalo za posledných osem rokov (2013 – 2020) finančnú podporu v celkovej sume 276 800 €.

Významnou súčasťou podprogramu je spolupráca s Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR, ktorá umožňuje integrovať do projektov záchranu kultúrneho dedičstva nezamestnaných občanov. V rámci operačného programu Ľudské zdroje (2014 – 2020) financovaného z Európskeho sociálneho fondu sa v rokoch 2016 a 2017 realizoval prvý národný program Zapojenie nezamestnaných do obnovy kultúrneho dedičstva. Jeho druhá časť sa realizuje od marca 2018 do februára 2021 s celkovou výškou dotácie 10 604 999,60€.² Cieľom projektu je zlepšiť postavenie uchádzačov o zamestnanie a znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie na trhu práce, zvýšiť ich zamestnanosť a zamestnateľnosť, znížiť dlhodobú nezamestnanosť, podporiť rozvoj miestnej a regionálnej zamestnanosti. Podporení sú uchádzači o zamestnanie vedení v evidencii na miestnych úradoch práce, sociálnych vecí a rodiny a po prijatí do zamestnania sú rozdelení do dvoch pracovných skupín podľa typu vykonávaných prác:

- skupina na pomocné práce zameraná na menej kvalifikované práce (čistenie a triedenie sutiny, pomocné stavebné práce, čistenie areálu a vývoz odpadu, odstraňovanie náletovej zelene a trávnatých porastov, úprava ciest a prístupových komunikácií, pomocné práce pri príprave a revitalizácii informačných tabúľ, náučných chodníkov a pod.,
- skupina na odborné práce zameraná na odbornú činnosť spojenú priamo s činnosťami schváleného grantu, najmä remeselné práce (napr. tesárske, pokrývačské, kamenárske, kováčske, konzervovanie muriva, murovanie pôvodnými technikami), asistencia pri statickom, archeologickom výskume, grafické práce a pod.

Predpokladá sa, že žiadateľ súčasne s prípravou projektu žiadosti o dotáciu začne spolupracovať s územne príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny s cieľom zabezpečenia účasti nezamestnaných v procese obnovy kultúrnej pamiatky. V popise prác je potrebné uviesť predpokladané nárokovanie počty nezamestnaných a tieto špecifikovať podľa nárokovanej odbornosti na pracovné pozície. Maximálna doba na uzavretie zmluvy s nezamestnanými je sedem mesiacov. Dotácia sa žiadateľovi poskytuje samostatne, bez ohľadu na uzavretie platnej zmluvy na účel realizácie projektu s miestne príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny. Výnimku tvorí poskytnutie dotácie na odmenu odborného koordinátora, ktorá bude žiadateľovi poskytnutá dvoma možnými spôsobmi:

- po predložení čestného vyhlásenia, že koordinátor projektu bude koordinovať minimálne osem dobrovoľníkov (bez uzavretia zmluvy s príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny),

Hrad Šášov, 2018. Foto: autor.

Hrad Hričov, 2018. Foto: autor.

- po predložení čestného vyhlásenia, že koordinátor projektu bude koordinovať uchádzačov o zamestnanie, a následne po podpise predloží platnú zmluvu realizácie projektu s príslušným úradom práce, sociálnych vecí a rodiny.

Ak žiadateľ tieto podmienky nespĺní, bude musieť dotáciu na koordinátora vrátiť Ministerstvu kultúry SR v plnej výške. V roku 2019 bolo požadovaných 572 pracovných miest, v roku 2020 je ich 544. Aktuálne je projekt obnovy kul-

túrneho dedičstva v spolupráci s Ústredím práce, sociálnych vecí a rodiny a Ministerstvom práce, sociálnych vecí a rodiny SR predĺžený do roku 2020. Ministerstvo kultúry SR po dohode s partnermi projektu plánuje v tejto finančnej podpore pokračovať aj naďalej. Ďalšie vízie sú bližšie rozpracované v strategickom materiáli Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2018 – 2022.³

Závažným problémom pri záchrane hradných rún prostredníctvom tretieho sektora je vlastníctvo pozemkov, na ktorých sa národné kultúrne pamiatky nachádzajú. Na pôde Ministerstva pôdohospodárstva a rozvoja vidieka SR sa od novembra 2019 konali pracovné stretnutia zástupcov tohto ministerstva a Lesov SR, š. p. so zástupcami Ministerstva kultúry SR, Pamiatkového úradu SR a združenia Zachráňme hrady. Zo stretnutí vyplynuli konkrétne návrhy

postupu na vyriešenie problematiky vlastníctva a prevodov pozemkov ležiacich pod národnými kultúrnymi pamiatkami, najmä ruinami hradov v správe Lesov SR, š. p. na občianske združenia, ktoré sa dlhodobou a intenzívnou podieľajú na záchrane týchto pamiatok, prípadne na obce, v katastrálnych územiach ktorých sa pamiatky nachádzajú. Všetky potrebné kroky sa v praxi preveria na príklade štyroch objektov – Čierneho hradu (obec Zlatno, okres Zlaté Moravce), hradu Tematín (obec Lúka, okres Nové Mesto nad Váhom), Šášovského hradu (obec Žiar nad Hronom-Šášovské Podhradie, okres Žiar nad Hronom) a Kostola a kláštora sv. Kataríny Alexandrijskej (obec Dechtice, okres Trnava). Získané skúsenosti sa aplikujú pri majetkovo-správnym usporiadaní vlastníckych vzťahov pozemkov pod ďalšími 20 ruinami.⁴ ■

Hrad Velký Šariš, 2018. Foto: autor.

¹ Zoznam najmenej rozvinutých okresov [online]. Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, Zoznam najmenej rozvinutých okresov od 1. 7. 2017 do 30. 6. 2020 [cit. 30. 07. 2020]. Dostupné na: <https://www.upsvr.gov.sk/statistiky/zoznam-najmenej-rozvinutych-okresov.html?page_id=561733>

² Národný projekt Zapojenie nezamestnaných do obnovy kultúrneho dedičstva [online]. Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, opis projektu, 2016, 5 s.; tlačová správa, 2020, 2 s. [cit. 30. 07. 2020]. Dostupné na: <https://www.upsvr.gov.sk/europsky-socialny-fond/narodne-projekty-v-programovom-obdobi-2014-2020/narodny-projekt-zapojenie-nezamestnanych-do-obnovy-kulturalneho-dedicstva.html?page_id=630311>

³ Stratégia ochrany pamiatkového fondu na roky 2018 – 2022 [online]. Ministerstvo kultúry SR, 2017, 37 s. [cit. 30. 07. 2020]. Dostupné na: <<http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/dokumenty/strategicke-materialy-ministerstva-129.html>>

⁴ Pod národnými kultúrnymi pamiatkami budú vysporiadané pozemky [online], Zachráňme hrady, Bratislava, 26. 2. 2020, tlačová správa [cit. 30. 07. 2020]. Dostupné na: <http://www.zachranmehrady.sk/dir_4.htm>

Tabuľka: Financovanie ochrany a obnovy hradov z grantového programu Obnovme si svoj dom – podprogram 1.4 v rokoch 2012 – 2020

	Národná kultúrna pamiatka	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	SPOLU
1.	Hrad Beckov	11 000 €	18 000 €	12 000 €	14 000 €	12 000 €	14 000 €	6 160 €	20 000 €	40 000 €	147 160 €
2.	Hrad Blatnica	25 000 €	21 000 €	16 000 €	23 000 €	25 000 €	25 000 €	13 200 €	2 500 €	13 100 €	163 800 €
3.	Hrad Branč	13 400 €	13 000 €	0 €	14 000 €	15 000 €	15 000 €	22 000 €	23 900 €	20 000 €	136 300 €
4.	Hrad Brekov	26 000 €	22 000 €	26 500 €	28 000 €	28 000 €	27 500 €	26 400 €	25 000 €	40 000 €	249 400 €
5.	Hrad Bystrica (Považská)	30 000 €	35 000 €	35 500 €	32 000 €	29 000 €	27 500 €	24 640 €	0 €	0 €	213 640 €
6.	Opevnený kláštor Bzovík	0 €	15 000 €	10 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	25 000 €
7.	Hrad Čabrad'	0 €	0 €	20 500 €	0 €	25 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	45 500 €
8.	Hrad Čičva	7 600 €	7 500 €	8 300 €	5 890 €	15 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	44 290 €
9.	Hrad Markušovce	0 €	16 000 €	14 000 €	19 000 €	13 500 €	0 €	0 €	0 €	0 €	62 500 €
10.	Hrad Oponice	19 000 €	18 000 €	22 000 €	15 300 €	20 000 €	15 000 €	0 €	0 €	0 €	109 300 €
11.	Hrad Čachtice	8 000 €	0 €	13 000 €	0 €	0 €	19 000 €	13 200 €	0 €	0 €	53 200 €
12.	Hrad Divín	28 000 €	26 000 €	25 500 €	20 000 €	22 000 €	22 000 €	22 000 €	41 000 €	17 200 €	223 700 €

	Národná kultúrna pamiatka	2020	2019	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	SPOLU
13.	Hrad Filakovo	28 000 €	0 €	0 €	26 000 €	24 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	78 000 €
14.	Hrad Hanigovce	0 €	0 €	0 €	0 €	16 900 €	20 000 €	15 480 €	20 000 €	0 €	72 740 €
15.	Hrad Hričov	20 000 €	14 000 €	13 600 €	12 000 €	7 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	66 600 €
16.	Hrad Hrušov	20 000 €	26 000 €	0 €	0 €	9 000 €	9 000 €	0 €	0 €	0 €	64 000 €
17.	Hrad Jasenov	25 000 €	24 000 €	27 500 €	18 000 €	23 000 €	12 000 €	22 000 €	16 400 €	13 800 €	181 700 €
18.	Hrad Kamenica	0 €	14 000 €	6 000 €	0 €	10 000 €	10 000 €	13 200 €	0 €	0 €	53 200 €
19.	Hrad Kapušany	17 242 €	0 €	12 500 €	20 000 €	30 000 €	28 000 €	26 400 €	35 000 €	40 400 €	210 242 €
20.	Hrad Lednica	30 000 €	36 000 €	34 500 €	28 000 €	28 000 €	27 500 €	26 400 €	35 000 €	0 €	245 400 €
21.	Hrad Lietava	30 000 €	37 000 €	39 500 €	35 000 €	33 000 €	35 000 €	30 800 €	26 500 €	0 €	266 800 €
22.	Hrad Lipovce	4 000 €	6 400 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	10 400 €
23.	Hrad Liptovský Hrádok	0 €	0 €	15 000 €	18 000 €	15 000 €	17 000 €	0 €	0 €	15 000 €	80 000 €
24.	Hrádok Medzianky	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	8 800 €	2 407 €	0 €	11 207 €
25.	Hrad Modrý Kameň	26 000 €	16 000 €	15 000 €	20 000 €	23 000 €	26 000 €	22 000 €	18 000 €	0 €	166 000 €
26.	Hrad Muráň	29 000 €	26 000 €	28 500 €	27 000 €	28 000 €	27 000 €	22 000 €	29 000 €	0 €	216 500 €
27.	Hrad Obišovce	0 €	0 €	0 €	3 800 €	0 €	5 000 €	9 680 €	0 €	0 €	18 480 €
28.	Hrad Parič	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	8 800 €	15 000 €	0 €	23 800 €
29.	Hrad Plaveč	21 000 €	23 000 €	20 000 €	15 000 €	16 000 €	13 500 €	13 200 €	0 €	0 €	121 700 €
30.	Pustý hrad pri Zvolene	4 884 €	34 000 €	31 000 €	27 000 €	25 000 €	24 500 €	10 560 €	0 €	0 €	156 944 €
31.	Hrad Revište	30 000 €	37 000 €	39 500 €	30 000 €	28 000 €	30 000 €	24 640 €	25 000 €	29 800 €	273 940 €
32.	Hrad Sivý Kameň	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	7 040 €	0 €	0 €	7 040 €
33.	Hrad Slanec	0 €	20 000 €	24 500 €	26 000 €	25 000 €	24 000 €	22 000 €	40 000 €	12 300 €	193 800 €
34.	Hrad Solnohrad	0 €	0 €	2 600 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	2 600 €
35.	Starhrad pri Strečne	11 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	11 000 €
36.	Hrad Šášov	23 000 €	25 000 €	26 500 €	28 000 €	28 000 €	27 000 €	19 360 €	6 000 €	0 €	182 860 €
37.	Hrad Tematín	30 000 €	28 000 €	37 500 €	24 000 €	28 000 €	25 200 €	24 640 €	0 €	0 €	197 340 €
38.	Hrad Šebeš	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	3 100 €	5 280 €	11 000 €	14 800 €	34 180 €
39.	Hrad Turňa	23 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	23 000 €
40.	Hrad Uhrovec	20 000 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	80 000 €	100 000 €
41.	Hrad Veľký Kamenec	0 €	0 €	4 500 €	0 €	4 500 €	0 €	0 €	0 €	0 €	9 000 €
42.	Hrad Veľký Šariš	22 000 €	25 000 €	35 000 €	31 000 €	28 000 €	27 500 €	28 160 €	35 000 €	64 000 €	300 660 €
43.	Hrad Vinné	28 000 €	26 000 €	27 500 €	27 000 €	26 000 €	25 000 €	22 880 €	22 000 €	50 000 €	254 380 €
44.	Hrad Zborov	27 000 €	47 000 €	30 000 €	27 010 €	29 000 €	27 500 €	26 400 €	29 000 €	53 800 €	296 710 €
45.	Hrad Zniev	0 €	0 €	0 €	0 €	0 €	9 000 €	3 344 €	0 €	0 €	12 344 €
SPOLU											5 416 357 €

Aristokratický odev v novovekom Uhorsku - vybrané aspekty problematiky

TERÉZIA TOMAŠOVIČOVÁ
PAVOL ULIČNÝ

Úvod

Odevná kultúra, rovnako ako kultúra bývania, stolovania a pod., predstavuje jeden z mnohých prvkov každodennej reality tvoriaci prirodzený rámec života každého jednotlivca, ako aj celej spoločnosti. Šaty v priebehu dejín predstavovali nástroj spoločenskej reprezentácie definujúci obraz konkrétneho jednotlivca ako unikátnej individuality, a zároveň ako člena istej sociálnej skupiny.

Hoci záujem o históriu odievania v našom prostredí siaha pomerne hlboko, k „ethnografickým“ štúdiám záveru obdobia romantizmu,¹ o cieleňom výskume môžeme hovoriť až od polovice 20. storočia, keď sa stretávame s viacerými materiállovými štúdiami zbierkových predmetov až po syntetizujúce príspevky k jednotlivým odevným štýlom. Jednotlivé aspekty odevnej kultúry sa stali cieleňým predmetom výskumu viacerých bádateľov, avšak väčšina prác sa naďalej vyznačovala svojím monotematickým nazeraním na túto problematiku a pristupovala k nej pomerne povrchno a nesystematicky. Výnimkou zostávajú diela Márie Magdalény Zubercovej,² ktorá položila pevné základy štúdia dejín odievania na Slovensku. Výsledky jej dlhoročného výskumu boli priebežne dopĺňané samostatnými štúdiami a príležitostnými príspevkami v populárnych periodikách a prezentované širokej verejnosti formou početných tematických výstav. V posledných desaťročiach v odbornej literatúre dominujú zmienky o odevu a jeho súčastiach predovšetkým v širšie koncipovaných monografiách, čiastkovo sa táto téma objavuje aj v príspevkoch mapujúcich jednotlivé aspekty života šľachty, prípadne iných spoločenských a sociálnych vrstiev v novoveku.³

Cieľom príspevku je definovanie špecifických charakteristík odevnej kultúry novoveku na území dnešného Slovenska, teda v konkrétnej časti Uhorského kráľovstva s prihliadnutím na jej lokálne, resp. regionálne odlišnosti v rámci stredoeurópskeho kontextu. Predkladaná práca bola založená na štúdiu ikonografických, archeologických a archívnych prameňov a reaguje na absenciu spracovávania tejto problematiky v širších súvislostiach, keďže v našom prostredí, na rozdiel od situácie v susedných krajinách, odevnej kultúre stále nie je venovaná adekvátna pozornosť. Pri precíznom využívaní výpovedného potenciálu odevu ako špecifického typu prameňa je možné získať mnohé nové poznatky o jeho doposiaľ málo známej symbolickej, politickej a reprezentatívnej funkcii.

1. Mužský dvorský odev podľa španielskej módy.
Jan z Pernštejna, záver 16. storočia.
Zdroj: KUBÍKOVÁ, 2016, s. 204, obr. 91.

2. Ženský dvorský odev podľa španielskej módy.
Jana z Pernštejna, záver 16. storočia.
Zdroj: LUKÁŠOVÁ, 2017, s. 153.

Proces formovania aristokratického odevu v dvorskom prostredí raného novoveku

Aristokrat a jeho dvor mal už na prvý pohľad vzbudzovať úctu, autoritu a vznešenosť. Odev novovekého príslušníka najvyšších spoločenských vrstiev mal byť nákladný, pútať pozornosť luxusným materiálom, detailne vypracovaným zdobením, starostlivo volenými doplnkami a šperkami. V priebehu 15. storočia sa v odevnej kultúre začínajú pr- výkrát prejavovať výraznejšie regionálne rozdiely, ktoré sa, predovšetkým medzi západoeurópskymi a stredoeurópskymi územiaми, časom ešte prehĺbili. Hlavné módné premeny ovplyvnila vlna doznievajúceho burgundského vplyvu, formujúcej sa talianskej renesancie, sprostredkovanej na územie Uhorského kráľovstva primárne dvorom kráľovnej Beatrix Aragónskej, ako aj myšlienok reformácie, ktorá podnietila vznik tzv. „reformačnej nemeckej módy“ obľúbenej v stredoeurópskych krajinách na začiatku 16. storočia. Zatiaľ čo všetky spomínané vplyvy sa, hoci rôznou mierou, podieľali na formovaní odevu najvyšších vrstiev „predmoháčskeho obdobia“, po bitke pri Moháči (1526) sa odevná kultúra začala postupne meniť. V nasledujúcich dekádach začala byť dolnorakúska šľachta, resp. viedenské a pražské dvorské prostredie, výrazne ovplyvňovaná španielskou módou diktovanou španielskym kráľom, rímsko-nemeckým cisárom, burgundským vojvodom a arcivojvodom Karolom V. Habsburským. Na začiatku vlády jeho syna Filipa II. bol už tento odevný štýl formálne ustálený, presne definovaný a v Európe všeobecne obľúbený.⁴ Presadenie nového spôsobu odievania nebolo len odrazom estetických preferencií, spoľahlivo odrážalo posilňovanie habsburského vplyvu v stredoeurópskom prostredí a slúžilo aj na vyjadrenie prohabsburského a prokatolíckeho postoja svojho nositeľa. Španielske módné vplyvy vyvrcholili obdobím „rudolfínskeho“ manierizmu,⁵ keď sa odev domácich aristokratov strihom ani použitým materiálom takmer nelíšil od vzdialených španielskych regiónov. Typickú pánsku siluetu (obr. 1) vytváral vypasovaný kabátec (*wams*), často s tvarovanou prednou časťou, vypchávané nohavice guľovitého tvaru skrátene nad kolená (neskôr predĺžené ku kolenám), odhaľujúce nohy v úzkych pančuchách a topánkach farebne ladiacich k odevu. Nevyhnutnou súčasťou odevu je krátky plášť (*boemio*) a pokrývka hlavy – baret alebo klobúk s úzkou strechou a guľatým hlbokým dnom, aký obľuboval aj sám cisár.⁶ Dámsky odev definuje prirodzená, jemne predĺžená línia pásu, zvýrazňovaná opaskom, úzky, uzavretý, silne vystužený ži- vôtik a výrazne sa rozširujúca sukňa (obr. 2). Charakteristickú linearitu odevu podčiarkovali predovšetkým vrchné vrstvy s otvorenými rukávami trojuholníkovitého alebo hruškovitého tvaru, prípadne plášte s krátkymi naberanými rukávami (*saya alta, ropa*). Vlasy zdobil drobný klobúčik alebo zložitý účes ozdobený šperkami. Pre pánsku aj dámsku módu je typické prísne zapínanie odevu, ktorý aristokratovi odhaľuje len hlavu, elegantne „posadenú“ na čipkovanom naberanom okruží rôznych rozmerov a ruky, ozdobené prsteňmi, prípadne dôstojne zakryté rukavicami.

V uhorskom kráľovstve v priebehu 15. storočia podliehal najvýraznejším módnym vplyvom budínsky kráľovský dvor – sídlo kráľa Mateja Korvína a kráľovnej Beatrix, neskôr Ľudovíta II. Jagelovského a kráľovnej Márie Uhorskej. Svadobné rúcha (svadba sa konala v roku 1522 v Budíne) kráľovského páru sú dodnes zachované a jasne ilustrujú

3. Mužský odev podľa uhorskej módy. Gašpar Illešházi, 1. polovica 17. storočia. Zdroj: BABIČOVÁ – HÁBL – UČNÍKOVÁ, 1998, obr. 7.

prechod od neskorostredovekých módných tendencií ku kozmopolitnému včasnovovekému odevu v duchu nemeckej módy s viacerými talianskymi prvkami.⁷ V pomoháčskom období sa v odevnej kultúre začali odrážať geografické, hospodárske aj kultúrno-umelecké špecifiká, ktoré územie Uhorska postupne ideovo vzdalovali od centrálnych oblastí habsburskej ríše. Odevná tradícia uhorskej aristokracie sa formovala nezávisle od preferovanej španielskej módy cisárskych a arcivojvodských dvorov, aj augsburského bohatého meštianstva, koncentrovaného predovšetkým v banských mestách a na Spiši, zachovávaťceho nemecké odevné prvky.⁸ V priebehu 16. storočia vyústil dlhodobý proces formovania uhorského šľachtického odevu,⁹ ktorý v sebe integruje viaceré impulzy zo zahraničia, do vlastného nového celku. Výsledkom tejto syntézy je spôsob odievania typologicky čerpajúci z domácej tradície, obohatený novými vplyvmi, avšak oslobodený od habsburskej módnjej koncepcie, ktorý sa na dlhé desaťročia až stáročia stáva nielen symbolom vlastných estetických ideí, ale aj špecifickým prvkom národnej¹⁰ identity.

Uhorská odevná kultúra – charakteristiky a špecifiká

Siluetu a skladba odevného kompletu

Zatiaľ čo v habsburskom prostredí 16. a začiatku 17. storočia sa presadzoval ideál šľachtica – elegantného, upraveného a duchaplného dvorana, čo plne korešponduje so špa-

4. Pozamenty – charakteristický detail zapínania uhorskej mentieky, 17. storočia. Zdroj: TOMPOS, 2013, s. 116.

nielskym odevným štýlom, odev uhorských aristokratov, žijúcich permanentnými vojenskými stretmi striedanými krátkymi obdobiami mieru, odráža celkom iný životný štýl. Ikonografické pramene odhaľujú, že hoci sa uhorskí muži nechávajú portrétovať prevažne v civilnom odevu, jeho nevyhnutnou súčasťou sú vojenské atribúty – osobná zbraň (uhorská šabľa) a vo väčšine prípadov aj palcát, prípadne ostrohy (obr. 3). Typický mužský odev sa skladal z priliehavých nohavíc a bielej košeľe, na ktorú sa obliekal spodný kabátec – dolomán prepásaný šerpou a vrchný kabát – mentieka (*mente*). Strih dolománu bol viac-menej jednotný – užšia vrchná časť sa v línii pása plynulo rozširovala smerom k členkom (najdlhšie varianty), resp. nad kolená (najkratšie varianty). Mentieka sa rozširovala od prieramkov nadol do tvaru „A“ a rôznorodosť tejto odevnej súčasti zabezpečovala predovšetkým široká škála možností vyhotovenia rukávov a golierov. Zapínanie dolománov bolo riešené najčastejšie pomocou gombíkov a slučiek, pri mentiekach boli obľúbené hrubé vypletané pásy – pozamenty (obr. 4), ktoré sa našívali na obe strany odevu, pričom jedna strana bola ukončená masívnym gombíkom a druhá zodpovedajúcou slučkou. Obuv uhorského aristokrata predstavujú primárne kožené čižmy s rôzne vysokou sárou, obľúbené boli aj dvojdielne nižšie topánky, ktorých vnútorná časť sa šnurovala v oblasti členku (kapce), a takto sa nazúvali do hrubších „papúč“. Oba typy obuvi sa zvykli nosiť zladené, alebo naopak, farebne kontrastujúce so zvyškom odevu. Nevyhnutný doplnok predstavovala pokrývka hlavy, najčastejšie vo forme kožušiny čiapky ozdobenej brošňou a perím.

Ženský odev sa v uhorskom dvorskom prostredí vyznačoval charakteristickou siluetou – jemne vystužený živôtik s úzkymi ramienkami, otvorený v prednej časti šnurovaním, vytváral požadovaný subtílny vzhľad trupu (obr. 5). Hoci hlboko dekoltovaný uhorský živôtik výrazne kontrastuje s upätými španielskymi paralelami, decentný výraz celému odevu dodáva úprava vrchnej časti košeľe – hlbšie oválne výstrihy bývajú lemované čipkou rôznej šírky, vo viacerých prípadoch býva košeľa viazaná až vysoko pri krku. Útlusť nositeľky zdôrazňovala sukňa skladaná alebo riasená v páse, ktorá sa kužeľovito rozširovala smerom nadol. V priebehu 16. storočia bola sukňa so živôtikom pevne zošitá. Ako dva samostatné, a tým pádom rôzne kombinovateľné kusy odevu

sa sukňa a živôtik objavujú až od konca 16. storočia.¹¹ Tajomstvom vytvorenia ideálnej siluety uhorských aristokriatiek boli spodné vrstvy – jedna alebo dve vrstvy košiel s dlhými a pomerne širokými rukávami a viacero spodných sukni, z ktorých jedna, tzv. verdigál (zo španielskeho *verdugado*) bola zložená z vodorovne všitých pevných obručí definujúcich výsledný tvar vrchnej sukne.¹² Celkový dojem podčiarkovala jemná transparentná zástera, bohato zdobená čipkou (obr. 6). Vrchnú vrstvu odevu tvorili kabáty a pláštiky rôznych tvarov a strihov (mentieky, šuby, jankery, hazuky). Dvorský odev dopĺňali hodvábné alebo bavlnené pančuchy a kožené topánky na opätku. O veľkej pozornosti venovanej úprave účesu svedčí úsilie palatína Juraja Thurzu, ktorý pre svoje dcéry hľadal vo Viedni ženu, čo sa vyzná v česaní vlasov.¹³ Okrem zložitých účesov si dámy zdobili vlasy členkami – partami, prípadne korunkami (diadémami) a sponami, dokonca aj perím. Ikonografické pramene dokladajú, že zvyk vydatých žien zahaľovať si vlasy nie je u uhorských dám pravidlom ani vo vyššom veku, avšak testamenty uhorských šľachtičien dokladajú, že vlastnili viacero nákladne zdobených čepcov.¹⁴

Materiály, farby, zdobenie

Jedinečnosť a originalita jednotlivých odevných súčastí spočívala v použitých materiáloch, vzoroch textílií, spôsobe zdobenia, aplikovaných výzdobných motívoch a farebnosti, ktorá v kombinácii s vhodne doladenými šperkami

5. Ženský dvorský odev podľa uhorskej módy. Anna Júlia Esterházyová, polovica 17. storočia. Zdroj: BERÉNYI, 2014, s. 335.

6. Paličkované čipky talianskej proveniencie (Benátky, Janov) používané v uhorskom prostredí, prelom 16. – 17. storočia. Iparművészeti Múzeum, Budapešť. Foto: Terézia Tomašovičová, 2015.

7. Súprava ozdobných gombíkov na dolomán (menšie) a mentieku (väčšie), 17. storočie. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapešť. Foto: Terézia Tomašovičová, 2019.

a doplnkami vytvárala unikátny vzhľad každého odevného kompletu. Uhorskí aristokrati obľubovali luxusné materiály. Vrchné odevy sa zhotovovali z najkvalitnejších tkanín – ťažkých talianskych a francúzskych hodvábnych zamatov s pretrhávanými vzormi, hodvábnych atlasov, damaškov. Zimné varianty bývali podšívané alebo lemované kožušinami, dovážanými najčastejšie z Veľkopoľska a Ukrajiny, v prípade ľahkých letných odevov drahými hodvábnymi látkami. Na spodné vrstvy sa s obľubou používali hodváby a jemné kmenty (ľanové plátno) z Talianska, Sliezska, Poľska či Turecka.¹⁵ Jednotlivé odevné súčasti v každom smere odzrkadľovali majstrovstvo krajčírskeho, vyšivačského, čipkárskeho a pozamentárskeho umenia. Typický výraz odevu dodávali kovové súčasti – gombíky a ozdobné spony, často pozlátené alebo postriebrené, ktoré bývali doplnené polodrahokamami a drahokamami (obr. 7). Odev najzámožnejších šľachticov sa vyznačoval monumentálnou ozdobnosťou, krásu materiálu zdôrazňovalo precízne spracovanie akcentované použitím perál, koralov a tyrkysov (obr. 8).

Výber odevného kompletu (farebnosť, ozdobnosť, strihové variácie) zodpovedal viacerým faktorom – veku, rodinnému stavu aj konfesijným preferenciám. Zatiaľ čo katolícka šľachta väčšinou inklinovala k pestrým farbám, prípadne ich pomerne hýrivým kombináciám a výraznému zdobeniu v tónoch zlatej a striebornej, protestanti zvyčajne uprednostňovali tlmenejšie variácie. Šľachtické ženy v staršom veku, rovnako aj vdovy, vo všeobecnosti v portrétnej tvorbe charakterizuje strohý čierny odev s minimom šperkov a ozdobných aplikácií, ktoré nahrádza ruženec alebo modlitebná knižka. Zodpovedajúci odev vhodný na konkrétny účel spolu s reprezentatívnym správaním a vystupovaním zvyšoval česť a prestíž jednotlivca a celého rodu a jasne deklaroval jeho príslušnosť k spoločenskej elite. Skutočnosť, že uhorskí aristokrati si boli dobre vedomí povinnosti a zodpovednosti spĺňať vysoké spoločenské nároky svojej triedy, dokladá bohatá súkromná korešpondencia. Nie zriedka sa objavuje varovanie, že pre zanedbané povinnosti súvisiace s reprezentáciou celý rod „vyjde na hanbu“.¹⁶ Pomerne kuriózne, avšak v tomto svetle pochopiteľne,

vyznieva aj zdvorilé omietnutie pozvania Barbory Révayovej na svadbu. Grófká vo svojom liste vysvetľuje svoje dôvody tým, že nemá vhodný zimný kožuch.¹⁷ Keďže svadby trvali viacero dní a pozvaní hostia sa chceli prezentovať vo svojich najdrahších slávnostných odevoch, ak nedosahovali patričnú úroveň, pozvaný sa musel zriecť účasti na slávnostiach.

Uhorský aristokratický odev v porovnaní so stredo-európskymi variantmi španielskej módy natoľko nedeformoval a nezakrýval individuálne tvary tela, a súčasne si zachovával

8. Ženský dvorský odev podľa uhorskej módy patriaci pravdepodobne Uršule Esterházyovej. Rastlinný ornament zdobiaci dolnú časť sukne je akcentovaný použitím červeného koralu, polovica 17. storočia, stav po reštaurovaní. Zdroj: TOMPOS, 2013, s. 139.

9. Ženský dvorský odev podľa uhorskej módy doplnený vystuženým plochým golierom (rebato). Judita Révayová, 1633. Zdroj: LUDIKOVÁ, 2009, s. 101.

požadovanú reprezentatívnosť, okázalosť a istú mieru extravagancie. Taktiež umožňoval zachovávať dôstojné, vznosné, avšak menej strnulé držanie tela nositeľa ako v prípade západnej módy. Strihovo je uhorská lokálna móda charakterizovaná konzervativizmom. V porovnaní so západným spôsobom odievania sa nevyznačuje konštrukčnou variabilitou a často nepodlieha módnym premenám, jej základné súčasti sa v podstate od konca 16. do záveru 18. storočia výrazne nezmenili. Slovom nemeckého kronikára Dilicha (1600): *Uhorský šat je oveľa krajší a pohodlnejší ako západná móda. Je krajší ako náš (nemecký) odev vo všeobecnosti, s tým rozdielom, že náš sa mení v podstate každých šesť mesiacov. V tomto smere Uhri neobľubujú zmeny. U nich sa jeden slávnostný odev nosí celé generácie, bez potreby akýchkoľvek úprav.*¹⁸ Je pravdou, že v uhorskom aristokratickom prostredí predstavoval odev nielen materiálnu, ale aj symbolickú hodnotu. Časti odevu alebo celé komplety boli predmetom testamentárneho dedenia a súčasťou pokladníc a zbierok cenností vytváraných po stáročia jednotlivými rodmi. Nebolo neobvyklé, ak sa pri výnimočných príležitostiach (predovšetkým zásnuby, svadba) nechával mladý aristokrat portrétovať v odevu svojho významného predka, čím deklaroval rešpekt k svojmu rodu, a zároveň jeho vážnosť a starobylý charakter.¹⁹

Vzájomné preberanie módných vplyvov v uhorskom a stredo európskom prostredí

Rezervovanosť uhorských magnátov k viedenskému či pražskému arcivojvodskému a cisárskemu dvoru sa najvýraznejšie odráža práve v portrétnej tvorbe – muži striktno preferovali lokálnu módu a prezentovali ju aj v západnom prostredí. Uhorské dámy, naopak, neboli také zdržanlivé a často sa na rozdiel od svojich manželov a mužských príbuzných nechávali portrétovať v španielskej dvorskej móde, prípadne obohacovali tradičný uhorský odev o prvky prevzaté z iných prostredí, čím vznikali viaceré variácie zodpovedajúce aktuálnym estetickým požiadavkám nositeľiek. Oblúbeným módnym trendom je pridanie vystuženého pevného goliera (*rebato*) lemovaného čipkou k uhorskému odevu (obr. 9), alebo naopak, pridanie jemnej „uhorskej“ zástery k španielskemu odevu.²⁰ Napriek individuálnym preferenciám jednotlivých šľachticov je isté, že na aristokratických dvoroch viacerí zamestnávali okrem domácich krajčírov aj špecialistov na západnú módu.²¹ Takýto súbor odevu „na nemecký spôsob“, tvorený kabátom, nohavcami a hodvábnymi pančuchami bol vyzdvihnutý z hrobky na Oravskom hrade a je prisudzovaný Imrichovi Thurzovi. Je otáznou, prečo bol syn uhorského palatína pochovaný v tomto type odevu, hoci disponoval množstvom kvalitnej domácej módy.²² Príčinou môže byť jeho náhla choroba a smrť počas rokovania v Mikulove (1621). Počas ciest do zahraničia zvykli viacerí príslušníci uhorskej šľachty preferovať západnú módu, napr. Peter Bethlen pri týchto príležitostiach nosil oficiálny španielsky dvorský odev.²³ Zaujímavým kompromisom uplatňovaným pri významných spoločenských udalostiach je tzv. „módna dualita“, resp. duplicitné vyhotovenie odevov – jedny boli šité na „uhorský spôsob“ a jedny zodpovedajúce západnej móde, pričom toto riešenie sa nevzťahuje len na osobu aristokrata, ale aj na jeho služobníctvo a dvor.²⁴

Zaujímavým fenoménom, o ktorom svedčia zachované ikonografické, archívne a archeologické pramene, je aj preberanie uhorskej módy príslušníkmi cudzích šľachtických rodov. Unikátom je v tomto smere reprezentačný portrét Ippolita de Medici. Taliansky šľachtic, vychovávaný pápežom Levom X., je na ňom vyobrazený v uhorskom dolománe a v ruke drží palcát. S týmto odevom sa zoznámil počas svojho pobytu v Uhorsku v roku 1532 a po návrate sa v ňom nechal zvečniť najslávnejším maliarom svojej doby Tizianom Vecelliom. Preberanie uhorských módných prvkov prebiehalo predovšetkým medzi aristokratkami – zahraničnými manželkami prichádzajúcimi do uhorského prostredia. S odlišnými zvykmi a odevnou kultúrou boli konfrontované mnohé cudzinky. Keď sa sedmohradské knieža Gabriel Bethlen chystal oženiť s dcérou brandenburského kurfirsta Juraja Viliama Katarínou, svadbe (1626) predchádzali dôsledné prípravy garderóby budúcej kňažnej. Očakávalo sa, že šaty domáceho strihu a domácej tradície pomôžu neveste lepšie sa prispôbiť novému prostrediu. O istých sympatiách k uhorskej móde svedčí aj fakt, že po ovdovení pri svojom odchode z krajiny si Katarína Brandenburská tieto odevy vyžiadala a zobrala so sebou.²⁵ Obdiv aj v súčasnosti vzbudzuje jeden z jej bohato zdobených odevných kompletov z talianskeho pretrhávaneho zamatu, zdobený výšivkou, spolu so šperkmi a perlami zdobeným čepcom, ktorý sa zachoval dodnes. Uhorský aristokratický odev mohol byť zvolený aj ako prostriedok politickej komunikácie vyjadrujúci snahu nositeľa z odlišného

10. Mentieka Juraja Thurzu, začiatok 17. storočia, stav po reštaurovaní. Oravské múzeum – Oravský hrad. Foto: Terézia Tomašovičová, 2018.

11. Detský odev Emerencie Henkelovej, polovica 17. storočia, stav po reštaurovaní. Oravské múzeum – Oravský hrad. Foto: Terézia Tomašovičová, 2018.

kultúrneho prostredia „priblížiť“ sa lokálnym zvykom a tradíciám. Tieto tendencie dokladajú viaceré oficiálne portréty rímsko-nemeckých cisárov, ktorí boli v uhorskom odevu korunovaní za uhorských kráľov.²⁶ Skutočnosť, že na pražskom dvore bol dlhodobo zamestnávaný špecialista na šitie šiat podľa uhorského spôsobu, doložená v písomných prameňoch,²⁷ svedčí o kontinuálnej potrebe príležitostnej výroby uhorských odevov aj v prostredí cisárskeho dvora.

Zachované odevy a odevné súčasti z územia Slovenska

Primárnym prameňom pri štúdiu odevnej kultúry novoveku, ako aj jedinečným dokladom dobovej módy a jej konkrétnych strihových riešení sú samozrejme originály odevných kompletov alebo ich jednotlivých súčastí. Textilie mali možnosť zachovať sa v pomerne dobrom stave ako súčasť panovníckych a šľachtických klenotníc jednotlivých aristokratických dvorov, dedených v priebehu generácií, v ideálnom prípade až do 20. storočia. Žiaľ, z územia Slovenska, na rozdiel od našich južných susedov,²⁸ takéto prípady nemáme doložené a všetky doposiaľ evidované nálezy sú hrobové, čomu zodpovedá aj stav ich zachovania.²⁹ Nálezy celých odevných kompletov, resp. viacerých odevných súčastí patriacich tej istej osobe, sú viac-menej výnimkou. K takýmto unikátom patria odevy z hrobky Oravského hradu, ktorých hodnota spočíva nielen v stave zachovania umožňujúcom ich rekonštrukciu, ale aj v skutočnosti, že je možné identifikovať ich nositeľov.

Prvý zo zachovaných kompletov sa s veľkou dávkou istoty pripisuje uhorskému palatínovi Jurajovi Thurzovi. Skladá sa z dolománu a mentieky, z ktorých obe boli vyhotovené v odtieni červenej (višňovej, morušovej, marhuľovej) farby. V oboch prípadoch je použitým materiálom vzorovaný zamat – na dolománe s pretrhávaným drobným rastlinným motívom s malým raportom a na mentieke s väčším vzorom pletenca v esovitej línii, ktorého stredovú plochu vypĺňajú štylizované listy a vetvičky (obr. 10). V celej dĺžke mentieky sa pôvodne nachádzalo našitých 18 párov pozamentov, ktoré v časti trupu predstavovali funkčný prvok zapínania. Tomuto účelu slúžilo na mentieke deväť gombíkov, ktoré sa upevňovali do našívaných slučiek. K odevnému kompletu sa zachovala aj čiapka lemovaná kožušinou s pravdepodobne zamatovým dnom, ktorá zodpovedá ikonografickým prameňom zachytávajúcimi uhorských aristokratov prezentovaným vyššie. Musíme konštatovať, že primárne archeologické nálezy plne korešpondujú s odevným štýlom zobrazeným na posmrtnom portréte palatína, avšak rozhodne nejde o identický odevný komplet.³⁰ Tento nesúlad je pravdepodobne spôsobený tým, že portrét bol namalovaný až štyri roky po jeho smrti a neskôr bol ešte premalovaný.³¹ Druhým zachovaným mužským kompletom z Oravského hradu je odev Imricha Thurza, vyhotovený podľa západnej módy. Skladá sa z vypasovaného kabátca a širších nohavíc siahajúcich ku kolenám. Oba diely boli ušité z identického materiálu – jednofarebného zamatu s jemným vzorom tvoreným rovnobežnými tenkými pruhmi. Odev dopĺňajú tkané pan-

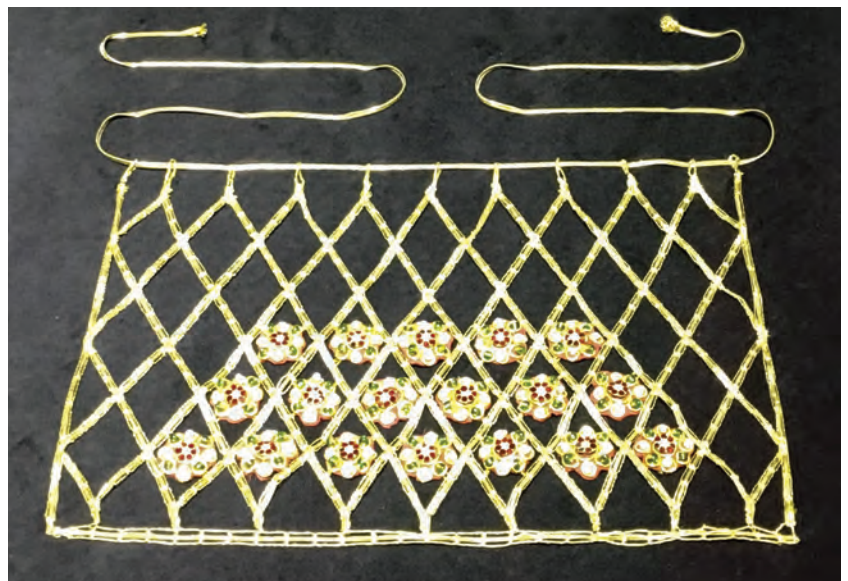
12. Detský dvojportrét Pavla a Márie Esterházyových. Zobrazovaný odev plne zodpovedá aristokratickej móde dospelých, polovica 17. storočia. Zdroj: BERÉNYI, 2014, s. 465.

čuchy z hodvábu s módnou výšivkou v oblasti členku, ktoré iste predstavovali luxusný tovar. Porovnanie zachovaného odevu s portrétom v tomto prípade nie je možné, nakoľko na rozdiel od iných členov Thurzovskej rodiny takýmto dielom nedisponujeme.

Z Kaplnky sv. Michala na Oravskom hrade pochádzajú aj nemenej zaujímavé nálezy detských odevov patriacich do širšieho okruhu Thurzovského rodu – konkrétne Emerencie Henkelovej a Lazara Henkela, ktorých starou mamou bola najmladšia palatínova dcéra Anna Thurzová. Obe deti boli v čase svojej náhlej smrti veľmi malé (osem mesiacov, štyri týždne), preto ich odev ešte nereflektuje módu predstavenú u aristokratov dospelého veku. Zatiaľ čo v prípade Lazara sa zachoval len hodvábnny kabátik voľného strihu s manžetou na rukávoch, odev Emerencie sa skladal z jemnej košielky a šiat strihaných v jednom kuse (obr. 11). Na šatách pôvodne jasne červenej farby, lemovaných úzkou paličkovanou čipkou, môžeme spoľahlivo podľa voľných rukávov „hruškovitého tvaru“ rozoznať dominantný vplyv obľúbenej španielskej módy. O tom, že deti sa vo veľmi skorom veku stávali „malými dospelými“, zaraďovanými do spoločnosti dospelých, svedčí najexplicitnejšie

práve ich oblečenie, hoci prispôbené detskej fyziológii, detailne kopírujúce módu dospelých, ako ho môžeme vidieť napríklad na dvojportréte 6-ročného Pavla a 3-ročnej Márie Esterházyovej (obr. 12). Zaujímavosťou je, že zatiaľ čo chlapcov odev je vyhotovený v typickom uhorskom štýle, dievčatko nosí západnú módu rovnako ako Emerencia Henkelová.³² Aristokrati venovali rovnakú pozornosť výchove a vzdelávaniu svojich detí ako ich zovňajšku. Z listov palatína Thurza sa dozvedáme o tom, že svojmu synovi ako odmenu za usilovné domáce štúdium zabezpečil aj nevyhnutnú súčasť uhorského mužského odevu – šablú prispôbenú jeho veku.³³

Situácia s nálezmi ženských aristokratických odevov je na našom území výrazne horšia. Hoci pri aktuálnom stave bádania evidujeme minimálne dva odevné komplety zachované vo forme fragmentov, ani jeden nebol zatiaľ vystavený. V prvom prípade ide o odev Sidónie Henkelovej, matky Lazara a Emerencie, z ktorého sa zachovali fragmenty hodvábných tkanín so všitými kosticami a kúsky paličkovanej čipky.³⁴ V druhom prípade ide o niekoľko osôb pochovaných v Kostole Povýšenia Svätého kríža v Ruskej. Hoci najvýznamnejší hrob obsahujúci pozostatky Štefana Dobóa bol v minulosti vykradnutý, ostatné boli našťastie tohto osudu ušetrené. Dokladom odevnej kultúry najvyššej sociálnej vrstvy 16. storočia nielen na Slovensku, ale v celej oblasti pôvodného Uhorského kráľovstva, sú fragmenty odevu a precízne navrhnuté šperky patriace jeho manželke Sáre Sulyokovej de Lecксе. Ide predovšetkým o hrubé ozdobné lemy sukne z kovového vlákna, tenšie ozdobné bortne tvoriace súčasť živôtika a mnohopárové paličkované čipky z kovových nití viacerých hrúbok. Postavenie nositeľky deklaruje aj množstvo košíčkovitých korálikov, prsteňov, zlatých náramkov s farebnými emailami a zvyšky unikátnej pokrývky hlavy vo forme zlatej sieťky na vlasy s rubínovými a zlatými rozetkami (obr. 13).³⁵ K ojedinelým textilným nálezom výnimočnej kvality patrí časť vankúša, zdobená celoplošnou výšivkou. Fragmenty živôtika, šperky a súčasti čelenky, resp. party ozdobenej piatimi boglármi, pochádzajú aj z doposiaľ bližšie neidentifikovaného hrobu obsahujúceho pozostatky mladej ženy, príslušníčky rodu Dobóovcov.³⁶ Žiaľ, napriek nespornému významu tohto rodu v Uhorských dejinách nie je známy

13. Technologická a materiálová kópia unikátnej ozdoby hlavy Sáry Sulyokovej v podobe zlatej sieťky na vlasy ozdobenej rubínovými a zlatými rozetkami. Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove. Foto: Terézia Tomašovičová, 2019.

žiadny súčasný ikonografický prameň zachytávajúci jej spomínaných členov, s ktorým by bolo možné tento nálezový materiál porovnať. Zostáva len dúfať, že budúce vedecko-výskumné alebo záchranné archeologické výskumy prispedia k poznávaniu problematiky novovekého odevu novými nálezmi, ktoré umožnia ďalšie štúdium nielen technologických a konštrukčných, ale aj symbolických aspektov odevu v minulosti, či už v prostredí magnátskych rodov alebo iných spoločenských skupín.

Záver

Hoci uhorský aristokratický odev v procese formovania integroval viaceré cudzie prvky, od polovice 16. storočia si starostlivo zachovával vlastné osobitosti. Šaty vytvorené „na uhorský spôsob“ sa stali špecifickým prvkom národnej identity reflektujúcim vlastné tradície, geografickú, politickú aj

spoločenskú situáciu v rámci habsburskej monarchie. V každodennej, ale predovšetkým v sviatočnej podobe dosiahol uhorský odev svojou originalitou, charakteristickým strihom a bohatou ozdobnosťou vrchol umeleckého stvárnenia v druhej polovici 17. storočia. Už v tomto období sa pozvoľna začala prejavovať tvarová štylizácia smerom k barokovej siluete, avšak uhorská móda sa aj naďalej riadila vlastnými estetickými kritériami nezávisle od silnejúcich anglických a francúzskych vplyvov, postupne prevládajúcich v strednej Európe. Zatiaľ čo väčšina európskych odevných tendencií bola v priebehu nasledujúcich desaťročí a storočí formálne prekonaná a transformovaná, uhorská móda sa v predstavenej podobe s minimálnymi obmenami zachovala a starostlivo udržiavala až do začiatku 20. storočia. Počas stáročí sa jej význam nezmenil – spoľahlivo identifikovala svojho nositeľa ako predstaviteľa spoločenskej, politickej a vojenskej elity Uhorska. ■

¹ KRIŽKO, Pavol. Súpis pozostalosti Štefana Barczkaya z roku 1613. In *Slovenský letopis pre históriu, topografiu, archeológiu a etnografiu*, roč. 3, 1879, s. 76-82.

² ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. *Tisícročie módy : z dejín odievania na Slovensku*. Martin : Osveta, 1988, 272 s.; ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. O dvoch odevných kompletoch z hrobky Oravského hradu. In *Zborník Oravského múzea*, roč. 13, 1996, s. 45-50; ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. Košela ako súčasť renesančného odevu. In *Pamiatky a múzeá*, roč. 50, 2001, č. 4, s. 67-69; ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. Ďalšie obohatenie zbierok Oravského múzea o textilné a odevné predmety, ktoré sú na Slovensku unikátne. In *Zborník Oravského múzea*, roč. 29, 2010, s. 121-129.

³ Tému odievania v slovenskej literatúre v rámci širšie koncipovanej monografie čerpajúcej z početných archívnych prameňov spracovala T. Lengyelová. LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na Šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016, 248 s. Z príspevkov mapujúcich odevnú kultúru prostredníctvom testamentov a inventárov vyberáme: SEDLÁK, Vincent. Príspevok k stredovekému odevu a textilu na Slovensku. In *Slovenský národopis*, roč. 16, 1968, č. 4, s. 506-518; DUCHOŇOVÁ, Diana. Inventár cenností grófyky Eufrozíny Ballasovej z roku 1630. In *Historické rozhľady*, roč. 2, 2005, s. 305-309.

⁴ HAJNÁ, Milena. Odevy v dobe renesance. In LUKÁŠOVÁ, Eva et al. *Podoby a príbehy. Portréty renesanční šlechty*. Kroměříž : Národní památkový ústav, 2017, s. 16.

⁵ Pretrvávajúceho aj za vlády Rudolfovoho brata Mateja II. Habsburského a jeho nástupcu Ferdinanda II.

⁶ KUBÍKOVÁ, Blanka. *Portrét v renesančním malířství v českých zemích*. Praha : Národní galerie, 2016, s. 92.

⁷ ZUBERCOVÁ, 2001, ref. 2, s. 67-68.

⁸ LENGYELOVÁ, 2016, ref. 3, s. 77.

⁹ Jeho začiatky môžeme sledovať už v závere 15. storočia. TOMPOS, Lilla. Costumes of the Esterházy Treasury. In PÁSZTOR, Emese et al. *Textiles from the Esterházy Treasury*. Budapest : Museum of Applied Arts, 2013, s. 22.

¹⁰ Na tomto mieste je potrebné zdôrazniť, že „uhorský odev“ je spoločný prvok identifikujúci viacero súčasných národov a národností tvoriacich súčasť Uhorského kráľovstva.

¹¹ JANOVÍČKOVÁ, Marta – ZUBERCOVÁ, Mária Magdaléna. Malovaná skrinka z Múzea Červený Kameň. In *Zborník Slovenského národného múzea : História*, roč. 37, 1997, s. 46.

¹² Prvýkrát sa verdegado spomína v Kastílii v druhej polovici 15. storočia. HRÍB, Martin. Počátky verdegada, vyztužené sukné, ve Španielsku. In HRÍBOVÁ, Martina (ed). *Sborník semináře Oděv v historii 2018*. Zlín : H.R.G., s. 117.

¹³ ZUBERCOVÁ, 1988, ref. 2, s. 88.

¹⁴ LENGYELOVÁ, 2016, ref. 3, s. 104.

¹⁵ ZUBERCOVÁ, 2001, ref. 2, s. 68.

¹⁶ DUCHOŇOVÁ, Diana. „S radosťou vás očakávame v tento sviatočný deň...“ Svadba ako dôležitá súčasť rodinných festivít Esterházyovcov v prvej polovici 17. storočia. In *Historický časopis*, roč. 59, 2011, č. 4, s. 682.

¹⁷ LENGYELOVÁ, Tünde. Život na šľachtickom dvore. In *RUSINA, Ivan, a kol. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava : Slovenská národná galéria a Slovart, 2009, s. 180.

¹⁸ TOMPOS, 2013, ref. 9, s. 24.

¹⁹ Na porovnanie portréty Alžbety Thurzovej a Uršuly Esterházyovej, ktorých originály sa nachádzajú v rodovej galérii vo Forchtensteine. Stála expozícia č. 39 a 74.

²⁰ KOČIŠ, Jozef – KURUCÁROVÁ, Jana. *Palatín : Životné osudy Juraja Thurzu*. Žilina : GEORG, 2012, s. 15.

²¹ TOMPOS, 2013, ref. 9, s. 14.

²² ZUBERCOVÁ, 1996, ref. 2, s. 49-50.

²³ TOMPOS, 2013, ref. 9, s. 26.

²⁴ DUCHOŇOVÁ, 2011, ref. 16, s. 683.

²⁵ LENGYELOVÁ, 2016, ref. 3, s. 96-97.

²⁶ NACHTMANNOVÁ, Alena. *Mezi tradicí a módou. Odivání v Čechách od renesance k baroku*. Praha : Národní památkový ústav, 2012, s. 82, obr. 43; BERÉNYI, László. *Esterházyak : egy ezeréves család története*. Fertőd : EKKF, 2014, s. 300.

²⁷ HAJNÁ, Milena. Císař Rudolf II. a španělská móda. In NACHTMANNOVÁ, Alena – KLAPETKOVÁ, Olga (eds.). *Móda a oděv doby renesance*. Praha : Národní památkový ústav, 2018, s. 90.

²⁸ Textilné zbierky Esterházyovcov v Umeleckopriemyselnom múzeu v Budapešti predstavujú unikátny súbor materiálu s osobitnou umeleckou a kultúrno-historickou hodnotou. Okrem odevných kompletov obsahujú aj úžitkové a liturgické textilie späté priamo s členmi rodu alebo získané darom od členov spríbuznených rodov (Czoborovci, Thökölyovci, Lórántffyovci, Báthoryovci...).

²⁹ Výnimkou je súbor liturgických textílií zo zbierkového fondu Slovenského národného múzea – Historického múzea v Bratislave. BIRKUŠOVÁ, Sylvia et al. *Rub i líce liturgických textílií : pojmy, výskum, reštaurovanie*. Bratislava : Vysoká škola výtvarných umení, 2016, 222 s.

³⁰ LUDIKOVÁ, Zuzana (ed.). *Renesancia : dejiny slovenského výtvarného umenia (katalóg výstavy)*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2009, s. 97.

³¹ UČNÍKOVÁ, Danuta – ČAPLOVIČ, Pavol. Galéria portrétov v zbierkach Oravského múzea na Oravskom zámku. In *Zborník Oravského múzea*, roč. 2, 1971, s. 104.

³² Detské portréty v takmer identickom odevu zaznamenávame v početných variáciách z českého prostredia. HAJNÁ, Milena. *Šaty chodící. Každodennost a symbolika ve šlechtickém šatníku raného novověku*. České Budějovice : Národní památkový ústav, 2016, obr. 58-59.

³³ Skutočnosť, že na aristokratických dvoroch Uhorska nešlo o výnimku, potvrdzuje napríklad detský portrét Juraja Iľešháziho, na ktorom malý chlapec pózuje so šablou aj palcátom. BABIČOVÁ, Katarína – HÁBL, Vlastimil – UČNÍKOVÁ, Danuta. *Iľešháziovci : rodová zbierka obrazov*. Trenčín : Laugar, 1998, obr. 31; KUBÍNYI, Mikuláš. *Imrich Thurzo*. Lietava : Združenie na záchranu Lietavského hradu, 2013, s. 12.

³⁴ ZUBERCOVÁ, 2010, ref. 2, s. 122-124.

³⁵ TIRPÁKOVÁ, Ľudmila – ŠNAJDER, Jakub. *Klenotnica rodiny Štefana Dobóa*. Trebišov : Múzeum a Kultúrne centrum južného Zemplína v Trebišove, 2018, s. 10-15; BIRKUŠOVÁ, Sylvia. *Reštaurovanie a konzervovanie fragmentov renesančného čepca z archeologického výskumu z Kostola Povýšenia sv. Kríža v obci Ruská, rekonštrukcia čepca – technologická a materiálková kópia* (rkp.). Bratislava, 2012, s. 3.

⁶ CHOVANEC, Ján. *Štefan Dobó : Herkules kresťanov*. Trebišov : Vlastivedné múzeum v Trebišove, 2010, s. 7.

Barokový rebel vo Viedni

K výstave *Im Blick: Josef Ignaz Mildorfer (1719 - 1775). Rebell des Barock.*

Oberes Belvedere, Viedeň, 19. 9. 2019 - 6. 1. 2020

V úvode roku 2020 skončila vo Viedni nevelká výstava diel vienského profesora maľby Josefa Ignaza Mildorfera, jednej z kľúčových osobností neskorého baroka v strednej Európe. Výstava vznikla pri príležitosti 300. výročia narodenia umelca v kurátorskej koncepcii Maike Hohn. Komorné podujatie, ktoré pripravilo *Museum Belvedere* v priestoroch prízemia palácovej budovy Horného Belvederu, trochu zanikalo v bohatej ponuke výstav zimnej sezóny 2019/2020 v rakúskej metropole.¹ Svojou témou i primárnym zameraním na lokálne a odborné publikum s tomu zodpovedajúcim rozsahom a charakterom výstavy, prirodzene, pôsobilo skôr ako poznámka na okraj. Aj vzhľadom na vzťah autora k územiu dnešného Slovenska by sme ju však nemali prehliadnuť.

Tirolský rodák Josef Ignaz Mildorfer (1719 – 1775) pochádzal z rozvetvenej umeleckej rodiny z Innsbrucku a učil sa spočiatku u svojho otca Michaela Ignaza Mildorfera.² Kedy

presne odišiel do cisárskej metropoly nie je známe. Jeho prvé samostatné práce vznikali od polovice 30. rokov 18. storočia. V prvej polovici 40. rokov 18. storočia bol s prestávkami evidovaný ako žiak vienskej akadémie a okrem závesných malieb evidujeme v tom čase i jeho freskové realizácie. Spomína sa pritom už vtedy jeho úzky kontakt aj neskoršia spolupráca so známym vienským sochárom s tirolskými koreňmi Balthasarom Ferdinandom Mollom (1717 – 1785). Mildorferove skoré práce sa spočiatku v kompozíciách i koloristike odvolávali na Trogera. Čoskoro sa ale vypracoval na jedného z najvýznamnejších reprezentantov tohoto neskorobarokového prúdu a po smrti Jacoba van Schuppena v roku 1751 získal post profesora vienskej akadémie. Navyše, takmer súčasne začal pôsobiť aj ako dvorný maliar arcivojvodkyne Emanuely Savojskej.³ Meno si získal najmä ako tvorca fresiek a oltárnych realizácií. Okrem prestížnych rakúskych zákaziek, zvlášť vienských fresiek v cisárskej hrobke (Kapuzinergruft) a v pavilóne zverinca

v Schönbrunne, ho nový okruh objednávateľov zaviedol po polovici 18. storočia aj na Moravu a do Uhorska. Tam sa Mildorfer tešil podpore zvlášť u rodu Eszterházióvcov, pracoval však aj pre iných objednávateľov. Jeho tunajšie pôsobenie sa spájalo so západnou časťou dnešného Slovenska.⁴ Za jeho prvé práce u nás sú považované nezachované oltárne obrazy pre kapucínov v Holíči (okolo 1755). Nemožno tiež opomenúť jeho podiel na freskách pre pútnický kostol v Šaštíne (1755 – 1757), jeho fresky Kaplnky Najsvätejšej Trojice Grasalkovičovho paláca v Bratislave (1760), či výzdobu kaštieľa Forgáčovcov v Haliči (pred 1764).⁵ Koncom 60. rokov 18. storočia sa jeho realizácie pre toto prostredie uzatvárajú, a to rovnako nezachovanou freskou chóru paulínskeho kostola v Marianke (1769 – 1770), známom mariánskom pútnickom mieste, rozvíjajúca sa pôvodne nad oltárom navrhnutým Georgom Raphaelom Donnerom (1693 – 1741) a realizovaným jeho dielňou. Mildorfer je bezpochyby výraznou postavou vienského maliarstva, ktorá s Paulom Trogerom (1698 – 1762) a Michelangelom Unterbergerom (1695 – 1758) spoluformovala podobu vplyvného štýlu vienskej akadémie krátko po polovici 18. storočia. Z jeho generácie spolu s ním v minulom roku oslávili rovnako 300. výročie narodenia aj Johann Bergl (1719 – 1789)⁶ a Johann Lucas Kracker (1719 – 1779), ktorý sa podobne ako Mildorfer podieľal u nás aj na už spomenutej výzdobe pútnického Chrámu Panny Márie Sedembolestnej v Šaštíne spolu s Jeanom Josephom Chamantom (1699 – 1768).

Hoc išlo o profesora vienskej akadémie so zákazkami z najvyšších kruhov, vrátane panovníckeho dvora, bola výstava, ktorú Mildorferovi vienský Belvedere pripravil k jubileu ako súčasť ich série *Im Blick*, prvou monografickou prehliadkou jeho tvorby. Šlo pritom o prezentáciu skôr skromnú a neskrývane tradičnú, ktorá z hľadiska výstavného konceptu neprinesla nič nové. Jej zámerom nebolo šokovať, nebola určená masám a nestáli na ňu rady zvedavých návštevníkov. Múzeum ňou však cielene pokračovalo v spracovaní ďalšieho neskorobarokového majstra vienského centra zo svojich zbierok, tak ako o rok skôr rovnako jubilejnou výstavou Martina Kremser Schmidta (1718 – 1801).⁷ V decentných svetlošedých priesto-

Pohľad do expozície výstavy *Im Blick: Josef Ignaz Mildorfer (1719 – 1775). Rebell des Barock.*
Zdroj: Press Belvedere Wien.

Josef Ignaz Mildorfer: Najsvätejšia Trojica so sv. Rochom, sv. Floriánom, sv. Sebastião a sv. Jánom Nepomuckým zo zámku Thurnmühle vo Schwechate, okolo 1755. Zdroj: Press Belvedere Wien.

Josef Ignaz Mildorfer: Sv. Jozef, 1763 – 1764. Zdroj: Slovenská národná galéria.

roch bol majster s naznačením kontextu jeho diel záujemcom predstavený zaujímavou kolekciou 55 exponátov v podobe malieb, sôch, kresieb, grafík i archívnych dokumentov na stenách a v tradičných vitrínach. Prevala komorných diel reflektovala priestorové kvality trojice sál s nevelkou výškou. Šlo najmä o práce z rakúskych zbierok, čiastočne doplnené dielami z Talianska, Čiech a Nemecka. Škoda len, že Slovensko tu nenašlo zastúpenie, zvlášť keď sú expozície Slovenskej národnej galérie aj s dielami tohto majstra pre rekonštrukciu zatvorené. Zmenšujúcemu sa trojdielnemu priestoru zodpovedala rovnako trojdielna tematická štruktúra výstavy predstavená v každej sále krátkym textom v nemeckej i anglickej jazykovej verzii. Úvod prehliadky bol venovaný Mildorferovým objednávkam pre cirkev, aristokraciu a buržoáziu ukazujúc okrem zaujímavých exponátov umelca v kontexte jeho rôznorodého mecenášstva. Sále paradoxne dominovala výrazne

tenebrózna séria štvorice jeho skorých starozákonných výjavov anjelských zjavení z Biblie zo súkromnej zbierky (*Hofburg Brixen*, záver 40. rokov 18. storočia). Kto bol jej objednávateľom a či bola v plnom rozsahu dokončená, pritom nateraz nevieme. Pozornosť tiež púťali bravúrne kresbové návrhy freskových realizácií či pre túto príležitosť zreštaurovaná maľba Najsvätejšej Trojice so svätcami z oltára kaplnky zámku Thurnmühle vo Schwechate (1755, *Belvedere Wien*). Nasledujúca sála naproti tomu predstavovala Mildorfera v kontexte Viedenskej akadémie umenia, s ktorou bol najskôr ako žiak a neskôr profesor zviazaný takmer dve dekády. Na nevelkej ploche umožňovala nazrieť do archíválií akadémie, obdivovať jeho efektnú obojstranne exponovanú kresbu zo života Mojžiša (rané 40. roky 18. storočia, *Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum*) či porovnať jeho maľbu s maľbami napr. Paula Trogera (okolo 1729, návrh fresky pre *Congregatio Jesu* v Sankt Pölten, *Belve-*

dere Wien) alebo Franza Antona Maulbertscha (1750, Akadémia s atribútmi pri nohách Minervy, *Belvedere Wien*). Na rozdiel od uvedených dvoch kontextuálne orientovaných blokov patrila záver výstavy špecifickej polohe ranej maliarovej tvorby, a to Mildorferovi ako maliarovi bojových scén a pandúrov.

Výstavou načrtnutý koncept bol bližšie rozpracovaný v trvalejšom médiu vo forme užitočného katalógu výstavy.⁸ Jeho podobu možno vo všetkých ohľadoch vnímať ako doplnok k nie zas tak dávno vydanéj obsiahlej monografii majstra od Elisabethy Leube-Pajer.⁹ Práve táto znalkyňa maliara predstavuje aj tu čitateľom katalógu jeho život a tvorbu, prirodzene v zhrnutej stručnej podobe. Okrem nej boli editorkami publikácie k spolupráci prizvaní aj ďalší odborníci. Povinnú životopisnú zložku napríklad dopĺňa aktualizujúca reflexia výnimočných Mildorferových vrstovníkov, zviazaných s Viedňou, predstavená odborníkom na rakúske barokové maliarstvo

Pohľad do expozície výstavy Im Blick: Josef Ignaz Mildorfer (1719 – 1775). Rebell des Barock. Zdroj: Press Belvedere Wien.

va z cyklu Im Blick plní svoj účel a návštevník opäť odchádza inšpirovaný i „nezasytený“ s myšlienkou o možnostiach väčšej prezentácie, prípadne zaradení ďalších aspektov majstrovho pôsobenia. A tak viedenský Belvedér ukazuje jednu z ciest ako možno zúročiť a nerezignovať na divácky menej atraktívny, no stále potrebný lokálne ukotvený výskum a jeho prezentáciu.

Katarína Kolbiarz Chmelinová

Andreasom Gemerithom. Vďaka nemu čitateľ neprehliadne súvislosti nielen s už spomenutým o málo starším Kremser Schmidtom, ale tiež s ďalšími dvomi jubilantmi, Mildorferovými vrstovníkmi, Johannom Wenzlom Berglom a Johannom Lucasom Krackerom. Marina Bregovac Pisk z Chorvátskeho historického múzea (*Hrvatski povijesni muzej*) v Záhrebe rozširuje kontext textu Maike Hohn o Mildorferovi ako maliarovi bojových scén a pandúrov formou prípadovej štúdie o pandúroch baróna Franza von der Trenck, ich kolorovaných grafikách v záhrebských zbierkach a Mildorferových maľbách. Najzaujímavejšou časťou publikácie je predstavenie Mildorfera vo vzťahu k viedenskej akadémii k. k. *Hof-Academie der Mahler-, Bildhauer- und Baukunst*, v rámci ktorého je text kurátorky výstavy rozšírený prepisom relevantných archívnych dokumentov od Ulrike Hihager a Evy Schober. Posledný obsiahlejší text patrí opäť kurátorky Maike Hohn a zodpovedá úvodnej miestnosti výstavy, vedenej z hľadiska chronológie vzhľadom na priestor sčasti retrospektívne. S poukazom na objednávky pre cirkev, šľachtu a meštianstvo prezentuje typickú Mildorferovu umeleckú všestrannosť ako exemplum rakúskeho baroka ako takého. Štruktúra katalógu s kvalitnou obrazovou prílohou, a naopak, nešťastnou obálkou, nie je lineárna a na prvý pohľad jasne čitateľná. Začína in medias res rozborom zreštaurovaného obrazu Najsvätejšej Trojice zo

zbierky Belvedéru a jeho príbuznými. Nasleduje zmienené predstavenie života a diela majstra i jeho doby, a napokon viac-menej chronologicky, teda oproti výstave opačne radený, výklad kurátorky k trojici akcentovaných tém projektu, rozšírený krátkymi kontextuálnymi exkurzmi prizvaných odborníkov. Publikáciu uzatvára zoznam použitej literatúry, vrátane nových titulov, no bez reflexie hoc len pár slovenských príspevkov, a napokon priblíženie autorov jednotlivých častí. Malý rozsah jednotlivých, zámerne ľahšie čitateľných textov nezaťažených extenzívnym poznámkovým aparátom, len s jeho elementárnou skratkovitou podobou zodpovedá aktuálnym trendom. Je kompromisom medzi výstupom výskumu použiteľným nevelkým počtom špecificky orientovaných umenovedcov a potrebami širšieho publika, ktoré neodrádza.

Celkovo možno konštatovať, že vo výstave ani v jej katalógu sa žiadna baroková rebélia, akcentovaná marketingovým podtitulom projektu, nekonalá. Napriek tomu je však vyššie predstavená forma vzorovým príkladom adekvátnej realizácie v zásade nízkonákladových študijných výstav určených primárne úzkemu okruhu odbornej verejnosti s pochopením pre nutnosť jej zachovania v katalógu, širší pracovný tím či cezhraničné výpožičky. Úspora pri nich vzniká na miestach ako je rozsah, inštalácia či marketing, ktoré zorientované publikum s pochopením prehliadne. Výsta-

¹ Záujemcov o staré umenie lákali zvlášť dva obsiahle výstavné projekty, a to Caravaggio a Bernini. Raný barok v Ríme, Kunsthistorisches Museum Wien, 15. 10. 2019 – 19. 1. 2020 a Albrecht Dürer, Albertina Wien, 20. 9. 2019 – 6. 1. 2020.

² Podrobnejšie aj s prehľadom dovtedajšej literatúry k maliarovi LEUBE-PAYER, Elisabeth. *Joseph Ignaz Mildorfer 1719 – 1775. Akademieprofessor und savoyisch-lichtensteinischer Hofmaler*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 2011, 318 s.

³ PÖTZL-MALÍKOVÁ, Mária. Eine Frau als Kunstmäzen. Maria Theresia Felicitas, Herzogin von Savoyen-Carignan geborene Lichtenstein (1694 – 1772). In GAEHTGENS, Thomas W. (ed.). *Künstlerischer Austausch*, Bd. 2, Berlin, 1993, s. 213-217.

⁴ LEUBE-PAYER, 2011, ref. 2, s. 205-233.

⁵ MEDVECKÝ, Jozef. Malby klenieb Baziliky Panny Márie Sedembolestnej, 1755 – 1757, Šaštín. In BALÁŽOVÁ, Barbara – MEDVECKÝ, Jozef – SLIVKA, Dušan. *Medzi zemou a nebom. Majstri barokovej fresky na Slovensku*. Bratislava : Ústav dejín umenia SAV, 2009, s. 96-105.

⁶ K jeho výročiu narodenia pripravili v minulom roku výstavu v jeho rodnom meste Dvůr Králové nad Labem v galérii Městského muzea s názvom J. V. Bergl z malého mesta až na císařský dvůr v kurátorskej koncepcii P. Arijčuja. Výstava prebiehala od 5. 7. 2019 do 29. 9. 2019. Viac informácií dostupných na: <<https://www.muoz.cz/cast-krizove-cesty-z-orlice-bude-k-videni-vedvove-kralove-2955/>>; <<http://www.muoz.cz/cast-krizove-cesty-z-orlice-bude-k-videni-vedvove-kralove-2951/>>, [cit. 20. 2. 2020].

⁷ Výstavu tiež k 300. výročiu narodenia maliara Martina Kremser Schmidta v priestoroch Horného Belvedéru kurátorsky pripravil Georg Lechner a trvala od 25. 10. 2018 do 3. 2. 2019. Viac informácií dostupných na: <<https://www.belvedere.at/der-kremser-schmidt-zum-300-geburtstag>>, [cit. 20. 2. 2020]. LECHNER, Georg – ROLLING, Stella (eds.). *Im Blick – Der Kremser Schmidt : zum 300. Geburtstag*. Katalóg výstavy. Wien : Belvedere, 2018, 152 s.

⁸ ROLLIG, Stella – HOHN, Maike (eds.). *Im Blick – Josef Ignaz Mildorfer. Rebell des Barock*. Katalóg výstavy. Wien : Belvedere, 2019, 184 s.

⁹ LEUBE-PAYER, 2011, ref. 2.

MENCL, Václav. *Dějiny evropské architektury I.*
Praha : Národní památkový ústav a Pamiatkový
úrad SR, 2019, 208 s. ISBN 978-80-88339-04-5
(celok), ISBN 978-80-88339-05-2 (1. diel)

Takmer pred päťdesiatimi rokmi vznikol rukopis, z ktorého sa vytvorilo monumentálne knižné dielo Václava Mencia *Dějiny evropské architektury*. Je to jeho posledné dielo, ktoré dodnes nebolo publikované. Využil v ňom svoje celoživotné skúsenosti, získané dlhoročnou bádateľskou prácou a praxou v odbore pamiatkovej starostlivosti, a podal široký obsahly výklad vývoja architektúry, zasadený do slohových, historických a filozofických súvislostí. Podstatná časť rukopisu bola dokončená v roku 1970 a doplnená krátko pred autorovou tragickou smrťou v roku 1978. V roku 2019 vyšiel jeho prvý zväzok *Dějiny evropské architektury I.* a postupne do roku 2022 budú publikované ďalšie tri zväzky. Edícia je prevzatá z pôvodného strojopisného rukopisu z roku 1977, ktorý má 556 strán a 917 Mencilom zhromaždených čiernobielych fotografií, plánov a pohľadníc. Prvý diel predstavuje architektúru najstarších civilizácií v Mezopotámii a Egypte, približuje umenie Kréty, gréckeho kmeňa Dórov i Chetitov a vrcholí v čase achaimenovských kráľov v Perzii. Publikácia je rozdelená na dve veľké kapitoly. Prvú kapitolu *Umění starověkých říší v předním Orientu a v Egyptě* tvoria dve väčšie a viaceré menšie podkapitoly.

Autor sa zaoberá umením Mezopotámie, Starej a Strednej ríše v Egypte, palácmi minojských miest na Kréte, opisuje hrady achajských Grékov vo východnom Stredomorí, chrámy Novej ríše v Egypte, paláce a mestá chetitských kráľov v Malej Ázii a Sýrii, paláce dynastie Manneovcov v Perzii, paláce Novoasýrskej ríše a pevnosti Churritov v štáte Urartu či mestá Novobabylonskej ríše. Druhá kapitola *Umění antického světa* už nie je taká rozsiahla ako prvá. Autor v nej len načrtáva začiatky antického umenia a charakterizuje dvorské umenie Perzskej ríše za vlády Achaimenovcov, pretože druhý zväzok publikácie bude venovaný umeniu antického sveta s rovnomeným názvom. Kniha má bohatú obrazovú prílohu, ktorá je doplnená Mencilovými autorskými fotografiami, reprodukciami nákresov z jeho denníka alebo pôdorysami s jeho ručne písanými poznámkami. Je písaná v českom jazyku,

Václav Mencil **Dějiny evropské architektury I.**

má 208 strán, poznámkový aparát, resumé v anglickom jazyku, na konci čitateľ nájde výklad odborných názvov, zoznam použitej literatúry a obrázkov, miestny a menný register. Dielo *Dějiny evropské architektury I.* je určené historikom umenia, pamiatkarom, architektom, študentom, ale aj širokej odbornej i laickej verejnosti a vyšlo v spolupráci Národného památkového ústavu a Pamiatkového úradu Slovenskej republiky.

Hrad Ľupča - Klenot Pohronia vo svetle vekov. HOMOLA, Vladimír - TOMEČEK, Oto (zost.).
Podbrezová : Železiarne Podbrezová, 2017, 367 s.
ISBN 978-80-972801-5-4

Ľupčiansky hrad sa nachádza na skalnom výbežku na juhu Nízkych Tatier. Dominuje severovýchodnej časti obce Slovenská Ľupča. V minulosti bol jeho urbanistickou protiváhou františkánsky kláštor, ktorý dnes už neexistuje. Prvé zmienky o hrade pochádzajú z druhej polovice 13. storočia. Záujem o poznanie dejín hradu sa objavil už v období Uhorska. Medzi prvých autorov patrilo významný uhorský poly-

histor Matej Bel. V priebehu ďalších storočí sa mu venovalo ešte mnoho autorov. Kniha *Hrad Ľupča – Klenot Pohronia vo svetle vekov* je syntézou už známych faktov a je doplnená novými zisteniami vychádzajúcimi z výskumov spred roka 2017. Realizovalo sa tu viacero archeologických, historických a reštaurátorských výskumov, z ktorých vychádza publikácia vydavateľstvom spoločnosťou Železiarne

Podbrezová, ktorá hrad vlastní. Je to práca kolektívu autorov, predovšetkým historikov, archeológa, historika umenia a umeleckého reštaurátora. Kniha sa delí na štyri kľúčové kapitoly a každá z nich má ešte menšie podkapitoly. Prvá z nich, *Dejiny hradu*, sa venuje histórii hradu, predstavuje jeho držiteľov a správcov, rekonštruje majetkové pomery panstva a využívanie hradných objektov od vzniku hradu až po súčasnosť. Dejiny hradu sú zachytené v spojení s celospoločenskými zmenami na našom území. Druhá kapitola *Stavebný vývoj hradu* oboznamuje čitateľov so všetkými identifikovanými stavebnými etapami, vďaka ktorým

hrad menil svoju podobu a stavebný charakter. Tretia kapitola *Pamiatková ochrana a obnova hradu* prezentuje rekonštrukčné práce na hrade. Je rozdelená na dve časti. Prvá z nich zachytáva históriu pamiatkovej ochrany hradu do roku 2002 a druhá reštaurovanie a obnovu hradu v rokoch 2003 – 2017. Posledná kapitola *Hradný sprievodca* čitateľov oboznamuje so súčasným využitím všetkých hradných objektov. Publikácia je rozsiahla a doplnená bohatou obrazovou dokumentáciou. Obsahuje tiež poznámkový aparát,

zoznam použitých zdrojov, prameňov a literatúry, slovník použitých odborných termínov, zoznam skratiek či menný register, čo pomáha lepšie sa orientovať v texte. Významným doplnkom je aj zoznam ústredných predstaviteľov správy hradu.

ELIÁŠ, Miroslav - SVATENÍK, Michal. *Hrad Sklabiňa a jeho páni.*

Sklabinský Podzámok : Občianske združenie Donjon, 2017, 62 s. ISBN 978-80-972749-6-2

Stáročné sídlo niekdajšej Turčianskej stolice, hrad Sklabiňa, je dnes ruinou s minimálnou možnosťou predstaviť si jeho veľkoleposť. Desiatky majiteľov sa v mnohom zapísali do histórie územia Slovenska. Kráľovské listiny dokladujú, že zastávali tiež post županov Turčianskej stolice. To stavia hrad na významné miesto a zasluhuje si väčšiu pozornosť. Hradné ruiny už sotva vypovedia, aké udalosti sa na hrade odohrávali a aké osobnosti tam žili. Pri príležitosti obnovovania viacerých hradov sa návštevníkom dostávajú do rúk drobné tlačky hradných sprievodcov, či iné publikácie. Hrad Sklabiňa snáď ešte len čaká na svoje pravé objavenie a jedným z prostriedkov na spoznanie tejto zabudnutej turčianskej perly je publikácia *Hrad Sklabiňa a jeho páni* od autorov Miroslava Eliáša a Michala Svateníka. Autori na šesťdesiatich dvoch stranách opisujú vznik, vývoj a zánik hradu a snažia sa stručne a pútavo priblížiť

život na hrade v jednotlivých obdobiach. Ako hovorí aj názov, zamerali sa hlavne na jednotlivých majiteľov hradu od 13. po 20. storočie. Publikácia je rozdelená do niekoľkých chronologických kapitol. Prvá, *Hrad v stredoveku – sídlo Turčianskej stolice*, spomína prvé písomné zmienky o hrade z 13. storočia. Najstarším známym vlastníkom je zvolensko-turčiansky župan Detrik I. z rodu Balaša. Postupne sú vymenovaní aj ďalší majitelia v kontexte okolností, za akých sa dostali k vlastníctvu hradu. Dôležitým medzníkom vo vývoji hradu sa stáva rod Révaiovcov,

ktorý panstvo vlastnil viac ako štyristo rokov. V roku 1527 dostal od kráľa do daru polovicu hradu Franti-

šek Révai. Po dlhoročnom úsilí sa celý hrad stal jeho majetkom v roku 1540. V druhej kapitole *Hrad v 16. storočí* autori opisujú jednotlivých Révaiovcov a ich osudy. Spomína sa tu aj kauza, ktorej hlavnými hrdinami boli František Révai, Zuzana Forgáčová a Peter Bakíč. Tento nevšedný príbeh Zuzany Forgáčovej inšpiroval už niekoľkých spisovateľov a historikov. Tretia kapitola *Hrad v 17. storočí* je venovaná životu na hrade v tomto období. Peter I. Révai sa ako vysokopostavený človek rozhodol vybudovať nové, reprezentatívnejšie sídlo na hrade, tzv. kaštieľ, čím hrad dostáva novú

podobu. V tejto časti nájdeme aj pár prepisov latinských textov a ich preklad. Štvrtá kapitola *Révaiovci a hrad od 18. storočia* približuje ďalšie osudy členov rodu. Súčasťou je podkapitola Múzeum Révaiovcov, blatnický poklad a koniec hradu, v ktorej sa dozvieme, čo bolo možné v múzeu nájsť, a zároveň sa dostávame k postupnému zániku hradu. Vojnové udalosti zasiahli aj samotný hrad a koncom augusta 1944 bol hradný kaštieľ vypálený a stal sa na dlhý čas objektom nezájmu. V záverečnej časti autori predstavujú Občianske združenie Donjon a jeho činnosť a prvé pokusy o záchranné práce

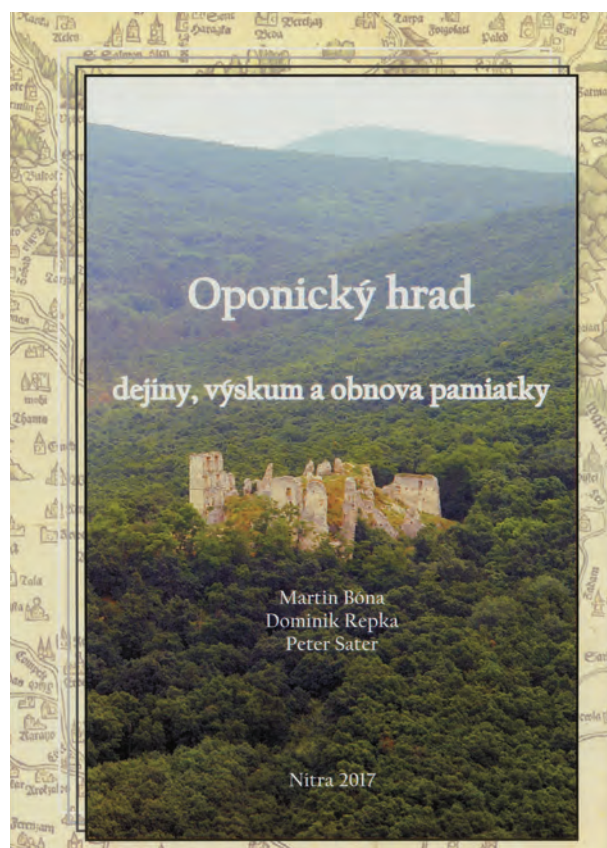
na hrade. Prvou pohnútkou sa stal zápis hradu do zoznamu kultúrnych pamiatok v roku 1963. Pokračujú opisom činností občianskeho združenia, ktoré sa snaží obnoviť hrad a prilákať návštevníkov. Knižka je napísaná jednoducho a zachytáva všetky najdôležitejšie medzníky histórie hradu. Jej cieľom je zaujať aj laickú verejnosť. Obsahuje zaujímavú obrazovú dokumentáciu, ktorá pekne dotvára text, čím vznikol hodnotný propagačný materiál. Táto skromná publikácia, ako ju nazvali samotní autori, vznikla pri príležitosti 490. výročia získania hradu slávnym šľachtickým rodom Révai.

BÓNA, Martin - REPKA, Dominik - SATER, Peter.
Oponický hrad - dejiny, výskum a obnova pamiatky.
Nitra : Apponiana, 2017, 98 s. ISBN 978-80-972904-0-5

Oponický hrad sa vypína nad rovnomennou obcou Oponice v okrese Topoľčany. Nachádza sa na oválnom terasovitom výbežku, ktorý vybieha z hlavného hrebeňa pohoria Tribeč. Z hradu je dobre vidieť na údolie stredného toku rieky Nitra. Pozdĺž nej smerovala v stredoveku a novoveku cesta z Topoľčian na juh do Nitry. Publikácia *Oponický hrad – dejiny, výskum a obnova pamiatky* stručne predstavuje tento hrad z pohľadu histórie, stavebného vývoja, archeológie a jeho doterajšej obnovy. Sumarizuje poznatky predchádzajúcich bádateľov, ale jej podstatná časť sa venuje súčasným výskumom, ktoré priniesli veľké množstvo informácií o podobe a živote na hrade. Deväťdesiatosemstranová publikácia je prácou troch autorov – stavebného historika Ing. arch. Martina Bónu, ktorý spracoval históriu a stavebný vývoj hradu a jeho dobové vyobrazenia, archeológa Mgr. Dominika Repku, PhD., ktorý prezentuje archeologický výskum a hnutelné archeologické nálezy, a ktorý spracoval aj problematiku názvu hradu a jeho zobrazenie na historických mapách, a predsedu občianskeho združenia Apponiana PhDr. Ing. Petra Satera, ktorý sa venuje téme obnovy hradu začatej v roku 2005. Práca je rozdelená na dvanásť kapitol

a niektoré z nich majú aj menšie podkapitoly. V kapitole *Názov hradu* sa dozvieme, v akých tvaroch je hrad pomenovaný v písomných prameňoch od 14. po 18. storočie a spomenuté sú aj prvé písomné zmienky o hrade. Nasledujúca kapitola *Dispozičné riešenie hradnej zručianiny* predstavuje rozčlenenie hradného komplexu do štrnástich objektov. Každý z nich je stručne charakterizovaný a spoločne dokumentujú podobu hradu v minulosti. Ďalšia kapitola *História a stavebný vývoj hradu* nás oboznamuje s poznatkami o bádani o histórii a stavebných úpravách hradu, založení hradu a jeho vývoji a premenách naprieč storočiami, a nakoniec, ako bol hrad opustený a postupne zanikol. V poradí piata kapitola *Hrad na historických mapách* opisuje vyobrazenie hradu na historických mapách od prvej polovice 16. do konca 19. storočia. Na to nadväzuje ka-

pitola o Historickom vyobrazení hradu a predstavuje najstaršie obrazové pramene, na ktorých je Oponický hrad zobrazený. Siedma kapitola *Archeologický výskum na hrade* približuje priebeh archeologických výskumov od roku 1981, keď bol uskutočnený prvý archeologický prieskum. Ale až od roku 2015 bol realizovaný systematický archeologický výskum Katedrou archeológie Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. V nasledujúcej kapitole *Arche-*

ologické nálezy sa autori podrobnejšie zaoberajú nálezmi nájdenými počas výskumov, a to konkrétne kachlicami, keramickými dlaždicami, kovovými predmetmi, mincami, sklom, zvieracími košťami a kostenými predmetmi. Deviata kapitola *Obnova hradu* nám približuje priebeh obnovovacích prác, ktoré sa začali v roku 2001, keď vzniklo aj občianske združenie Apponia-

na, a vysvetľuje, aké metódy boli pri prácach použité či aké sú vízie ďalšej obnovy. V záverečnej časti nás autori oboznamujú s podujatiami pre širokú verejnosť a propagáciou hradu. Publikácia obsahuje bohatú obrazovú prílohu v podobe fotografickej a kresbovej dokumentácie stavebnej premeny hradu a archeologických nálezov, vyobrazení na historických mapách, maľ-

bách, rytinách a fotografiách. Súčasťou je aj poznámkový aparát a zoznam použitej literatúry a prameňov, na konci je krátke resumé v anglickom jazyku. Knižka by mala slúžiť nielen odbornej, ale predovšetkým laickej verejnosti, aby prispela k poznaniu a rozšíreniu vedomostí o hrade, ktorý sa dlhé roky ukrýval pred zrakmi turistov v lesoch Tribečského pohoria.

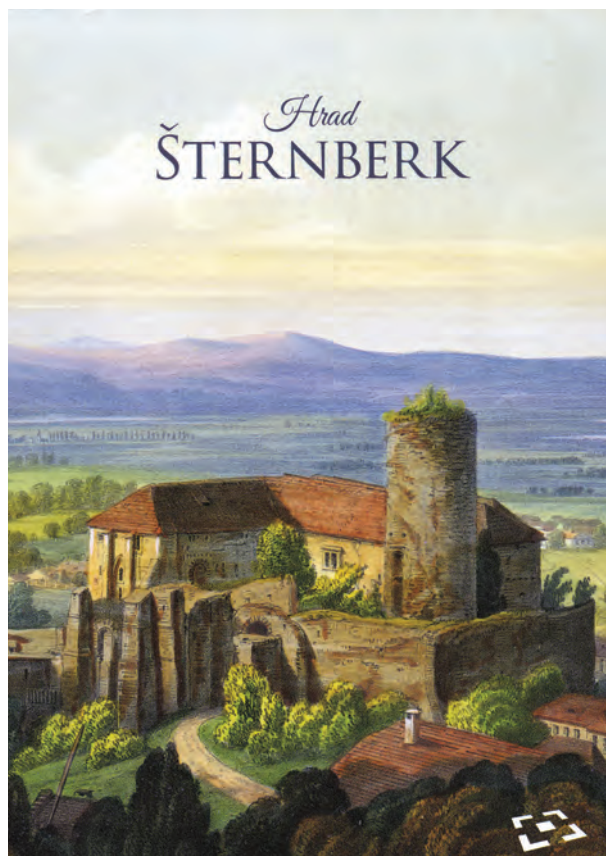
**KONEČNÝ, Michal. *Hrad Šternberk*.
Kroměříž : Národní památkový ústav, 2019, 213 s.
ISBN 978-80-907400-4-4**

Hrad Šternberk patril od stredoveku k najvýznamnejším panským sídlam na Morave. Skutočným zakladateľom bol zrejme Zdeslav z Chlumca, ktorý patril v časoch vlády Václava I. a jeho syna Přemysla Otakara II. k najvýznamnejším a najmocnejším mužom v kráľovstve. Od roku 1242 sa začal nazývať Zdeslav zo Šternberka. Meno nového sídla odkazovalo v súlade s rytierskou kultúrou, ktorá prichádzala do Čiech z nemeckých krajín, na rodový erb. V jeho klenote žiarila osemcípá hviezda. V roku 2001 bol hrad vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku Českej republiky. Publikáciu *Hrad Šternberk* od autora Michala Konečného vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži v roku 2019. Autor zoznamuje čitateľov s dejinami pamiatky a zameriava sa predovšetkým na priebeh stavebných úprav v 19. storočí a budovanie hradného múzea. Má 216 strán a je rozdelená na 26 tematických kapitol. V prvých dvoch kapitolách sú uvedené zaujímavosti z historických reálií, ktoré čitateľa „vedú do deja“. Vysvetľujú sa v nich aj počiatky hradu a osud jeho prvého majiteľa Zdeslava. V nasledujúcich kapitolách autor opisuje ďalší vývoj a život na hrade počas všetkých období. Približuje, ako sa hrad menil v čase renesancie a reformácie, počas nepokojných rokov

tridsaťročnej vojny, barokového obdobia a postupne sa dostáva až do 20. storočia. Tiež nás oboznamuje s najvýznamnejšími majiteľmi hradu. Jedným z nich bol aj Albert II. zo Šternberka, biskup a blízky radca cisára Karola IV. Založil tamojší kláštor augustiniánov. Ďalej tam vládol vojvoda z Württembergu a Tecku alebo rod z Liechtensteinu. Po mníchovskej dohode pripadol hrad Šternberk nacistickému Nemecku. Na jeseň 1944 boli poslední majitelia hradu z rodu Liechtensteinovcov vysídlení z republiky. V ďalšej časti sa autor zameriava na interiéry hradu a opisuje jednotlivé miestnosti – hradnú kaplnku, hradnú chodbu, rytiersku sálu, ktorá bola už v stredoveku najrozsiahlejšou a najdôležitejšou miestnosťou, vizitkovú sálu, berkovské komnaty, biskupskú komnatu, ktorá patrí k najstarším miestnostiam na prvom poschodí, jedáleň, lovcovú komnatu, hradnú kuchyňu a park,

jeden z najmladších aristokratických parkov na Morave. Publikácia obsahuje rozsiahlu obrazovú dokumentáciu vo veľmi dobrej kvalite, ktorá robí knihu farebnejšou a pútavejšou. Nechýba ani poznámkový aparát, zoznam použitej literatúry a prameňov, menný register a resumé v anglickom jazyku.

Nikola Danišová

Jubileum Gabriely Kvetanovej

Milá Gabika, hovorievam Ti to súkromne, ale teraz, pri príležitosti Tvojho významného životného jubilea, Ti to chcem povedať verejne: obdivujem Ťa za to, že už viac ako dve desaťročia vysoko odborne a morálne bezúhonne zvládaš post riaditeľky Krajského pamiatkového úradu Trnava. Takýto post považujem za „náravníkovú zónu“, pretože ako inak možno nazvať pozíciu, kde denne narážajú predstavy vlastníkov pamiatok na potreby ich ochrany. Mnoho kolegov, s ktorými si začínala v 90. rokoch minulého storočia na Pamiatkovom ústave v Trnave, to už vzdalo (medzi nimi aj ja). Ty však túto psychicky náročnú prácu stále zvládaš s nadhľadom a pokojom. Spôčiatku ako odborná pracovníčka, od roku 1997 ako vedúca Pamiatkového

ústavu, regionálneho strediska Trnava, neskôr a dodnes ako riaditeľka Krajského pamiatkového úradu Trnava.

Pamätám sa, akoby to bolo len včera, keď sme v 90. rokoch 20. storočia začínali iba v trojici (spolu s Milanom Kazimírom). Dokumentovali sme vtedy nálezy v šiestich meštianskych domoch na Hlavnej ulici v Trnave, ktoré sa stali ideálnym výskumným materiálom, keďže boli ešte od obdobia socializmu úplne odstrojené, a poskytli nám množstvo poznatkov o počiatkoch dovtedy neznámej stredovekej meštianskej architektúry Trnavy. Neskôr sme spolu objavili a podrobne preskúmali stredovekú budovu trnavskej

mestskej samosprávy, o ktorej sa dovtedy tradovalo, že zanikla ešte v renesancii. Spoločne s Ivanom Stanikom sme často vyhodnocovali murované konštrukcie odkryté archeologickým výskumom. Jedným z najvýznamnejších objavov v tom čase bol nález spred františkánskeho Kostola sv. Jakuba, kde sa v Trnave prvý raz podarilo identifikovať konštrukciu z románskych, tzv. plevových pálených tehál. Výsledky výskumov si, či už sama, alebo v rámci autorského kolektívu, publikovala. V tom čase si prešla aj každú budovu, vrátane všetkých pivníc v meste Hlohovec, aby si získala poznatky o hodnotách a veku jeho stavieb, a mohla tak pripraviť fundované zásady pre pamiatkovú zónu mesta. Z regiónu Ti popri Trnave veľmi prirástli k srdcu aj Piešťany. Okrem toho,

že si realizovala podrobný pamiatkový výskum tzv. Napoleonských kúpeľov, spracovala si aj zásady na obnovu takých významných kúpeľných domov ako Thermia Palace a Irma, a vlastne podnes pozorne sleduješ a osobne usmerňuješ obnovu tejto pamiatkovej zóny. „Tvrdom orieškom“ bolo spracovanie zásad mestskej pamiatkovej rezervácie Trnava a tiež pamiatkovej zóny Skalica. Tieto materiály si nielen garotovala ako riaditeľka úradu, ale zároveň si na nich aj odborne spolupracovala.

Tak, ako si sa prejavila ako výnimočne schopná odborníčka, rovnako dobre si sa zhostila aj vedúceho postu. Zo všetkých síl som Ti držala palce, aby si bez väčších problémov previedla svoj kolektív z inštitúcie ústavu na úrad. Moje obavy boli zbytočné, zvládla si to bravúrne. Krajské pamiatkové úrady však majú enormne ťažkú pozíciu, pretože musia zvládať každodenný nápor množstva žiadostí stránok, a zároveň plniť veľké úlohy celoslovenského plánu Pamiatkového úradu SR. Obdivujem Tvoj elán, s akým prekonávaš a riešiš každodenné problémy úradu, ktorému šéfuješ. Nevieam, či tvoj deň má viac ako 24 hodín, keď stíhaš prechádzať s každým svojim podriadeným podrobne jeho agendu, či už ide o veľké projekty alebo o veci bežnejšieho významu, jednoducho nevypustíš z rúk žiadne rozhodnutie, za ktorým by si si nestála. Vzbudzuješ rešpekt svojimi odbornými vedomosťami a zásadovými postojmi. A čo je rovnako dôležité, máš nielen autoritu, ale aj lásku svojich kolegov. Máš dar stmeľovať kolektív a ľudia sú v Tvojej spoločnosti radi. Vtisla si navždy svoju pečať pamiatkovej inštitúcii v Trnave.

Gabika, prajem Ti za seba, aj za celý kolektív Krajského pamiatkového úradu Trnava, veľa síl a elánu do ďalšej práce. Veľa šťastia a zdravia!

Jaroslava Žuffová

Zdroj: Zásady pamiatkovej starostlivosti pre pamiatkovú zónu Hlohovec, spracovateľka Ing. arch. Gabriela Kvetanová. Archív PÚ SR, sign. T2894.

Cultural heritage research of torsional architecture in Slovakia and its links with heritage renovation

Martin Bóna

The article deals with the historical and current situation of cultural heritage research on torsional structures in the process of their renovation and illustrates the peculiarities of the ongoing research of castle ruins, the problems tackled, but also positive aspects as well as challenges brought by current circumstances. Thanks to the current legislative anchoring of cultural heritage research in the renovation process and the generous support of research by the Ministry of Culture of the Slovak Republic, the number of conducted research activities has increased considerably since 2003, including the research focused on castle ruins, which until then remained largely unnoticed. At the same time, thanks to the financial support through various grants schemes and regional monuments authorities' requirements, the interdisciplinary character of cultural heritage research has been significantly reinforced. In contrast to the situation in the second half of the 20th century when the state conserved about 10% of castle ruins, it currently accounts for up to 40% of the total number of castle ruins preserved in Slovakia – research is being carried out simultaneously with the renovation. Most of the renovations of ruins are currently performed on a voluntary basis under the aegis of civic associations and only in a small number of state institutions or public administration authorities (museums, municipalities, etc.). This led to an unprecedented situation in Slovakia in terms of the scope and intensity of research as well as safeguarding work dedicated to castles. It offers numerous new experiences and also poses a challenge as to how best to apply the amount of newly acquired knowledge, to reflect it effectively in the process of renovation and to pass it on to future generations.

Methodology of renovation of castle ruins based on the experience of the past 20 years

Michal Šimkovic

Most of the castles in Slovakia have lost their original function and are in ruins. Currently, the renovation of

monuments is underway in more than 40 castles and castle ruins, which is a number unparalleled in the history of Slovak heritage preservation. After the fall of the communist regime, when the conservation of monuments was entirely within the competence of state institutions, it were voluntary civic initiatives who became the driving force behind the safeguarding of endangered monuments. Despite the complicated ownership and legal situation of most of the ruins, we managed – thanks to the financial support of the subsidy programme of the Ministry of Culture of the Slovak Republic Let's Renew Our House – to start conservation work on castles whose construction and technical conditions were deteriorating gradually. The conservation approach defined in the 1990s is still being applied with only minor variations. Two basic documents represent its starting point: a statics assessment of a cultural monument and an architectural-historical research supplemented by archaeological research. Based on many years of experience, the author proposes the following procedure for the conservation of castle ruins. First of all, a statics assessment should be prepared to evaluate the construction and technical conditions of individual buildings. Subsequently, or at the same time, a basic architectural and historical research of the entire area of the castle should be carried out, which would define the overall process of conservation and presentation of the monument. When carrying out the individual stages of the renovation and elimination of the most serious structural defects, architectural and historical research should be specified, supplemented by the results of archaeological research, and also, according to the discovered finds, the methodological design of the cultural heritage objects' renovation should be modified. The scope of conservation interventions is the subject of a methodical design of the restoration within the framework of monument research and not of architectural project documentation. The current methodological approach, which corresponds to the attitudes of the monuments authorities, is based on the conservation method of renovation, which aims to preserve the fundamental character of the ruins in landscape without any major changes, while statically stabilizing the damaged walls so as not to endanger visitors. However, many of those responsible for implementing the cultural heritage renovation are

striving for a comprehensive restoration of the monument, which would include the roofing of some buildings, the creation of facilities for volunteers, increasing the comfort for visitors, up to the construction of closed museum premises. The author provides good and inappropriate examples of completed works.

Renovation of the upper courtyard of the Slovenská Lupča Castle

Martin Miňo

The article deals with the renovation of the upper courtyard of Lupča Castle in Slovenská Lupča. From the constructional point of view, this renovation seemed to entail only a simple intention of paving the courtyard. The plan was supported by thorough previous preparation in the form of research and construction projects. The implementation of the renovation project, however, required additional cultural heritage research which gradually revealed information having a major impact on the conservation outcome. Several stages of modifications have been found, from the medieval mortar-stone filling of the castle rock's unevenness (Fig. 7), through the Renaissance pebble paving (Fig. 8) and the clay floor (Fig. 9) to the Baroque brick paving (Fig. 10). The individual levels of the preserved finds and the surrounding preserved building structures did not allow the initially planned presentation of the courtyard in the expression of a stylistically pure Baroque stage with new paving, which due to its technical composition should have solved the problem of waterproofing. In combination with technical problems, it was necessary to gradually reassess the previously approved renovation plan and, from a methodological point of view, to combine the analytical presentation of several findings with some neoplasms in places where the finding situations were destroyed or individual findings were incompatible with each other.

Renovation of Blatnica Castle and reflections on its direction

Adriana Retková

Blatnica Castle situated in the Martin district is, in terms of its area, one of the smaller castles in Slovakia. Its medieval palace with a 13th-centu-

ry south-western tower connected by a perimeter wall to a 14th-century north-eastern tower, copies the terrain of a narrow limestone cliff called Plešovica. The castle has gradually become a ruin since the fire of 1760. Its renovation has taken place under the leadership of the Diadem civic association since 2006. The preservation work and construction work associated with masonry cavities, window linings and portals, as well as stabilization of the masonry are carried out annually. In 2015, a more fundamental construction project was started in the palace, when after removing the rubble on the ground floor, this newly created space was vaulted with a stone barrel vault, above which a walking area was created. The civic association intends to adapt the southwestern tower to a lookout tower in the future, complete another vault on the second floor, cover the palace with a roof and operate a museum in the interior. However, the state authorities refuse this intention for reasons of unsuitability from the point of view of monuments protection and with regard to preserving the outstanding character of the castle ruin surrounded by the nature of the Veľká Fatra National Park.

Plavecký Castle and its cultural heritage renovation

Júlia Kéryová

Plavecký Castle is situated 425 m above sea level on a rocky promontory of the Little Carpathians above the village of Plavecké Podhradie (district of Malacky). It was founded in the 13th century and belonged to several noble families. Its importance has though gradually diminished. It served as a prison during the Napoleonic wars, but was no longer permanently inhabited and its condition deteriorated progressively. Thanks to the activities of the Castrum civic association, an intensive cultural heritage renovation of the castle began in 2014. The most endangered heritage objects have been conserved in separate stages – the walls of the forecourt, the gate tower, residential buildings, fortifications of the castle bailey, the eastern tower, and the castle palace. Conservation and reconstruction works have been carried out at a high standard. The monument has preserved its authentic character and the appearance of a ruin. Its renovation will continue in the years to come.

Historic trends in the use and abandonment of castles and the informative value of sources in terms of architectural-historic development in the early Modern period

Tomáš Janura

The first part of the study concentrates on the loss of the settlement function of castles. From the beginning of the 16th century on, their role as permanent residence of rich nobles was gradually disappearing from their use. When political developments allowed, they moved to mansions in villages situated below the castles or to more remote locations connected to the then trade roads network. After having lost the role of their owners' permanent residence, the castles temporarily served as refuge in the events of civil unrest. Due to the growing power of the Ottomans, near or on the borders of the occupied territory, the settlement role of the castles was replaced by their declaration as strategically important military forts.

In its second part, the study describes the process in which castles were turned into ruins – in exceptional cases, it was a matter of a short time if they were besieged and severely damaged. In most cases, the decay had a long course and followed the loss of settlement function. Unless the living quarters had been converted into food or weapon depots, the first signs of neglect of regular maintenance would usually appear there. When the victuals and valuables were taken away from the castles, the area of unused rooms expanded. Following the subsequent departure of clerks and economic administrators, the owners had reason no to repair unused buildings anymore. A temporary slowdown in decay was ensured by keeping the archives in part of the premises. Those castles which became military fortresses during the 16th century began to turn into ruins after their permanent military garrison was dissolved. In the second half of the 18th century, it turned out that only those buildings did not disintegrate into ruins that stood in mild terrain or their function of aristocratic residence was replaced by other permanent uses, such as accommodation for employees of the estate, sacred space or place of family devotion.

The final part of the study analyzes the informative value of written

documents, which largely depends on the owners' approach to keeping the administrative agenda and his requirements for accuracy and detail. Another determining factor was whether a particular fortified area was in the hands of one person or several nobles. When analyzing the written documents, it became clear that knowing the property division of the object would be of the essence. If the castle belonged to several owners at the same time, the final written record would reflect only the appearance of one part and possibly also the common areas. The most important documents for the purposes of studying the building materials, were inventories, descriptions, property divisions, inspections, and interrogations.

Castle of Svätý Jur (Biely Kameň) in the perspective of archival sources

Daniel Gahér

The Castle of Svätý Jur (also known as Biely Kameň – White Stone) was built before 1271 on a hill opposite the older local fort and served as the seat of the Svätý Jur's family line of the Counts from Svätý Jur and Pezinok. The castle's construction was initiated by Count Abraham I. He chose to place it on a promontory about a kilometer northwest of the town of Svätý Jur. The first written mention of the castle dates back to 1271, when Přemysl Otakar II. conquered it during his spring military campaign to Hungary. In the second half of the 14th century, the great-grandsons of Count Abraham I. had the castle rebuilt in the Gothic style and the outer castle was added. This created a well-fortified stone fortress with several towers, enlarged storage spaces and an extended palace with a Gothic chapel. After the demise of the counts' lineage in 1543, the castle gradually fell into disrepair and in the 17th century it functioned only as a warehouse for food and farming tools. It is currently, as a cultural monument, in the hands of a private company interested in its re-building, however, the monuments protection authorities attempt to ensure that the castle ruin undergoes a sensitive professional conservation and remains in its current disposition.

Physico-chemical analytical methods used to identify the condition and composition of mortars and plasters in the conservation of castles

Lenka Vrbíková – Eva Klučková

Slovakia is one of the countries with a high number of castles and castle ruins. Their conservation is a topical subject in the field of monuments protection. Architectural monuments, including castles, are generally exposed to mechanical influences, changes in temperature and humidity, crystallization pressures of salt blooms, aggressive gaseous substances from the air, which all cause the degradation of building materials. It is therefore necessary to carry out a series of instrumental analyses before the renovation itself, which will provide sufficient information on the condition of the existing plaster and form a basis for the design of the plaster to be added. Information on their condition is usually obtained by laboratory analyses (determination of humidity, absorbency, specific electrical conductivity, content of water-soluble salts), which reveal the cause of defects in the construction. Among important methods are included granulometric analyses (determination of filler particle size) and silicate analyses (determination of the proportion of individual oxides in the binder and determination of the mixing ratio of binder and filler). SEM-EDS analysis is used to determine the microstructure and surface coatings of the plaster.

Reconstruction of castles in Slovakia through "Let's Renew Our House" subsidy system of the Ministry of Culture of the Slovak Republic

Andrej Jaroš

The sub-programme Let's Renew Our House 1.4 – Renovation of Historic Parks and Architectural Areas in Critical Structural and Technical Condition was launched in 2012 by the Ministry of Culture of the Slovak Republic, originally under the title Restoring and Conserving the Architecture of Ruins. It was created also thanks to the initiative of the Let's Save the Castles civic association and the commitment of the Minister of Culture at the time, Daniel Krajcer, in collaboration with the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic. The sub-pro-

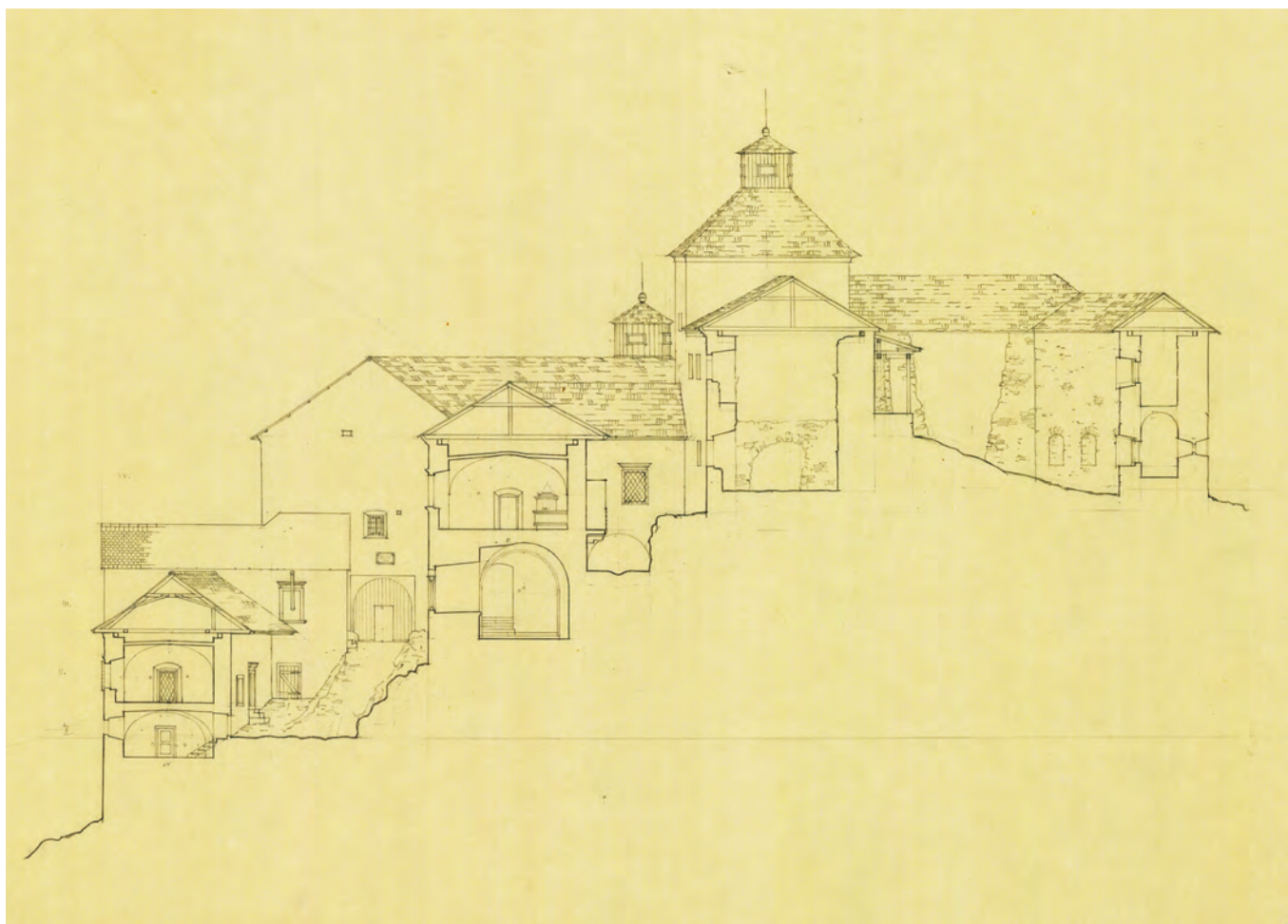
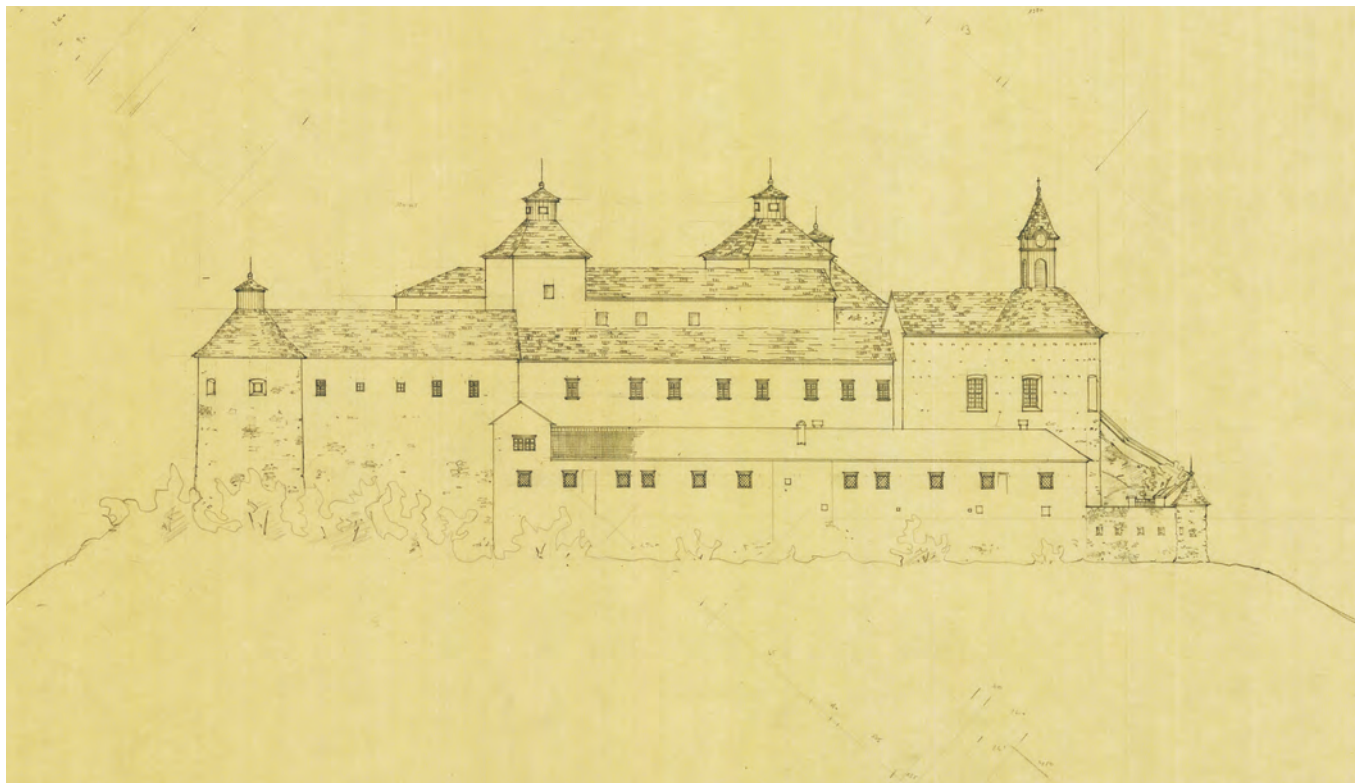
gramme is still functioning and producing excellent results in the area of preservation of cultural heritage – the ruins of castles, monasteries, churches and the renovation of historic gardens. The objective of the sub-programme is to support the conservation and renovation of cultural monuments preserved in the form of ruins, as well as landscaping modifications and access roads in their vicinity. This category includes the ruins of castles, city and other fortifications, fortification systems, mansions and other large complexes. At the same time, the sub-programme aims to support the renewal of historic parks and gardens. Approximately 28 sites across Slovakia regularly receive a subsidy from the Ministry of Culture of the Slovak Republic. An important element of the sub-programme is the cooperation with the Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, which enables the integration of the unemployed in projects for the safeguarding of cultural heritage. The total amount of funding for the protection and renovation of castles in 2012 – 2020 was 5,416,357 euros.

Aristocratic clothing in the early modern Kingdom of Hungary – selected aspects of the subject

Terézia Tomašovičová

The rich textile tradition may be studied today from various archive sources (testaments and inventories), paintings, and, primarily, from remains of clothing which are commonly considered items of rare value. Fundamental differences can be distinguished between the typical western attire of the early Modern Period and the clothing preferred by the nobility of the Hungarian Kingdom. This is particularly evident in the patterns of certain pieces which formed a firm basis for the specific set of clothes – „the traditional Hungarian dress“, which consisted mainly of a doloman (undercoat) and a mente (upper coat) or a stiffened bodice, sleeveless and ribbon laced over the front, and a long skirt. Although the apparel of our aristocracy differed in appearance from its western counterparts, the luxury textiles used, the rich lacework and the decorative elements closely followed the fashion „trends“ of the time, being sewn from the finest embroidered fabrics, just as the clothes of contemporary rulers. We aimed to present these two different clothing styles which are closely relat-

ed. They also had a specific influence on each other for decades, so we can observe the acceptance of „foreign“ elements in the traditional garments of Hungarian ladies (for example, the use of a rebato) and vice-versa (the adoption of an embroidered apron into the western „Spanish“ court dress). The garments of the aristocrats are characterised by their integrity, nevertheless written sources prove that several tailors were employed in many noble courts, sewing cloths according to the western and Hungarian fashion at the same time.

Hrad Krásna Hôrka, Karol Chudomelka, 1962. Zdroj: Archív PÚ SR, Zbierka schematických zameraní, sign. V7244, V7245.

